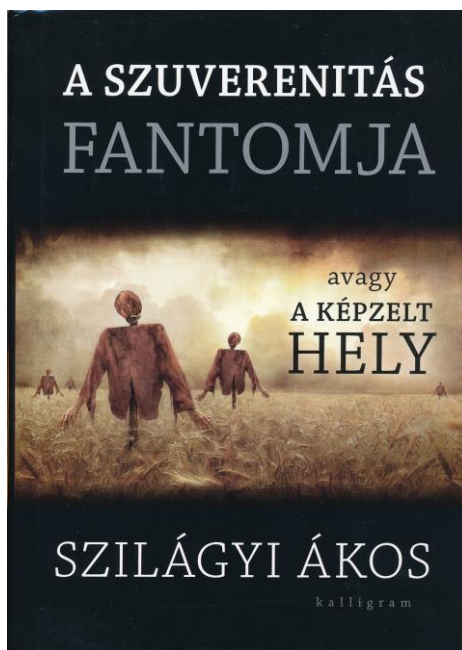

Szilágyi Ákos

A háború privatizálása

[In: Szilágyi Ákos: A szuverenitás fantomja avagy a képzelt hely. Kalligram, Bratislava, 2012. 239-308.]

Tartalom

Bevezetés [2]

Indítékok és célok [10]

Eszközök és módok [45]

Az erőszak politikai használati módja [57]

A totális használati mód [68]

**Szuperterrorizmus: A háború folytatása
más eszközökkel? [72]**

Intelligens bombák – ostoba emberek [83]

A háború privatizálása

„Az ember vallásai közül a háború a legszívósabb; de az is megszüntethető.”¹

(Elias Canetti)

Bevezetés

Ki ne tudná, mi a háború? „A háború mindenek atyja.”².

Továbbá: „A háborúban rejlik a dolgok lényege.”³ A háború a

¹ Elias Canetti: *Feljegyzések*. In: 2000, 2002. 12. szám

² *Polémosz pater panton*. Hérakleitosz: B53 töredék. In: G.S.Kirk – J. E. Raven: *A preszókratikus filozófusok*. Atlantisz, 1998. 289.l. A teljes szövegösszefüggés: „211 Tudni kell, hogy a háború közös, és az igazságosság viszály, és minden dolog viszály és szükségszerűség révén történik. 212 A háború mindenek atyja, mindenek királya, és egyeseket isteneknek tüntetett fel, másokat embereknek, egyeseket szolgálkává tett, másokat szabadokká.” Érdemes talán itt a Hérakleitosz bölcséleti fogalmát (a világ lényege mint harc, viszály, szembenállás, békétlenség, amely nélkül nincs világ) a háború jótékony hatásának igazolására felhozott elvként igazoló nézetekhez fűzött kommentárok közül kettőt, Jacob Burckhardtét és – a háború eszmetörténeti fogalmának kifejtésekor Burckhardtra is hivatkozó – Hannah Arendtét kiemelni. Burckhardt a történelmi válságok tipológiáját felvázolva jegyzi meg, hogy a hérakleitoszi elv – az antagonizmus – mint minden keletkezés és alakulás oka, eleven erők harcára vonatkozik, amelyek mindkét oldalon továbbhatnak, nem pedig olyan erőkre, amelyek közül az egyik diadalmaskodik, a másik széjjelmorzsolódik. „Sőt, a háború úgymond isteni dolog, a világ egyik alaptörvénye, már a természetben is jelen van; hiszen nem véletlenül van a pusztításnak istene az indusoknál, nevezetesen Siva; a harcost eltölti a pusztítás szenvedélye; a háborúk úgymond megtisztítják a légkört, akárcsak a viharok, erősítik az idegrendszert, megrendítik a szíveket, helyreállítják azokat a hősi erényeket, amelyekre az államok eredetileg alapozódtak, véget vetnek a lagymatagságnak, felszámolják a hamisságot és a gyávaságot.” (Jacob Burckhardt: *Világtörténelmi elmélkedések*. Atlantisz Könyvkiadó, 2001. 169.l.) Arendt-től a huszadik század katasztrófális tapasztalata után mélységesen távol áll a háború – mitikus vallási előképekre hivatkozó – modern esztétizálása, így a hangsúlyt a tétel szemléleti újdonságára és filozófiai oldalára helyezi: „A Trója elleni háborúnak két oldala van, s ezt Homérosz a trójaiak szemével éppúgy látja, mint a görögökével. Ez a homéroszi ábrázolásmód, amely szerint minden dolognak két oldala van, melyek csak a harcban válnak láthatóvá, Hérakleitosz mondásának is alapul szolgál: a háború »mindenek atyja.«” (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, 2002. 116.l.)

politika folytatása, csak más – azaz nem-politikai – eszközökkel. Az utóbbi közszájon forgó meghatározást a modern hadelmélet atyjának, Clausewitz porosz tábornoknak tulajdonítják⁴, talán mert

³ Lásd Carl Schmitt: *Totális ellenség, totális háború, totális állam* című 1937-es – a jogfilozófus „náci korszakában” írt – tanulmányát. In: Uő: *A politikai fogalma*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 233.1.

⁴ „A háború a politikának folytatása csupán, csakhogy más eszközökkel.” Clausewitz Károly: *A háborúról*. Budapest, Atheneum kiadása, 1917. Reprint kiadás Göttinger Kiadó, Veszprém, 1999. 31.1. Nem állhatom meg, hogy ebből az alkalomból ne utaljak Clausewitz agyonidézett metaforájának és e metafora amerikai használatának kíméletlen kritikájára: „Karl von Clausewitz porosz tábornok háborúszemlélete az amerikai külpolitikában a vietnámi háború idején vált dominánssá: olyan módszerként kezelték, amely ésszerűen korlátozza a háború külpolitikai eszközként való felhasználását. Clausewitzet rendszerint úgy mutatták be, mint aki a háborút a költség-haszon elemzés alapján szemlélte: minden nemzetállamnak vannak politikai céljai és a háború szolgálhatja legjobban ezeket a célokat. A politikai »nyereség« a még elfogadható »kiadások« viszonylatában kerül mérlegre. Ha a kiadások meghaladják a politikai nyereséget, a háborút abba kell hagyni. (...) Miután a politika üzlet, a háború a politikai nyereség maximalizálásának és a veszteség minimalizálásának kérdésévé válik. Clausewitz-i értelemben a háború akkor igazolt, ha többet nyerünk a háború megindításával, mint azzal, ha nem háborúznánk. Az erkölcs hiányzik a clausewitz-i egyenletből, kivéve, ha politikai veszteséget okoz az erkölcstelen cselekedet, vagy politikai nyereséget hoz az erkölcsös tett. Clausewitz metaforája csak pragmatikai alapokon engedi meg a háború igazolását, morális alapokon nem” – írja *Metafora és háború* című tanulmányában George Lakoff, amerikai politikafilozófus, lényegében az úgynevezett „realista háborúfelfogást” mutatva be és szembesítve a háború abszolút erkölcsi elutasításával, lényegében a pacifizmussal: „Annak észben tartása végett, hogy mit rejt el Clausewitz metaforája, meg kellene fontolnunk egy – a háborúba való belekeveredésünk [az 1990-es Öböl-háborúról van szó – Sz.Á.] magyarázatához sem profi stratégiák, sem a nagy nyilvánosság által nem használt metaforát: A HÁBORÚ ERŐSZAKOS BŰNCSELEKMÉNY: GYILKOSSÁG, TESTI SÉRTÉS, EMBERRABLÁS, GYÚJTOGATÁS, NEMI ERŐSZAK ÉS RABLÁS. A háborút ez esetben csak morális vetülete alapján fogjuk fel, és nem, mondjuk, politikai vagy gazdasági dimenzióiban. A metafora a háború azon aspektusait emeli ki, amelyeket máskülönben főbenjáró bűnöknek tekintetnénk. Van egyfajta Mi-Ők asszimetria a Clausewitz-féle metafora általános használata, illetve a háború-mint-bűncselekmény metafora között. Irak kuwaiti inváziójáról gyilkosság, rablás, nemi erőszak értelemben tudósítottak. Az amerikai benyomulást sohasem a gyilkosság, testi sértés, gyújtogatás értelmében tárgyalták. Ráadásul, az USA háborús terveit úgy mutatták be, mint – racionális számítást. Ezzel szemben az iraki inváziót nem úgy tárgyalták, mint Szaddám Husszein ésszerű lépését, hanem mint egy örült művét. Magunkat racionálisnak, erkölcsösnek és bátornak festettük le, Őket

olyan velős és katonás, amilyenek egy porosz tábornokot elképzelünk. Még a józan ész is haptákba vágja magát előtte és szalutál: „Á la guerre comme á la guerre!” Vagyis: „Hja kérem, ez a háború! Nincs mit csodálkozni! Harctéren vagyunk, nem nászi ágyban! Főként pedig nem a parlamentben. Itt kérem, rakéták röpködnek az ember feje fölött, nem frázisok. Nem erkölcsi hullák hevernek szanaszéjjel, hanem valódiak. S aki még él, az is megannyi hullajelölt.” Hogy aztán maga Clausewitz, aki korántsem volt tipikus porosz tábornok, mit mondana, ha szembetalálná magát a terjengős traktátusából kiállózott és politikai közhellyé csépelet mondattal, mit szólna szavai értelmének ilyenén forgatásához és kiforgatásához, továbbá, módosítaná-e saját gondolatmenetét a 20. századi világháborúk és a nukleáris „totális háború” fenyegetésének ismeretében, csak találgathatjuk. Értelmezni viszont bármit bátran és szabadon értelmezhetünk, Clausewitz nélkül, Clausewitz ellenében és Clausewitz-cal teljes egyetértésben is. Mást ő maga sem tehetne.

Attól kezdve, hogy egy szöveg elkészült és hozzáférhetővé vált, szerzője maga is csak értelmezője – egyik értelmezője, bár különleges helyzetű értelmezője – lehet, s nem teremtője és ura, aki

pedig bűnösnek és elmebetegnek.” (George Lakoff: *Metafora és háború*. In: Huszonegy, 2. évfolyam, 2. szám, 19.1, 25-26.1.) A háborúnak ezenkívül létezik még egy militarista felfogása és egy – értéketika és felelősségetika között lavírozó – politikai elmélete, ami az „igazságos” vagy „jogos háború” fogalmával operál. Lakoff persze az „igazságos háború” elméletét vagy inkább metaforáját az 1990-es Öböl-háború vonatkozásában – Vlagyimir Propp mesemorfológiai elméletét felidézve – tündérmeseként interpretálja, s ezért nem tárgyalja érdeme és jelentősége szerint. (Lakoff elhíresült metafora-elméletéhez lásd még: George Lakoff, Mark Johnson: *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980. Különös tekintettel az *Argument is war* ('A vita – háború') metafora elemzésére. Miért van az, hogy az európai kultúrában a beszédaktusokat jellemzően a katonai ütközet, a csata, a fegyveres összecsapás terminusaiban értelmezik/metaforizálják, s nem, mondjuk a tánc terminusaiban?)

parancsolhat neki, s megmondhatja, hogy a szöveg, mit mondjon. A szerző maga csak azt mondhatja meg, hogy ő mit akart mondani a szöveggel, ebből azonban újabb szöveg lesz, melyet a régi szöveghez az értelmezés *hüpoleptikus* köteléke fűz. A szerző nem tudhatja jobban, mit akar mondani a szövege, mint többi értelmezője. Egyik vagy másik bornírt értelmezés indulatos szerzői félresöprése az Arany János-i „Gondolta a fene!” jegyében, nem azt jelenti, hogy a helyes értelmezés a szerzőnél van, hanem azt, hogy a kész szöveg, az alkotói aktivitásról levált szöveg felől nézve a „fenét sem érdekeli”, mit gondolt a szerző. Az ismert mondást kissé kiforgatva: szöveg beszél, szerző ugat. Persze, a szöveg nem önmagáért beszél. A szöveg önmagában néma, miként a sír. „Beszédének” értelme nem férhető hozzá a megértés, az értelmezés és az alkalmazás hermeneutikai műveletei nélkül. A szerző illetékessége azonban szövegének értelmezése területén nem nagyobb, mint olvasójáé vagy egy másik értelmezőé, hanem csak más természetű. Előfordulhat, hogy a szöveg mást mond, mint ami szerzőjének szándékában állt, mert – mondjuk – rosszul fejezte ki magát, vagy mert a szövegnek az értelmezések végtelen és nyitott folyamatában keletkező és változó értelme túlmegy azon, amit a szerző – úgy mond – „mondani akart” (azért az idézőjelek, mert régen rossz, ha a szerző a művet azért hozza létre, hogy „mondjon vele valamit”: a mű nem eszköze a szerzői „mondani akarásnak”, hanem maga a „mondás”). A szövegnek hermeneutikai természeténél fogva nem lehet egyetlen, lezárható értelme; értelme az értelmezések eleven, egymást keresztező, dialogikus folyamatában folyvást létesül, mindaddig, amíg a szöveg áll, amíg van, aki a szöveget forgatja és értelmet firtatja. Minden erőfeszítés, amely arra irányul, hogy a szöveget egyetlen értelmezéséhez

szögezze, merénylet a szöveg *élete* ellen, még akkor is, ha ezt a merényletet a szöveg szerzője követi el, mint valami mindenható pater familias, aki azon az alapon, hogy ő adott a nemzés által életet neki, akár vissza is vonhatta az életből, vagyis meg is ölhette gyermekét⁵.

A szöveg sohasem önmagában, hanem az értelmezések által létrehozott köztes térben áll. Azt, hogy mit akar a szöveg mondani, bizonyos – nem örökre kijelölt és változatlan értelmi határok között – mindig mi, olvasók vagy hallgatók mondjuk meg: a szöveg értői és értelmezői, avagy hát félreértői és félreértelmezői. Mert hiszen: mitől félre? hova félre? Azért értelmezünk, vagyis hozunk szellemileg forgásba egy régesrég elkészült, tárgyiasult, betű szerinti valójában külsővé vált, rögzített és lezárt (értelme szerint azonban lezárhatatlan és rögzíthetetlen) szöveget, mert *nekünk van és a jelenben van* szükségünk értelmi (vagy akár tekintélyi) erejére. Amikor kitakarjuk a szöveg értelmét, akkor egyben *magunk felé is húzzuk, életre keltjük, aktualizáljuk*. A szövegnek nincsen egyszer s mindenkorra adott, mintegy „objektíven” rekonstruálható értelme. A szövegen mindig megy a huzakodás. És a szövegnek csakis addig van értelme, amíg ez a huzakodás tart, amíg értelmet akarnak adni neki, amíg az ellentétes értelmezések életben tartják. Máskülönben egyhamar a szövegtemetőben köt ki, ahol porladozó

⁵ Ezen az sem változtat, ha a szerző utóbb, a szöveg későbbi kiadásaiban – mint arra egyedül jogosított személy – szövegszerűen is érvényt szerez saját szövegértelmezésének: módosítja, átírja, kiegészíti a korábbi szöveget, vagyis lényegében új szöveget hoz létre a régi cím alatt. Akkor most már ehhez az új szöveghez képest válik a szöveg *egyik* értelmezőjévé a sok közül. Még ha elismernék is a saját művével szembeni atyai szuverenitását, korlátlan autoritását, amely a mű visszavonásáig terjedhet, ez semmiképp nem terjeszthető ki az önálló, a szerző alkotói aktivitásáról levált mű értelmezésére. A műnek – tetszik-e ez a szerzőnek vagy sem, megbánta-e, hogy életet adott neki és útjára engedte vagy sem – saját élete van és jogai vannak, még ha ezeket nem is a tételes szerzői jog védi.

szöveghüvelyek végtelen sora arra vár, hogy feltámassza őket halottaikból valamely jótét *angelus interpretis*, a szöveg értelmét tolmácsoló, és ezzel a szöveget új életre ébresztő szellem.

Ismeretes, hogy Clausewitz háborúról szóló írásai korai halálát követően láttak napvilágot. A lepecsételt csomagon, amely a kéziratot tartalmazta, ez a megjegyzés állt: „Ha a halál félbeszakítja munkámat, ami hátramarad utánam, csak formába nem öntött elgondolások halmazának tekinthető, melyre félremagyarázások végeérhetetlen sora vár.” B. H. Lidell Hart idézi a nevezetes sorokat, azt a félremagyarázó kommentárt fűzve hozzájuk, hogy „a félremagyarázás a próféták és gondolkodók végzete minden szférában”⁶. A félremagyarázás ugyanis minden szöveg egészen hétköznapi sorsa: ez a közös hermeneutikai sors, amelyben minden szöveg osztozik, s amelytől csak a nem-szöveg, az elhangzó és elszálló, azonnali replikát provokáló szó menekedhetik meg valamelyest. B. H. Lidell Hart számtalan kiadást megért *Stratégia* című könyvének legvégén lát csak neki a Clausewitz körüli félreértések elosztatásának, vagyis a félremagyarázásnak, amely a Clausewitz – úgymond – „ködös” és „ellentmondásos” fejtegetéseire és a szöveghalmazból kiragadott tetszetős tételekre épülő *félreértések* (még hozzá katonai doktrínaként egy évszázadon át kanonizált félreértések!) kritikáját és saját félreértésének (értelmezésének) felvázolását foglalja magában. E szerint az, hogy a huszadik században, különösen a két világháborúban a „hadművészet a tömegmészárlás mechanikájának” szintjére süllyedt, Clausewitznek az „abszolút” háborúról alkotott homályos

⁶ B. H. Lidell Hart: *Stratégia*. Európa, 2002. 523.l.

koncepciójából ered⁷. Ez „mérgezte meg” – úgymond – a káplárok agyát és ez csinált káplárt még a primitív és abszurd stratégiai kánon foglyává lett tábornokokból is, megfosztva őket attól a képzelőerőtől, amely a hadművészet műveléséhez elengedhetetlen: „Százból jó, ha egy olvasója akadt, aki képes volt követni tekervényes logikáját, és nem szédült meg a filozófiai zsonglőrködéstől, de mindenki képes volt felfogni az olyan jól csengő mondatokat, mint: »Egyetlen eszközünk van a háborúban: a csata.«”⁸ A létszámbeli fölény hangsúlyozása, az erő korlátozás nélküli alkalmazásának elve, a mérséklet elvének elvetése, az „abszolút háború” doktrínája stb. – kiragadva a hátrahagyott szövegek halmazából – csakugyan a huszadik századi háborúk katonai doktrínáját erősen befolyásoló, egyoldalú és leszűkítő értelmezésekhez vezetett. Ebből azonban nem következik, hogy – mint B. H. Lidell Hart véli – „Clausewitz tanításainak emésztetlen elfogadása alaposan hozzájárult az első világháború megokolásához és jellegéhez, és logikusan elvezetett a második világháborúhoz.”⁹ Clausewitznak – az angolszász empirista és pragmatista világkép felől nézve – teuton ködökbe burkolózó „filozofálgatása” a modern háború mibenlétéről valójában ugyanazt a logikát követi, amelyet az egyes szakmák, területek és tevékenységek egymástól való racionalista elválasztása a társadalmi élet minden területén: minden életszférának, minden intézményesült praxisnak megvan a maga

⁷ Hogy miként süllyedhetett akkor a 19. század derekán a – Clausewitzet hírből sem ismerő – amerikaiak polgárháborúja (az úgynevezett szecesszionista háború), e talán első modern háború a „tömegmészárlások mechanikájának” szintjére, olyannyira hogy már John Ruskin, a háborúnak – az „alkotó” vagy „teremtő” háborúnak – ez a nagy csodálója undorodva fordult el ettől a háborútól, felfoghatatlan rejtély marad a hadművészet elfajulásáért Clausewitzet, illetve elméletét, illetve elméletének félreértelmezőit kárhóztató Hart értelmezésének határai között.

⁸ U.o.

⁹ I.m. 526.l.

saját racionalitása és ennek inherens mércéje is, ami elengedhetetlen előfeltétele az adott racionalitás önálló, magát semmiféle vallási vagy erkölcsi racionalitástól korlátozni nem engedő, töretlen végigvitelének és egyben e végigvitel jogosultságának is¹⁰. A modern háború intézménye, a katonai gondolkodás egyoldalúsága nem Clausewitz gondolkodásának – belőle magából vagy az általa képviselt szellemiségből fakadó – egyoldalúságán alapul, hanem a modern ipari társadalom, a fegyelmi társadalom minden területen (a kultúra, az erkölcs, a politika, a művészet, sőt, a vallás területét is beleértve) érvényesülő racionalitásának egyoldalúságán, amely az egymástól *ésszerűen* elválasztott területek mindegyikéhez más racionalitást (más ésszerűséget) rendel hozzá, miközben minden területre kiterjeszti a jövedelmezőségként, növekedésként, hatékonyságként, gyorsaságként, eredményességként *racionalizált siker* univerzális kritériumát. Kerül, amibe kerül. És: minél előbb, minél gyorsabban,

¹⁰ Az egymástól elszakadt, nagy autonóm kulturális, illetve most már szakmai területekhez, amilyen az *esztétikai, vallási, politikai, tudományos*, más-más racionalitás tartozik és a morális mérlegelésnek és megítélésnek ettől kezdve ehhez a sajátos racionalitáshoz kell alkalmazkodnia, nem lehet abszolút. Például a vallási vonatkozását elvesztett, deszakralizált, saját racionalitása szerint működő modern politika, a politikai hatalom modern gyakorlása a felelősség-etikán áll és bukik – mint azt Max Weber mutatja be egy első világháború után, az európai forradalmak évében diákoknak tartott előadásában. Az abszolút érték-etika – mondjuk a Hegyi Beszéd etikája – a politikában mind ennek megvalósítása, mind a politikai teljesítmény számonkérése szempontjából éppenséggel kártékony vagy terméketlen lehet. A polgári életvilág egymással nem érintkező, autonóm, saját morális mérce alá eső területekre vagy szférákra való földarabolódásának a politika csak különösen kiélezett esete: „Előírhatna-e a világon bármely etika *azonos* tartalmú parancsokat egy ember erotikus és üzleti, családi és hivatali kapcsolatai számára, mindazon viszonyát illetően, amely a feleségéhez, a zöldséges kofához, a fiához, a versenytársához, a barátjához vagy az alpereséhez fűzi? Vajon a politikával szemben támasztott etikai követelmények szempontjából valóban annyira közömbös volna, hogy a politika egy nagyon sajátos eszközzel, a hatalommal dolgozik, amely mögött *erőszak* áll?” – kérdezi Max Weber. (Max Weber: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth Könyvkiadó, 1995. 121.1.)

annál jobb. Ez nem a modern háborúk, hanem a profitmaximalizáláson alapuló modern ipari társadalom jelszava és megvalósult gyakorlata, katasztrofális következményei pedig korántsem csak a nagy háborúkban mutatkoztak és mutatkoznak meg – a kezdetektől mindmostanáig.

Indítékok és célok

Max Weber klasszikus meghatározása szerint az állam (minden állam) az erőszak legális monopóliuma¹¹. Ez esetben háború és politika nem erőszak és erőszakmentesség, hanem az erőszak alkalmazási módja és eszközei szerint választhatók el egymástól, noha meglehetősen szűk és mindinkább szűkülő határok között.

A *legitim célok* tekintetében nincs mindig és nincs feltétlen különbség háború és politika között, hiszen ilyen célokat csak a mindenkori szuverén tűzhet a hadsereg elé, amikor az egész politikai közösség legitim képviselőjeként a háború „végső eszközéhez” nyúl, mivel úgy ítéli meg – helyesen vagy helytelenül, demokratikus felhatalmazás alapján vagy önkényesen –, hogy legitim célját háború indítása nélkül nem érheti el. Mellékes itt, hogy e *politikai* döntés helyes helyzetértékelésen és jogos igényeken alapul-e, a lényeg az, hogy legitim és a szuverén politikai hatalom hozza meg. Azt a kérdést is zárójelbe kell tennünk most,

¹¹ „...a modern állam intézményes hatalmi szövetség, amely egy adott területen sikerrel igyekezett monopolizálni a legitim fizikai erőszakot mint a hatalom eszközét, s e célból vezetőinek kezében egyesítette az igazgatás tárgyi eszközeit, miközben az összes rendi tisztségviselőt, akik korábban saját jogán rendelkezett ezekkel, kisajátította, és helyükbe önmagát tette a maga legkifinomultabb formájában.” (Max Weber: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth Könyvkiadó, 1995. 62.1.)

hogyan a háború fegyveres erőszaka lehet-e bármely *legitim* – általánosan elismert és erkölcsileg helyeselt – politikai cél megvalósításának *legitim* eszköze, nem vált-e a háború mint eszköz és eszközhasználati mód a huszadik század végére minden tekintetben illegitimé, egyfajta barbársággá, civilizálatlansággá, atavizmussá?

Európában ma csakugyan általánosnak mondható az a meggyőződés, hogy – mint Pierre Manent írja –, a háború nemcsak „embertelen és immorális”, hanem hogy „nincs politikai értelme, nincs érvényessége a politikában. A terület és a háború – a területért folyó háborúk, illetve a terület mint a háború következménye – úgy jelenik meg előttünk, mint a régi idők politikájának tartozéka; mindkettő politikailag úgy értelmezhető, hogy értelmetlen, archaikus, a múltnak olyan maradványa, amelyen jó volna minél előbb túl lenni”¹². Ennek az általános háborúellenes – a háborút afféle „vad szokásként” a múltba utaló – európai közérzületnek, a hadviseléstől, katonáskodástól, az élet haza oltárán történő feláldozásától való általános vonakodásnak¹³ nem az úgynevezett

¹² Pierre Manent: *Politikai filozófia felnőtteknek*. Osiris Kiadó, 2003. 116.1.

¹³ Bizony, a professzionális hadseregek Európájában az állampolgároknak már régóta nem fűlik a foguk a katonáskodáshoz és a hadviseléshez, már régóta nem annyira *dulce et decorum est pro patria mori*, mint még nemrég, a nacionalizmusok gerjesztette háborús tömeghisztériák korában. Persze, a polgári demokráciákban a nemzetállami nacionalizmus színrelépése előtt sem volt már a helyzet. Alexis de Tocqueville *Az amerikai demokrácia* (Európa, 1993.) című 1835-ben papírra vetett nagy művének huszonkettedik fejezetében (Miért kívánják a demokratikus népek természetes módon a békét, a demokratikus hadsereg pedig a háborút), a rivalizáló, egymás rovására terjeszkedő nemzetállamok világrendszerének kialakulása előtt sok mindent előre látott azokból a fejleményekből, amelyek a nemzetállamokra épülő rendszer de facto megszűnése után, a „poszt-nemzeti” világállapotban következtek be, akkor, amikor az európai nemzetállamokból kiinduló két világháború megmutatta a régi nemzetközi rendszer fenntarthatatlanságát és a hidegháború és a gazdasági globalizáció pedig a nemzetállamoktól elvette a történelmi főszerepet, és nemzetek fölötti integrációk létrehozására kényszerítette őket: „Azok az érdekek, félelmek, szenvedélyek, amelyek a

„tények” mondanak ellent (a tények ugyanis egyáltalán nem beszélnek, különösképpen nem úgy, „mint tények”), hanem egyrészt az, hogy a háborúnak nem lehet *egyoldalú* elhatározással véget vetni; másrészt pedig az, hogy az erőszak korántsem merül ki a háborús erőszakban, a fegyveres erőszak-aktusokban, hanem közvetett és közvetlen formában is minden politikai

demokratikus népeket a forradalmaktól eltérítik, a háborúktól is távol tartják; a katonai és a forradalmi mentalitás egy időben és ugyanazon okból gyengülnek. (...) ..az ingó vagyonok gyarapodása, melyeknek oly széleseben nyakára hág a háború, az erkölcsöknek az a szelídsége, a szíveknek az a lágysága, az a hajlandóság a szánalomra, amit az egyenlőség sugall, s a hűvös józanság, amely érzéketlenné tesz a fegyvercsörgés közt születő költői és heves buzgalmak iránt, mind közrejátszanak abban, hogy kihuny a katonai szellem.” (I.m. 908.l.) Tocqueville ugyanabból ugyanazt a következtetést vonta le, amiből és amit Benjamin Constant néhány évtizeddel korábban: „Eljutottunk a kereskedelem korszakába, melynek éppoly szükségszerűen kell felváltania a háborúskodást, amilyen szükségszerűek voltak a korábbi háborúk.” (Benjamin Constant: *A hódító szellem és a bitorlás az európai civilizáció tükrében*. In: Uő: *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz, 1997. 41.l.) 1945, de különösen 1989 után, a nemzetállamok keretei közül kinőtt, a nacionalizmus katasztrofális következményeit két világégésben és az ipari jellegű és méretű népiirtásokban, erőszakos tömeges deportálásokban megtapasztalt Európa újra eljutott – csak most már globális szinten jutott el – a „kerkedelem korszakába”, amely azonban – mint azt az uniós integrációt alapjaiban megrázó 2008-ban kezdődő és 2011-ben tetőző pénzügyi válság aggasztó jelei mutatják, nem biztos, hogy örökké fog tartani. Végül ez a magyarázata annak, miért akkora az irtózás Európában a háborúskodástól, miért „puhult el” Európa, miközben – mint azt Robert Kagan vetette a „gyöngye”, „öreg”, „elgyávult” Európa szemére az Irak-ellenes koalíció felbomlásakor, 2001-ben – az Egyesült Államok kénytelen Európa helyett is kemény és erős lenni a nemzetközi békefenntartó szerepében: „Európa népei nem hajlandóak jelentős erőforrásokat átcsoportosítani a szociális kiadások területéről a katonai programokra. És az európaiak nem csak az Európán kívüli katonai szerepvállalás finanszírozását utasították el. A hidegháborút követően még egy olyan katonai erőre sem hajlandóak pénzt fordítani, amely amerikai segítség nélkül képes a kontinensen akár csak kisebb hadműveleteket végrehajtani. (...) *Mivel Európában nincs meg sem az akarat, sem a képesség, hogy megvédje saját Paradicsomát és megakadályozza, hogy mind szellemi, mind fizikai értelemben lerombolja az a világ, amely még elutasítja a 'morális lelkiismeret' szabályait, ezért továbbra is rászorul arra, hogy az amerikai katonai erő rettentse el vagy győzze le azokat, akik még mindig az erőpolitikában hisznek. A védőbástyákon az amerikaiak állnak, de a kapun nem léphetnek be.* A hatalmas és erős Egyesült Államok beleragadt a történelembe, s neki kell szembenézni Szaddammal, az ajatollahokkal, a Kim Dzsong Illel, mialatt az előnyöket a többiek élvezik. (Robert Kagan: *Hatalom és gyengeség*. In: 2000, 2002. 12. szám)

hatalomgyakorlás, minden jogrend fedezetét alkotja, jogteremtő és jogfenntartó erőszakként, olyannyira, hogy nincs az a modern társadalom, amelyben – ha végső eszközként is – ne az erőszakszervezetek jogszerűen alkalmazott erőszaka vagy legalábbis az erőszak alkalmazásának lehetősége szerezne a jognak érvényt. Végtére is, nem ebből adódik-e a politikusi hivatással járó erkölcsi felelősség legnagyobb dilemmája, nem ettől veszélyes üzem-e az állam, nem ezért nevezi-e Max Weber a politikai hatalom eszközét diabolikusnak? Mikor, milyen helyzetekben, milyen módon jár el erkölcsileg – a felelősség-etika felől nézve – helyesen egy politikus: ha erőszakot (nyílt fizikai vagy szelíd kényszer-jellegű erőszak) alkalmaz, vagy ha lemond ennek alkalmazásáról az érték- vagy érzület-etika abszolút elveit és parancsolatait szem előtt tartva. Az érték-etika felől nézve a háború maga az abszolút rossz, de az a politika vagy politika-felfogás, amely ezen az alapon kiparancsolja a háborút a politikából¹⁴, ha előfeltevéseihez következetes akar maradni, minden politikai erőszak-alkalmazás legitimitását meg kell kérdőjelezze, anélkül azonban, hogy meg tudná mondani: vajon az erőszakmentesség rendjét mire is kívánná alapozni ezen a világon?

Maguk a katonai célok, akár taktikai, akár stratégiai jellegűek, sőt, maga a végcél – a győzelem is, *önmagukban* nem politikai célok, mert a katonai célok mintaszerű teljesülése korántsem jelenti a politikai cél automatikus teljesülését is. Ismeretes, hogy a politikai csatát nem mindig az nyeri, aki a háborút megnyerte. Politikai és katonai győzelem – kettő. Aki megnyeri a háborút, még elveszítheti

¹⁴ Úgy tekinteni a háborúra – írja Pierre Manent – „mint a politikai jelenségek egyik aspektusára, helyet szorítani neki a politikai világ látképében olyan, mintha közömbösek volnánk eme rossz iránt, vagy éppen gyanúsán cinkosak volnánk vele”. (U.o.)

a békét. Ha a politika (az erősebb jogán vagy akár nemzetközi jogi felhatalmazással) a végső eszközhöz nyúl és valamilyen akut fenyegetés elhárításáért a fegyveres erőszak eszközét arányosan alkalmazza a külvilágban (hagyományos szóhasználat: szuverén módon háborút indít valamely szuverén területi állam ellen), akkor felelőssége sokkal nagyobb, mint a tábornoki kar felelőssége a hadműveletek szakmailag hozzáértő és sikeres, az érvényes nemzetközi jogi normákat (*jus in bello*) betartó lebonyolításáért. A politika (a politikusok) felelőssége mind magát a döntést (fegyveres erőszak alkalmazása), mind ennek a döntésnek a kivitelezését tekintve (milyen katonai eszközöket és mi módon vetnek be az ellenségnek tekintett ellenféllel szemben) korántsem ér véget a katonai győzelemmel, sőt, igazában csak ezt követően mutatkozik meg teljes nagyságában: ekkor derül ki ugyanis, hogy megfelelő volt-e az eszköz, helyes volt-e a cél kijelölése, nem épp a végső eszköz (a fegyveres katonai erőszak) alkalmazása – a háború előre soha teljesen ki nem számítható menete és járulékosnak tekintett következményei – fogják-e lerombolni vagy még távolabbra tolni az elérendő politikai célt. (Például sem a lokális, sem a globális feszültség, a terrorista fenyegetés nem csökkent, a biztonság pedig nem növekedett attól, hogy az Egyesült Államok katonailag villámgyors győzelmet aratott Szaddam Husszein zsarnoki rendszere fölött. Nemcsak azért, mert a háborús erőszak eszközének alkalmazását még azok a politikai szövetségesei sem tekintették legitimnek, akik egyébként Amerika politikai céljait annak ismerték el, hanem – és főként – azért kérdőjelezte meg a célokat az alkalmazott eszköz, mert nem új rend és békesség alapját vetette meg, hanem elszabadította és fokozta a lokális és globális káoszt. Egyszerre demonstrálta ez a kudarc, a humanitárius célokra

hivatkozó, valójában egészen hagyományos anyagi érdekek, nemzeti érdekek, úgynevezett „létérdekek” vezérelte háborús politika anakronizmusát és ezzel együtt a fegyveres erőszak célpontjának eltévesztését: az a biztonsági fenyegetés, amelyet ma a fejlett országok számára a szuperterrorizmus jelent egyáltalán nem lokalizálható területi államokra, elsődlegesen nem azoktól indul ki és azok megtörésével nem szüntethető meg.)

Az abszolút monarchiák kialakulása óta az állam legitim politikai célja – így vagy úgy – a *közjó*: a politikai közösség keretében egyesülő és egyesített polgárok java – biztonsága, jóléte, szabadsága, függetlensége, jogai –, ahogyan azt az államban kormányzati hatalomra jutott politikai többség – az egész politikai közösség reprezentálójaként és tényleges helyettesítőjeként – elképzei, elfogadja és jóváhagyja. Ez adja – így vagy úgy – a modern, racionális állam – a jogállam – erőszak-monopóliumának és egyben az ezzel a monopóliummal is jogszerűen élő kormányzati hatalomnak a legitimitását.

Tanulságos ezen a ponton felidézni Walter Benjamin *Az erőszak kritikája* című – közvetlenül az első világháború és a proletárforradalmak után és ezek tapasztalata alapján írt – tanulmánya gondolatmenetét, amely radikális történetfilozófiai-erkölcsi kérdésselvetésével mindmáig termékenyen hat az erőszakra szóló könyvtárnyi szakirodalomban¹⁵. Benjamin a jogteremtő és jogfenntartó erőszak alakzatainak dialektikus változását fedi fel az erőszak történelmében: „A változás törvénye azon alapul, hogy hosszú távon a jogfenntartó erőszak mindig gyengíti az általa képviselt jogteremtő erőszakot, amennyiben elnyomja az ellenséges erőhatalmakat...A dolog egészen addig tart,

¹⁵ Walter Benjamin: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, 1980.

amíg akár az elnyomott régi erőhatalmak, akár valamilyen újak legyőzik a régi jogteremtő erőszakot, és ezzel új jogot alapítanak, mely megint csak hanyatlásra van ítélve. Ha sikerül kitörni ebből a körforgásból, mely a mitikus jogi formák fogságában zajlik le, ha sikerül fölszámolni *a jogot, az erőhatalmakkal együtt*, melyekre támaszkodik, miként azok meg rá, tehát végül az államhatalmat is sikerül fölszámolni, akkor ezzel új történelmi korszak veszi kezdetét.”¹⁶

Benjamin a háborús erőhatalom jogteremtő jellegét (a mindenkori békekötés nem más, mint a győzelem szankcionálása, ami viszont azt jelenti, hogy az új viszonyokat új „jognak” ismerik el) tekinti mindenféle természeti cél érdekében alkalmazott erőszak jogteremtő jellege őstípusának¹⁷. Az a körülmény, hogy minden jogrendet – mind a jogteremtés, mind a jogfenntartás tekintetében – erőszak terheli (még ha ez a jogi erőhatalmak céljainak általános elismertségén alapuló erőszak is), rendkívüli élességgel, sőt, brutalitással tör felszínre a politikai konfliktusok háborús megoldásában. Benjamin joggal nevezi jellemzőnek, hogy „a parlamentarizmus hanyatlását látván, talán éppen annyian mondtak le a politikai konfliktusok erőszakmentes rendezésének eszményéről, mint ahányan a háború (az első világháború – Sz.Á.) hatására magukévá tették ezt az eszményt. A pacifistákkal szemben ott vannak a bolsevisták és a szindikalisták.”¹⁸ Benjamin lehetségesnek tartja ugyan a konfliktusok erőszakmentes rendezését, de ehhez a jogrendben, a parlamentáris politikában semmiféle kiindulópontot nem talál, hiszen mindenféle politikai kompromisszumban vagy szerződésben is ott van a kényszer és

¹⁶ I.m. 55-56.l.

¹⁷ I.m. 34-35.l.

¹⁸ I.m. 42.l.

erőszak eleme: „a konfliktusok teljesen erőszakmentes rendezése sohasem torkollhat jogi szerződésbe. A szerződés, hiába kötik békés módon, végül mégiscsak lehetséges erőszakhoz vezet. Hiszen mindegyik félnek jogában áll, hogy valamilyen módon erőszakot vegyen igénybe a másik ellen, ha az megszegi a szerződést.”¹⁹ De nemcsak kimenetelüket, hanem eredetüket tekintve is erőszakkal terhesek a szerződések: az erőszaknak „mint jogteremtő erőszaknak nem kell közvetlenül jelen lennie a szerződésben, de képviselve van benne, amennyiben a jogi szerződést szavatoló hatalom a maga részéről erőszakos eredetű, ha nem éppen magában ebben a szerződésben hozzák létre erőszakkal.”²⁰

Végül is az erőszakmentes rendezésre példát Benjamin nem a politikában, hanem csak rajta kívül, „a magánszemélyek közti viszonyokban” talál, pontosan ott – az oikosz szabadság-nélküli világában ugyanis –, ahol a görögök ezt tökéletesen lehetetlennek tartották: „Mindenütt erőszakmentes egyezés jön létre, ahol a szív kultúrája a megállapodás tiszta eszközeit adja az emberek kezébe. A jogszerű és jogellenes eszközök különböző fajtáival szemben, amelyek egytől egyig erőszakosak, ott vannak ugyanis az erőszakmentes, a tiszta eszközök. A szívéllyesség, a gyengédség, a békeszeretet, a bizalom és a többi, amit még föl lehetne sorolni, mind az ilyen eszközök szubjektív feltételei. (...) Legmélyebben gyökerező példája (ugyanis ember és ember között javakra vonatkozóan kialakuló konfliktusok erőszakmentes feloldási technikájának – Sz. Á.) talán éppen a megbeszélés mint a polgári megállapodás technikája. Ugyanis nemcsak módot ad az egyezésre, hanem egy igen fontos vonatkozásával – avval, hogy

¹⁹ I.m. 40-41.l.

²⁰ I.m. 41.l.

büntetlen benne a hazugság – kifejezetten igazolni lehet, hogy ki van iktatva belőle az erőszak.”²¹ A „pozitív jog – írja Benjamin – minden erőhatalomtól megköveteli, hogy igazolja történelmi eredetét, mert ez adja, bizonyos feltételek mellett, egy erőhatalom jogszerűségét, szankcióját. Mivel *a jogi erőhatalmak elismerése abban nyilvánul meg a legkézzelfoghatóbban*, hogy – legalábbis elvileg – *ellenállás nélkül meghajlunk céljaik előtt*, ezért az erőhatalmak osztályozásánál azt vehetjük hipotetikus felosztási alapnak, hogy *fennáll-e ilyen általános történelmi elismertség, vagy nem*. Azokat a célokat, amelyek nélkülözik az ilyen elismerést, *természeti célnak* nevezhetjük, a többit pedig *jogi célnak*.”²² Mármost azt, mennyire más a funkciója az erőszaknak, ha természeti célokat, illetve ha jogi célokat követ, Benjamin – az egyszerűség kedvéért – az európai jogviszonyok példáján mutatja meg: „Ezekre a jogi viszonyokra, ami az egyént mint jogalanyt illeti, *az a tendencia a jellemző, hogy egyetlen olyan esetben sem engedik meg az egyének természeti céljait, amikor e célokat esetleg erőszakos módon lehetne elérni. (...) A maximából következik, hogy a jogrendet aláásó fenyegetés minden olyan erőhatalom, mely az egyének kezében van.*”²³ Tegyük hozzá: immár a szuverén nemzetek jogalanyiségát is erősen korlátozza az a körülmény, hogy a nemzetközi jogi instanciák és/vagy a globális szuperszuverén tényleges „természeti céllá” minősítik vissza a modern nemzetállamok hagyományos céljainak egy részét és ennek megfelelően jogtalannak (jogilag el nem ismerhetőnek és bűncselekményként szankcionálандónak) az ilyen célok eléréséhez

²¹ I.m.43.l.

²² I.m. 30.l.

²³ I.m. 31.l.

alkalmazott erőszakot (mindenekelőtt a területszerző háborúkat és a „totális fegyver” előállítását és hadrendbe állítását).

A szándékok, indítékok és célok – akár legitimek, akár illegitimek, akár bevallottak, akár bevallatlanok – a háborúban is politikai szándékok, indítékok és célok. Még akkor is azok, ha a cél nem kevesebb, mint a világ meghódítása. Az eszközök és módok azonban eltérőek. Itt persze felmerülhet a régi kérdés: meg lehet-e valósítani valamely célt bármely eszközzel és bármilyen módon?²⁴ Nem úgy van-e inkább, hogy bizonyos célok, még ha politikaiak is, csak bizonyos eszközökkel, bizonyos módokon érhetőek el vagy valósíthatók meg? Míg más eszközök – bármily sokfélék legyenek is a politikai célbaérés módjai és bármily széles a politikai cél megvalósításának eszköztára – éppenséggel kikezdi vagy lerombolja a kitűzött politikai célt? Sőt, az eszközök – olykor a politikai eszközhasználók számára is váratlanul, előre nem látott módon – új, esetleg nem is kifejezetten politikai célokat tűznek

²⁴ Nem térhetek itt ki az ún. civilizált és civilizálatlan (vad, nyers, barbár) eszközök és módok megkülönböztetésének problematikájára, akár a háború gyakorlatát különböztetik is meg ekként (civilizált háborúk és barbár erőszak), akár a háborút és a politikát, vagy – mint Benjamin Constant már idézett 1813-ban írt – a háborút és a kereskedelmet, az előbbit barbárnak és anakronisztikusnak, az utóbbit civilizálnak nyilvánítva ugyanazon cél eléréséhez: „A háború és a kereskedelem nem más, mint két különböző eszköz egyazon cél elérésére: hogy megszerezzük, amire vágyunk. A kereskedelem nem egyéb, mint a birtoklásra törekvő tiszteletadása a birtokos ereje előtt. Próbálkozás, hogy kölcsönös megegyezéssel jussunk ahhoz, amit erőszakkal már nem remélünk elhódíthatni. (...) A háború... megelőzi a kereskedelmet. Az egyik vad indulat, a másik civilizált számítás.” (Benjamin Constant: *A hódító szellem és a bitorklás az európai civilizáció tükrében*. In: *Uő: A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz, 1997. 41.1.) Constant egy évszázaddal az első világháború előtt már úgy vélte, ahogy közel egy évszázaddal a világháború után – napjainkban – vélekednek sokan Európában: a modern társadalom „elég civilizált (!) ahhoz, hogy terhére legyen a háború. Általános a béke iránti hajlandósága, s jószereivel csak a kormányok balfogásai fékezik ennek hatását (...) Eljutottunk a kereskedelem korszakába, melynek éppoly szükségszerűen kell felváltania a háborúskodást, amilyen szükségszerűek voltak a korábbi háborúk.” (I.m. 40-41.1.)

„maguk elé” és a politikai eszközhasználók maguk válnak az önálló életre kelt eszközök eszközeivé. „Eszközök eszközei voltunk...” – ha egyáltalán, akkor legtöbbször ezzel védekeznek megdöntött erőszakhatalmak közép- és felső szintű döntéshozói – háborús bűnösök, népirtók, vérbírók, vallatótisztek, halálbrigádok különítményesei – ha nagyritkán ilyen-olyan nemzetközi bíróságok vagy a bukott rendszert követően igazságot (és erkölcsi elégtételt) szolgáltató joghatóság (a győztesek bírósága) elé állítják és – merőben szokatlan módon – felelősségre vonják őket viselt dolgaikért²⁵.

Úgy látszik tehát, hogy a konkrét politikai célokat – nyers és bársonyos erőszak ide, legitim jogállami erőszak oda – mégsem lehet bármilyen eszközzel és bármilyen módon megvalósítani. Bizonyos eszközök eleve vagy akkor és ott bizonyosan nem vezetnek célra. Sőt, esetleg visszavonják az eredeti politikai célokat és észrevétlenül (vagy túl későn észrevetten) más, nem-politikai célokat (magáncélokat, korporatív célokat stb.) tűznek ki helyettük. A modern háborúban például kifejezetten katonai és/vagy média-célok csúszhatnak az eredeti politikai célok helyére (politikai célnak tekintve az állam által jól-rosszul felfogott és meghatározott közvetlen és stratégiai biztonsági és/vagy gazdasági célokat, a „létfontosságú érdekek”, a „nemzeti érdekek” realizálását). Könnyen megesik, hogy a politikát pörgető *médiagépezet* és/vagy az állam háború-projektjét kivitelező *hadigépezet*, esetleg az államban befolyást szerző gazdasági érdekcsoportok partikuláris céljai, szakmai-testületi vagy magánérdekei rendelik maguk alá az

²⁵ Lásd ehhez: *Háborús bűnök* (Szerk.: Roy Gutman, David Rieff), Zrínyi Kiadó, 2002. Különös tekintettel a *Béke elleni bűncselekmények*, az *Emberiesség elleni bűncselekmények* és *Háborús bűncselekmények* címszavakra.

eredeti politikai célokat és térítik el tőlük a célkitűző politikát (katonai célú kiadások növelése, a katonai kaszt presztízsének és befolyásának erősítése, a média-üzletből származó bevételek növelése stb.²⁶).

Clausewitz fentebb idézett sarkalatos tétele csak elvileg zárja ki, hogy a háború mint üzem, intézmény és világállapot²⁷ önállósuljon és a politika eszközéből a politikának célokat kitűző hatalommá váljon: „a háborút semmi körülmények között sem tarthatjuk önálló dolognak, hanem *politikai eszköznek*”²⁸. De Clausewitz is hozzáteszi, hogy bár a politikai cél az első indító ok, mely a háborút életre hívja, ettől még a politikai cél a háborúnak nem kizárólagos törvényszabója. A politikai célnak gyakran a háborús „eszközök természetéhez kell alkalmazkodnia, *miáltal*

²⁶ Lásd ehhez Alexis de Tocqueville már idézett *Az amerikai demokrácia* (Európa, 1993.) című művének huszonkettedik fejezetét, amelyben azokat az okokat vázolja, „miért minden hadsereg közül a demokratikus hadsereg szorgalmazza legféltelenebbül a háborút, miközben mind közt a demokratikus népek a legbékeszeretőbbek?” (I.m. 910-913.l.)

²⁷ Mert a háború világállapottá, sőt, egyfajta mindennapisággá, megszokott világrenddé is válhat, ha a normális világállapot megtörése hosszú évekig vagy évtizedekig tart, ha a háború lesz a mindennapi élet horizontja, amelyen nem lehet túltekinteni, mert tartósan hiányzik a fegyveres erőszaknak véget vetni képes központi hatalom vagy a nagyjából egyforma erőszak-potenciállal rendelkező hadviselő felek nem bírnak el egymással. A háború mindennapiságának – normális világállapottá válásának – erről a paradoxonáról Karel Kosík írt egykor méltán elhíresült filozófiai művében: „Mivel a mindennapiság az embermilliók életének belekényszerítése a munka, a ténykedés és az éldegélés szabályos és ismétlődő ritmusába, a mindennapiság megszakítására akkor kerül sor, ha embermilliók kiválnak ebből a ritmusból. A háború megzavarja a mindennapiságot. Embermilliókat szakít ki erőszakkal környezetükből, elvonja őket munkájuktól, messzire dobja őket ismerős világuktól. A háború ugyan emlékeiben és tapasztalataiban ott »él« a mindennapi élet látóhatárán, de kívül esik a mindennapiságon. A háború a Történelem. A háború (a Történelem) és a mindennapiság összecsapásában a mindennapiság alulmarad: az embermilliók számára véget ér életük megszokott ritmusa. De végső soron a mindennapiság legyőzi a Történelmet: a háborúnak is megvan a maga mindennapisága.” (Karel Kosík: *A konkrét dialektikája*. Gondolat Kiadó, 1967. 64.l.)

²⁸ I.m. 33.l.

*aztán nem ritkán átváltozik, de mégis mindenkor oly tényező marad, melyet elsősorban kell tekintetben vennünk*²⁹. Kezdetben van tehát a célkitűző politika, a háború (a tömeges fegyveres erőszakalkalmazás) pedig csak azután következik, hogy megindítását valamely politikai cél eléréséhez – mint *végső politikai eszközt* – elhatározták. „Ami a háborúban sajátlagos, az csupán eszközeinek sajátlagos természetéből ered. Hogy a politika céljai és irányzatai ezekkel az eszközökkel ellenkezésbe ne jussanak, azt a hadművészet általában, a hadvezér pedig minden egyes esetben megkövetelheti. Eme követelmény valóban nem csekély; de *bármily erős visszahatása legyen is ez egyes esetekben a politikai célokra, eme visszahatást nem tekinthetjük egyébnek, mint azok módosításainak* (tehát nem »helycserének«, amelyben katonai célok lépnek a politikai célok helyére – Sz.Á.), *mivel a politikai szándék a cél, a háború pedig az eszköz a cél szolgálatában: az eszközt pedig cél nélkül sohasem gondolhatjuk.*”³⁰

Igen, de mért ne lehetne a háborúnak *saját célja*, föltéve, hogy a politikai hatalomból – technikai és szervezeti értelemben – az erőszak mintegy „kiágyazódik”? Avagy abban az esetben, ha a katonai eszközök túlságosan hatalmassá válnak ahhoz, hogy politikai célokra – e célok lerombolása és a politikai célkitűzők saját veszedelme nélkül – felhasználhatók lehetnének? Sőt, még akkor is, ha a mérlegelő politikai racionalitás – bármi okból – egyszerűen nem érvényesül, a politika önálló célkitűző hatalma – ismét csak bármi okból – megroggyan vagy megtörik? Hiszen éppen Clausewitz határozza meg *az elvont háború, az ideális háború fogalmát* annak sajátlagos – a politikáétól különböző – célja

²⁹ I.m. 31.1.

³⁰ I.m. 31.1.

felől úgy, mint *a végletes erőszak tényét, melynek semmi nem szab határt az ellenfél erőszakának mértékén kívül*. Sőt, elválasztva a politikai célokat az ideális vagy elvontan vett háború céljaitól, aszerint tesz különbséget még háború és háború között, hogy milyen közel vagy milyen távol vannak egymástól a szóban forgó célok: minél mélyrehatóbbak az indító okok, minél merevebb a háborút megelőző feszültség, minél inkább veszélyezteti a háború egyes népek pusztá létét, *„annál inkább fog a háború elvont alakjához közeledni, annyival inkább törekszik az ellenfél tönkretételére, annál inkább találkozik a háború célja a politika irányzatával: s annál inkább fog a háború harcias és nem politikai jelleget ölteni.”*³¹ De megfordítva is: minél gyengébbek az okok és feszültségek, annál inkább „kénytelen” a háború eltérni természetes irányától, *„annál inkább különbözik a háború politikai célja az ideális háború céljától: annál inkább válik a háború politikaiivá.”*³²

Mármost éppen ez itt a kérdés: mi a háború „természetes iránya”, mi az „ideális háború célja”? Nem valamilyen filozófiai elvontságban lakozó „Krieg-an-Sich” célja, hanem az eszköznek a politikai céltól megkülönböztethető saját célja értelmében, abban a helyzetben, amikor a cél – mármint az eszköz célja – a politikai célról leválik, leszakad és önállósul? A háború „saját célja” annak a célnak felel meg, amelyre az eszközt létrehozták, és amely részben a fegyverzetben, részben az eszközök (a fegyverzet) alkalmazására kiképezett eszközben – a hadseregben – materializálódik. Az az elmélet, miszerint a termelési eszköz határozza meg a munka szervezetét – mint egykor maga Marx is megjegyezte – sehol nem állja meg fényesebben a helyét, mint épp az „emberölés iparában”.

³¹ I.m. 32.l.

³² Uo.

A politika számára azonban a háború – legalábbis addig, amíg a polgári kormányzatot nem dönti meg valamilyen katonai puccs vagy katonai forradalom³³ és politikai uralom nem válik *militokráciává* vagy *sztratokráciává* – csakis a politika saját céljaihoz hozzárendelhető (vagy épp hozzá nem rendelhető és ezért politikailag elvetendő) eszközként létezhet csupán.

„A háború az erőszak ténye (még hozzá az *elvileg* határtalan, *gyakorlatilag* az ellenfél erőszaka által határolt erőszaké – Sz.Á.), mellyel az ellenséget saját akaratumk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk. (...) Az erőszak, t.i. a fizikai erőszak tehát, mivel az állam és törvény fogalmának keretén kívül erkölcsi erőszak nincsen: az eszköz; az akaratumknak az ellenségre való kényszerítése pedig: a cél.”³⁴ Am aminek Clausewitz pusztá lehetőségét is elveti saját korában, vagyis a 19. században, az az ókorban és a középkorban inkább a szabály volt, mint a kivétel. Elég talán itt arra a – huszadik század második felétől átmenetileg háttérbe szorult – különbségre utalni, amely a civilizált háborúkat a totális jellegű vallási háborúktól elválasztja. A potenciális európai ellenfelek az abszolút államok kialakulásától kezdődően úgy civilizálták a háborúkat, hogy *formális* és minden „civilizált államra” kötelező, kodifikált nemzetközi szabályozásnak vetették

³³ Megint hadd idézzem Tocqueville-t: „Általános érvénnyel kijelenthető tehát, hogy miközben a demokratikus népeket érdekeik és ösztöneik természetből vonzzák a békéhez, hadseregeik [az elmúlt száz év és nemkülönben a jelen tapasztalatai szerint ehhez alighanem hozzá kell már fűzni: hadseregeik és militáns gondolkodású, konfrontatív, a külső és belső háborúktól vagy efféle háborúk imitálásától politikai hasznot, hatalomszerzést vagy hatalmuk biztosítását remélő politikusok – Sz.Á.] szüntelenül taszigálják őket a háború felé. A katonai forradalmak, amelyekről szinte soha nem kellett tartani az arisztokráciákban, mindig fenyegetnek a demokratikus nemzeteknél. Ez a legeslegnagyobb veszély, s az államférfiaknak szakadatlanul szem előtt kell tartaniuk az orvoslását.” (I.m. 912.1.)

³⁴ I.m. 13.1.

alá a háborús állapot összes lényeges mozzanatát (a háborús állapotot meg kellett előznie a hadüzenetnek, a katonák és civilek, háborús és békés területek más megítélés alá estek, kíméletet kellett tanúsítani a fegyvertelen civilek iránt, a magát megadó katonákat megillette a kegyelem, a hadifoglyokat az emberséges bánásmód stb. stb.). Ezzel szemben a vallási világállapotban a háborúk – törzsi mészárlásoktól a birodalmi háborúkig és a kereszteshadjáratokig – efféle megkülönböztetéseket, „elvásztásokat” és formális szabályokat vagy nem ismertek, vagy máshol húzták meg a határokat.³⁵

Az izraeliták „szent háborúiban”, melyeket Isten áldásával és közvetlen szándékai szerint folytattak, „nem tartották szükségesnek, hogy különbséget tegyenek harcoló és nem harcoló egyének, vagy

³⁵ Csupán egy példa a végtelenül sok közül: „Jól bevált muszlim hagyomány szerint egy meghódított keresztény város lakói, akik visszautasították a megadás lehetőségét, egyben személyes szabadságuktól és a vallásgyakorláshoz szükséges helyeiktől is megfosztották magukat, és a hódító katonáknak háromnapos korlátlan fosztogatáshoz is joguk volt a bevett városban.” (Steven Runciman: *Konstantinápoly eleste 1453*. Osiris Kiadó, 2000. 197.1.) „Ha egy város vagy vidék szabad akaratából megadta magát a hódítónak, nem volt szabad kifosztani, habár kötelezhették a meghódolókat kártalanítás megfizetésére. Ilyen esetekben a keresztény és zsidó lakosság megtarthatta istentiszteleti helyeit, habár ezekre az épületekre attól fogva bizonyos szabályok léptek érvénybe. A mentesség akkor is érvényes volt, ha a kapitulációt a pusztaság kényszerítette ki, azaz a védők nem voltak képesek további ellenállásra. Ilyen esetekben azonban természetesen a győző keményebb feltételek szabhatott, súlyosabb büntetéseket róhatott ki, és kérhette legmakacsabb ellenségei megbüntetését. Amikor azonban egy várost rohammal vettek be, az ottani lakosok semmihez sem többé joguk.” (I.m.147.1.) Pontosan így váltak jogfosztottá Konstantinápoly lakosai, amikor a Bizánci Birodalom fővárosát 1453-ban Mohamed szultán seregei elfoglalták. „Mohamed szultán megígérte katonáinak a háromnapos szabad rablást, amelyhez joguk volt. A katonák beözönltek a városba. A szultán megkövetelt bizonyos fokú fegyelmet a városba befelé igyekvő csapataitól. Az egységek egymás után vonultak be, lobogó zászlókkal. Amint azonban a falakon belül voltak, megindult a zsákmányért folytatott vad hajsza. Megkülönböztetés nélkül lemészároltak mindenkit, akivel az utcákon találkoztak, férfiakat, nőket, gyermekeket. Patakokban folyt a vér, a petrai magaslattól az Aranyszarvig.” (U.o. – Kiemelés – Sz.Á.)

megtámadott és meg nem támadott területek között. Az ellenségeskedés időszakában a közösség ellenségeit válogatás nélkül megölték, az épen maradt javakat pedig elpusztították vagy elkobozták.”³⁶ Hasonlóképpen a keresztes hadjáratokban, melyek, ha nem is Isten segítségével, de Isten nevében és az általa elrendelt „égi ügy” érdekében folytak: „A vallási fanatizmus, amely megelőzte a hitetlenek elleni keresztes hadjáratokat, azt is jelentette, hogy az egyház nem ismerte el őket egyenlőeknek (ez az egyenlőség valóban csak a formális jog elvonatkoztatásai – „ember”, „személy”, „állampolgár” – szempontjából ismerhető el – Sz. Á.); ilyen értelemben az ellenük (mint a „közösség ellensége”, az „ördögtől megszállottak” stb. ellen – Sz.Á.) folyó harc örök. A keresztes vitézek, hitükhöz híven, általában nem tettek különbséget katonák és civilek, háborús és békés területek között. A legyőzötteket többnyire megölték; a zsákmány pedig, mint mindig, a győzteseknek jutott.”³⁷ A „profán háború” és a „hitből vívott” háborúk és a mögöttük meghúzódó világállapot („két világ” versus „egy világ”) lényegi különbségét érzékeltetendő Tatár György is az ókor nem-politikai, s ennyiben morálisan – a morális törvény szerint – nem is elítélhető (nem kriminalizálható) háborúit, közelebbről a régi Izraelnek Mózes Ötödik Könyve 20. fejezetében tárgyalt hadviselési törvényeit hozza fel példaként: „Élesen megkülönbözteti a »nagyon távoli városok« elleni háború törvényeit az Ígéret Földjének városai, azaz a közeli, a nép Istentől »örökölt« városai ellen viselt háborúk törvényeitől. A »nagyon távoli városok« elleni háborúkat a kor általános külpolitikai-katonai szabályai szerint kell vívni, mai fogalmaink szerint ezek a

³⁶ Georg Schwab: *Enemy vagy Foe: a modern politika konfliktusa*. In: *Az ellenség neve*. (Szerk.: Szabó Márton) Józsoveg Műhely, 1998. 41.l.

³⁷ I.m. 44.l.

»normális« politikai háborúk...ostrom előtt békére kell felszólítani e városokat, s ha a felhívást elfogadják, tilos harcolni ellenük. A nemzetközi jognak megfelelően adóra és szolgálatra lesznek kötelezve. Ám a hét kánaáni nép ellen, akik bibliai felfogás szerint bitorolják Isten országát, vagyis eltérően »a nagyon távoli városoktól« , az ő akarata ellenére alkotnak államot, valójában csak háborút lehet viselni. Az ő esetükben nem csupán a békére való felhívás pusztá említése hiányzik, de még a felvezető mondat is: »ha közeledsz a városhoz, hogy megostromold«. Az Ígéret Földjéért folytatott háború nem szabad döntés függvénye, hanem kötelesség.”³⁸ A vallási háború, mint mindig, ez esetben is megsemmisítő háború és ekként semmiféle olyan megkülönböztetést és megszorítást vagy korlátozást nem enged meg az ellenség felfogását és a vele szemben alkalmazott bánásmódot illetően, ami a „morálisra” és „ténylegesre” ketté hasadt modern világban mind érzületileg (a szív szentimentális kultúrája), mind jogilag (hadijog, nemzetközi jog) magától értetődőnek számít vagy egyenesen kötelező, elmaradása vagy megsértése pedig nemzetközi jogilag szankcionálható bűncselekmény. A vallási háború morálisan éppannyira értelmezhetetlen (legfeljebb anakronisztikus módon kriminalizálható), mint a vallási rítus emberáldozata. Legvilágosabban ezt az „ellenség” fogalmának változása fedti fel. A háborúk típusainak – történeti fajainak – elkülönítéséhez az egyik lehetséges tipológiai képző elvet éppen az ellenség-fogalom terjedelmének változása adhatja. Még a középkori Európa – korabeli nevén: a „keresztény világ” – vallási háborúi,

³⁸ Tatár György a Fundamentum folyóirat *Háború – szuverenitás – emberi jogok* témakörben feltett kérdéseire válaszolva fejtette ki álláspontját. In: Fundamentum, 1999. 3. szám, 71.1.

mindenekelőtt a keresztesháborúk és az eretnekek ellen vívott háborúk is *megsemmisítő háborúk* voltak, amelyek nem ismerték a legyőzendő ellenfél/ellenség – az angol szóhasználatnál maradva: az „enemy” –, hanem csak a megsemmisítendő Rossz vagy Gonosz, a „foe” fogalmát³⁹.

A politika és a háború közötti határok kérdése, amely a háborúindítás jogát monopolizáló abszolutista államok, majd nemzetállamok korában úgyszólván megoldottnak látszott, már a 20. századi „totális háborúban” mélyen problematikusává vált, a későmodernitás mai félbirodalmi-félkaotikus világában pedig a kérdések kérdése. Clausewitz egy gondolat kísérlettel („mi lenne, ha”) próbálta meg igazolni annak teljes képtelenségét, hogy a háború valaha is kiszabadulhat a politika szabályozása és ellenőrzése alól: *„Ha a háború az erőszaknak csupán teljes, zavartalan és föltétlen nyilvánulása lenne, ahogy ezt annak puszta fogalmából levezetnünk kellett, úgy ez attól a pillanattól kezdve, amelyben a politika által előidézve ennek helyébe lépne, azt [a politikát] mint tőle teljesen független valamit, a felszínről leszorítaná és saját törvényeit követné, mint valamely robbantó*

³⁹ Lásd erről bővebben: George Schwab: *Enemy vagy Foe: A modern politikai konfliktusa*. In: *Az ellenség neve* (Szerk.: Szabó Márton), Józsefvárosi Műhely, 1998. 39-55.l. Lásd még: Carl Schmitt: *Totális ellenség, totális háború, totális állam* című 1937-ben írt tanulmányát. In: Uő: *A politikai fogalma*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 233.l. Külön elemzést érdemelne ezzel kapcsolatban, hogyan alakult át az amerikai külpolitikai szótárban az ellenség-fogalom az utóbbi negyven év során – a reagani „Gonosz Birodalmá”-tól a bush-i „rouge state”-en (’bűnözőállam’-on) át a clintoni „states of concern” (’aggodalomra okot adó államok’) fogalmáig, miközben a „gonosz” székhelye már nem is egy-egy állam, hanem a privátszféra, a helyhez köthetetlen, utolérhetetlen magánember világa és ebből – repülőgépprobbantások, házrobbantások, buszrobbantások, gáztámadások, élőbombák és megavírusok formájában – előgomolygó fegyveres erőszak. Lásd a „rouge state” retorikájához: Jacques Derrida: *Y a-t-il des états voyous? – La raison du plus fort* In: *Le Monde Diplomatique*, 2003, január, 10.l.

akna, mely semmi más irányban hatni nem tud, mint amely felé előkészített berendezései képesítik.”⁴⁰ Márpedig Clausewitz szerint ez lehetetlen. Manapság azonban nemhogy mindinkább lehetőségessé válik, hanem egyenesen mindennapi valósággá, még ha az erőszak nem is abban a formában készül „leszorítani a felszínről” a politikát, ahogyan Clausewitz ezt a lehetőséget mint képtelenséget elgondolta és elvetette. Ugyanis nem egyes államok egymás ellen indított tömeges fegyveres erőszaka formájában (mintegy a katonai elem – hadsereg, haditechnológia, katonai cél – elszabadulásaként és önállósulásaként a politikával szemben), *hanem a magánembernek saját „természetes céljaiért” (tehát általánosan el nem ismert célokért) indított háborújaként (privátháborúként) valósul meg*, melyet a magánember (vallási fanatikus, bűnöző, tébolyult, haszonleső, kéjenc stb.) visel saját vagy idegen államok, nemzetközi szervezetek, egyes politikai hatalmi ágak és szervezetek vagy azok személyes képviselői ellen, avagy maga a gyűlölt társadalom ellen.

„A jog világán kívül rekedő »tisztán emberivel« szemben megjelent annak *véres paródiája is, a terrorista alakja* – írja Tatár György. – Ez utóbbi, aki se nem polgár, se nem katona, akinek nyomában háború és béke, polgári jog és emberi jog különbségei egymásba rognak, maga is a tisztán emberi jog szubjektumaként lép fel, miközben az egész rajta kívüli emberiséget változtatja át az emberi jogok szubjektumává, lévén egyéb jogát nem ismeri el. Igényeivel szemben a pozitív jog tehetetlenül hátrál. Egyelőre félrefordítja a fejét, hogy ne kelljen szembenéznie azzal az új elemmel, amivel soha korábban nem találkozott: hogy tudniillik a még el sem követett bűntett rövidesen bekövetkező elkövetése

⁴⁰ I.m. 30.l.

abszolút bizonyosság. (...) A nem vélelmezhető, hanem biztosan előre tudható gyilkosság véghezvivője *az emberi jog parazitája*: a jog hatálya alóli kilépés álcázza magát jogfosztottságának. A nem emberi felölti a tisztán emberi köntösét.”⁴¹

Valójában a terrorista alakja nem új jelenség és így nem is egészen új kihívás a pozitív jog számára. A terrorista képzelgések, a türelmetlenség jellegzetes típusai – a „társadalom ellenségei”, a „forradalom alkimistái”, a hivatásos összeesküvők, a gyújtóbombák és mindenféle romboló gépezetek megszállottai, a „nihilisták”, az „anarchisták”, a „provokátorok” – a modern társadalommal együtt születnek meg, noha tömegesen csak a forradalmak és háborúk korának lezárulása, a „békebeli béke” időszakában – a 19. század közepétől – lépnek a tettek mezejére, mindannyiszor az „emberiség harcosának” köntösét magára öltő magánembernek az állam és a polgári társadalom ellen indított háborúja véres akcióiban. Az általános társadalmi és politikai célok, Isten, a Nemzet hangja követésének képzelt-hazudott magánhóbort persze csak akkor válik közveszélyessé, ha valamilyen vákuum-helyzetben sikeresen egyesül a hatalommal. Innen nézve Baudelaire egyik provokálóan odavetett ironikus mondata a 19. század közepén – „Remek kis összeesküvést lehetne szervezni a zsidó faj kiirtására” – hóbortos ötletből véres valósággá vált az eredetileg hóbortos osztrák akvarellfestő, a később Németországban hatalomra jutott összeesküvő, Adolf Hitler politikát esztétizáló rémuralmában. Ettől azonban a cél (és a köré szőtt „kis összeesküvés”: a náci párt) *abszolút magánjellege* nem szűnt meg. Az olasz fasizmus és a német náciizmus terrorvilága ebben a tekintetben csak félelmetes

⁴¹ Tatár György, i.m. 71.l. (Kiemelés – Sz.Á.)

arányokban és központosítva vetítette előre a *magánember rémuralmának* – a *szuperterrorizmusnak* – elközelgő korszakát, amelybe éppen napjainkban lépünk. Mindinkább lehetségessé válik a privatizált vallási és politikai eszmék, vagyis különféle magánhóbortok, megszállottságok, tébolyok erőszakos megvalósítása. A modern terrorizmusban mindig is az jelentette az újdonságot, hogy a *célok és eszközök jogosultságáról* való döntést a magánember elragadta az államtól és a társadalomtól, magához vette, mintegy privatizálta. Úgy kíván dönteni célokról és eszközökről, ahogyan a vallási világállapotban Isten vagy a Sors döntött, noha ez – „Isten vagyok”, „Isten bosszuló eszköze”, a „Végzet napszámosa” stb. vagyok – a modern társadalom talaján már csupán magántéboly, üres képzelgés lehet, megvalósítása pedig törvényszegés és bűncselekmény. Az eredetileg vallási, erkölcsi, politikai célok „privatizálása” azt jelenti, hogy e célok elvesztik egykori ontológiai vagy közösségi érvényüket, pusztán „természeti célokká” (magáncélokká) minősülnek át, ha pedig megvalósításukhoz az erőszak eszközéhez nyúlnak, akkor köztörvényes bűncselekménnyé válnak, legalábbis amíg létezik közhatalom, és az képes szankcionálni őket. Az egyének természeti – általános történelmi elismerést nélkülöző – céljait a jogrend csak akkor és annyiban ismeri el követhető céloknak, ha és amennyiben ezek nem ütköznek a jogba, és minden ilyen cél jogba ütközik, amennyiben megvalósításához a magánember erőszakot – különösképpen fegyveres erőszakot – alkalmaz.

A szuperterrorizmus újdonsága abban áll, hogy benne a terror privatizálódása totálissá válik: a terrorista aktusban már nem valamilyen politikai közösség célja valósul meg szabálytalan, a hadijogot sértő, de egyben jogot védő vagy új jogot teremtő módon

(ahogyan például a megszállás ellen harcoló partizánok szabotázsakcióiban), hanem a magánember semmiből le nem vezethető és sehova nem vezető természeti célja valósul meg, káoszt keltő módon, akkor is, ha fejébe vette, hogy ő maga a politikai közösség, az igazság vagy ő maga Isten, netán Isten igazságot osztó eszköze. Persze, nem feledkezhetünk meg az *esztéta terrorista* ugyancsak 19. századi típusának új kiadásáról sem, a hackerről, az internetkalózról, aki köp mindenféle politikai, vallási vagy morális eszmére, *merő unalomból indít folytonosan háborút* – számítógépes vírusháborút – az elviselhetetlenül unalmas világ ellen, hogy egy kis változatosságot, egy kis életet (pontosabban szólva: halált) vigyen a pokoli egyhangúságba és ezzel elszórakoztassa magát. A vallási és politikai célokért folyó – tisztító vagy területszerző – háború (és a háború vallási és politikai felfogása) mellett mind határozottabb körvonalakat ölt az esztétikai célokért folyó „unaloműző” vagy „szórakoztató háború” és egyáltalán: *a háború esztétizáló felfogásmódja*. Ez sem újdonság, már a 19-20. század fordulójának szecesszionista modernjeinél megjelent, de még inkább a futuristáknál. A politikát esztétizáló fasizmus – ez a totális hatalomra jutott magánhóbot, ez az esztétikailag barkácsolt magánvallás – aztán világképe középpontjába állította: „A fasiszta művészetelmélet a tiszta esztétizmus vonásait viseli magán – írta Walter Benjamin, a jelenség egyik első megfigyelője és elméleti általánosítója az 1930-as években. – A fasiszta művészet propagandaművészet... Magától értetődik tehát, hogy ennek a művészetnek a jellemzői a legkevésbé sem egyeznek azzal, amit a dekadens esztétizmus mutat fel. A dekadencia sohasem mutatott érdeklődést a monumentális művészet iránt. A fasizmusra várt, hogy összeegyeztesse a dekadens

művészetelméletet a monumentális gyakorlattal. (...) Az az anyag, amelyből a fasizmus sziklaszilárdnak vélt műalkotásait létrehozta, mindenekelőtt az úgynevezett emberanyag. Az elit a maga uralmát örökíti meg ezekben a műalkotásokban. És csakis ezek a műalkotások azok, amelyekben az emberanyag alakot tud ölteni. A fasizmus urainak szemében – s e szemek, mint láttuk, évezredek tekintenek át – elenyészővé válik a különbség a kőtömbökből piramisokat emelő rabszolgák és a proletárok tömegei között, akik a sportpályákon és gyakorlótereken magukból alkotnak tömböket a Führer jelenlétében. (...) *Fiat ars – pereat mundus!* – hirdeti a fasizmus, és mint Marinetti vallja, a háborútól várja a technikával megváltoztatott érzékelés művészi kielégítését. *Ez nyilvánvalóan a tökély fokára emelt l'art por l'art.* Az emberiség, amely egykor Homérosznál az olümposzi istenek szemlélődésének tárgya volt, most magára maradt. Önelidegenedése elérte azt a fokot, hogy saját megsemmisülését elsőrangú esztétikai élvezetként élje át. Ez a helyzet a politika fasiszta esztétizálásával azonos.”⁴²

Az új helyzetet immár nem az jelenti, hogy mind több szuverén területi állam rendelkezik – bevallottan vagy titokban – tömegpusztító fegyverekkel, sőt, még csak nem is az, hogy egy-egy ilyen államban a hatalomra jutott egészen szűk csoportok – a „karizmatikus” vezér és megszállott vagy rettegő politikai kísérete – kontrollján és önkontrollján múlik, bevetik-e egy-egy kiélezett helyzetben, hirtelen felindulásukban vagy végső reményvesztettségükben a tömegpusztító fegyvereket. Az új helyzet, amely lévén magának a civilizatorikus fejlődésnek a véghelyzete, minden valószínűség szerint a közeljövő alaphelyzete:

⁴² Walter Benjamin: *Kommentár és prófécia*. Gondolat, 1967. 170-172.1., 334.1. – Kiemelés – Sz. Á.)

a magánember mindezidáig sikeresen (esetenként talán túl sikeresen is) féken tartott, elfojtott és megfegyelmezett erőszakának – erkölcsileg-technikailag lehetségessé vált – elszabadulásában rejlik. Ennek az elszabadulásnak a természetéből bőséges ízelítőt kapott az emberiség a 90-es években: a világvégére készülődő kvázi-vallási és politikai szekták terrorakciói és a polgárháborúnak álcázott maffia-leszámolások, ilyen-olyan házrobbantások formájában.⁴³

⁴³ „A biológiai fegyverek, akár állami irányítású szervezetek, akár terrorista csoportok vagy örült egyének tenyésztik a törzseket, a hidegháború szigorúan őrzött titkaiból kikerülve megjelentek a nemzetközi piacon.” (Ken Alibek, Stephen Handelman: *Biohalál*. Ármádia, 2000. 256.l.) Az Aum Sinrikjo szekta tagjai 1995 március 20-án szaringázt permeteztek szét a tokiói földalattin (tizenketten meghaltak, több mint ötszázan szenvedtek mérgezést). Az Aum Sinrikjo 1990 és 1995 között kilencszer kísérelt meg botulinos toxint és lépfenét szórni Tokió és Kojokama utcáin. „Endo Szeicsi, egykori géntechnológiai végzős diák, a szekta »egészségügyi és népjóléti minisztere« azt vallotta, hogy szórási módszereik – a hatóanyagok háztetőről vagy teherkocsi hátsó részéről történő permetezése – hibásnak bizonyult, továbbá a törzsek nem voltak elég virulensek. Nem nehéz azonban jobb törzseket találni. *Vírusok és baktériumok a világ különböző részeiről, több mint ezeröttszáz mikroba törzs központból szerezhető be. A nemzetközi tudományos közösség orvosegészségügyi kutatás és a betegségek elleni küzdelemben létfontosságú információcsere okán függ ettől a hálózattól. Kórokozók nemzetközi kereskedelmében nem igen léteznek megszorítások. Amerikai bio-hadviselési szakemberek elmondták nekem, hogy Irak néhány leghalálosabb lépfenetörzsét a marylandi rockville-i székhelyű American Type Culture Collection-től, a világ egyik legnagyobb mikroorganizmus »könyvtárából« szerezték be. Az iraki tudósok, akárcsak a mieink, amerikai tudományos folyóiratok átböngészése alapján jöttek rá arra, mely törzseket kell megrendelniük. Harmincöt dollárért hozzájutottak egykor Fort Detrickben fegyverre alakításra kiszemelt tularemia- és venezuelai ló-agyvelőgyulladás-törzsekhez.*” (I. m.255-256.l.) Hat héttel az Aum Sinrikjo-támadás után „Larry Harrys, egy ohioi fehér rasszista szervezet tagja három fiola pestist rendelt az American Type Culture Collection katalógusa alapján. Mivel az igénylést valamely egyetem vagy laboratórium fejlcés papírján kell benyújtani, Harris megtervezte saját levélpapírját. A rendeléssel akkor kezdtek foglalkozni, amikor alig két héttel később telefonon érdeklődött, mi tart olyan sokáig. A vállalat tisztviselői gyanút fogtak – jogosult orvosegészségügyi kutatóknak ugyanis tudniuk kell, hogy általában eltart több mint egy hónapig, amíg teljesítenek egy rendelést – és végül följelentették Harrist.” (I.m. 256.l.) 1996 áprilisában az amerikai Kongresszus törvényt fogadott el, melynek értelmében az USA baktériumbankjai és biotechnikai cégei kötelesek ellenőrizni minden leendő vásárlójuk személyazonosságát. Ez a rendelkezés valamelyest megnehezíti a hozzáférést, de nem zárja ki. (Lásd még mindehhez a tárgykör kissé publicisztikus,

Nem a magánember vált egyszeriben erőszakosabbá, hanem a magánerőszak politikai és társadalmi kontrollja vált gyöngébbé: a magánember változatlanul illegitimnek tekintett erőszakhasználatát többé nem lehet a régi módon, az állam jogteremtő és jogfenntartó erőszakával ellensúlyozni, korlátozni, féken tartani.

Az új helyzet a belsőleg ellentmondásos civilizatorikus fejlődés terméke: egyfelől a fegyverkezési verseny, másfelől a piaci verseny által inspirált technológiai és technikai fejlődés. A piac, az új technikai eszközökkel való legális (olykor nem-legális vagy féllegális) kereskedelem biztosította a tömeges hozzáférést olyan eszközökhöz és eszközhasználati módokhoz, amelyek – minden különösebb befektetés nélkül és alig megfogható módon – a tömeges fizikai pusztítás (baktériumok, vírusok) és a civilizatorikus rombolás (számítógépes vírusháborúk) eszközeiként is felhasználhatóak. Ugyanakkor a „tudás-központú” posztindusztriális társadalom széles körben teszi hozzáférhetővé (mert nem tehet mást) a szóbanforgó eszközök egyéni felhasználáshoz vagy előállításához is felhasználható tudást, az információs hálózatok pedig biztosítják az „összeesküvők” közötti kapcsolat-teremtést és bármely magánörület hathatós terjesztését⁴⁴. (Sokak szerint közel állunk ahhoz, hogy megszülessen az első háziligosan előállított atombomba. Egy izlandi mérnök már a 2000-es évek elején képes volt odahaza középhatótávolságú rakétát előállítani.)

Természetesen eddig is kerülhetett és került is magánkezekbe mindenféle fegyver, készült háziligos úton bomba, pokolgép, eddig

mindazonáltal a nem-szakmai olvasó számára informatív feldolgozását: Judith Miller-Stephen Engelberg-William Broad: *Baktérium-háború*. Gabo Kiadó, 2002. 7-191.l.)

is létezett magánerőszak, de most először teremődött meg a lehetősége tömegpusztító fegyverek (egyelőre mindenekelőtt vegyi és biológiai fegyverek) „magánosításának” – magánúton történő előállításának, beszerezhetőségének és alkalmazhatóságának –, illetve bármilyen technikai vívmány, hordozóeszköz *tömegpusztító fegyverként való felhasználásának*⁴⁵. Mellékes, mik ezek a magáncélok és kik a szóban forgó magánemberek – orvosi ellátásra szoruló magányos elmebetegek, barkácsolt vallások szektáinak agyimosott és távirányított szerencsétlenjei, anyagi érdekeiknek nagyon is tudatában levő, államok ellen hadakozó maffiózók vagy hadurak. A lényeg: a modern tömegtársadalomra méretezett hagyományos, központosított rendőri és katonai erőszakeszközök hatástalansága az új kihívással szemben. A területileg lokalizálhatatlan, politikailag azonosíthatatlan és megnevezhetetlen magánember *mediatizált* – egyben tehát esztétizált: rettenetet és csodálatot keltő⁴⁶ – *erőszakát* nem lehet megállítani reguláris

⁴⁵ „Ahhoz, hogy valaki számottevő mennyiségű biológiai fegyvert készítsen, csupán egy átlagos méretű szoba, egy kórházi vagy egyetemi laboratórium szükséges... csak idő kérdése, hogy a terroristák egy nagyobb biológiai támadást intézzenek valamelyik nagyváros ellen.” – nyilatkozta Kathleen C. Bailey a biológiai fegyverek nemzetközileg elismert szakértője. (Münz Márton: *Nincs zárva a biológiai sorompó*. In: Népszabadság, 2002. október 12. 28.1.)

⁴⁶ A jog – Walter Benjamin szerint – azért ítél el általában mindenféle erőszakot (és nem csak azt, amelyet jogellenes célokra alkalmaznak), azért igyekszik monopolizálni az erőszakot az egyénnel szemben, mert valóban „a jogrendet aláásó fenyegetés minden olyan erőhatalom, mely az egyének kezében van”. Az „erőszak, amennyiben nem a mindenkori jog kezében van, nem az általa elérhető célok révén fenyegeti a jogot, hanem már pusztán azzal, hogy valahol a jog körén kívül létezi. Drasztikusabb módon teszi érthetővé ugyanezt a sejtést, ha elgondolkozunk azon, hogy a »nagy« bűnözők – bármennyire visszataszítóak is esetleg céljaik – titkos csodálatot keltenek a népben. És nem lehetséges, hogy tetteik révén, hanem csak az erőhatalom által, amellyel rendelkeznek. Ebben az esetben valóban maga az erőszak válik veszélyessé: az erőhatalom, amelyet a mai jog minden területen meg akar vonni az egyéntől, és amely még vereségében is fölkelte a tömeg

hadsereggel és hagyományos háborúval. (Jellemző ebből a szempontból a hagyományos felügyeleti és ellenőrzési technikák versenyfutása az elképzelt „futóval”, aki talán nem is fut, maga a versenyfutás pedig nagyobb fenyegetést jelent a társadalom, mint a bűnözők számára, hiszen az üldözés egyre totálisabb technikai eszközei és módjai, továbbá a jog kontrollja és a társadalmi kontroll alól mindinkább kicsúszó titkosszolgálatok és erőszakszervezetek hatalma azt a fenyegetést is magukban rejtik, hogy a jogállam és a demokratikus rendszer a totalitárius rendőrállamiság felé csúszik.)

De talán félrevezető, ha a teljes, föltétlen és zavartalan erőszak alkalmazását minden esetben háborúnak nevezzük. A tömeges fegyveres erőszak ilyen-olyan, főként nemzetközi jogi szabályok által megkötött alkalmazása, avagy az igazságos háború elmélete⁴⁷ azonban a modern idők terméke és soha – napjainkban sem – érvényesült teljesen, a legújabb fegyvernemek (nukleáris, vegyi, biológiai stb.) pedig még a kérdésfeltevést is értelmetlenné teszik (szabályos vagy szabálytalan használat?). *Csak a nem-használat* lehet „szabályos”, akár a használattal való riogatás (a „holnap fegyverei”) politikájának, akár a fegyverzetkorlátozás és a béketárgyalások politikájának eszközét képezi is a nem-használat.

rokonszenvét a jog ellenében.” (*Angelus Novus*, i.m. 32.l. – Kiemelés – Sz.Á.)

⁴⁷ Lásd ehhez: Michael Walzer klasszikusnak számító művét: *Just and Unjust War*. Basic Books, 1992. Továbbá a könyv második kiadásához a szerző által 1991-ben – az első Öböl-háború után írt – előszót, amely magyarul is megjelent: Michael Walzer: *Az öbölháború után*. In: 2000, 2003. 3. szám, 5-18.l. Az „igazságos háború” (*bellum justum*), a „*jus ad bellum*” és a „*jus in bello*” hagyományos tárgykörét az 1990-es évek helyi háborúinak tapasztalata alapján elemző és újraértelmező gazdag szakirodalomból kiemelkedik egy nemzetközi szerzőgárda – belga, orosz, kínai, amerikai szakemberek – által írt átfogó tanulmánykötet: *Nravsztvennije ogranyicsenyija vojni: problemi i primeri*. (Szerk.: Bruno Coppieters, Fotion Nick, Ruben Apreszjan), Gardariki, Moszkva, 2002.

A „holnap fegyvere” ebben az összefüggésben nem az a fegyver, amellyel a jövő háborúját ténylegesen meg fogják vívni, hanem az a fegyver, amellyel a jelenben háborúzókat vagy háborúzni akarókat elrettentik a jövő háborújának megvívásától, de legalábbis a „holnap fegyverének” bevetésétől a jelen háborúiban. Az új, váratlan fegyver bevetése már a régi háborúkban is döntő fölényt biztosított annak, aki rendelkezett velük. De a mindenféle harci szekerek, faltörő kosok, görögtüzek, sorozatvetők a ma fegyvereinek fölényét és győzelmét jelentették a tegnapi fegyverei fölött. A „jövő fegyvere”, mint ténylegesen létező, különféle háborúkban kipróbált, de nem rendszeresített és a későbbi háborúkban nem alkalmazott fegyver, mint az elrettentés fegyvere, kifejlett alakjában a 20. században jelent meg, legelőször a vegyi fegyver, konkrétan a mérgezgáz formájában, melyet az első világháború frontjain egyszer-egyszer be is vetettek. Ennek hatására a 20-as években Európa- szerte úgy képzeltek el a jövő háborúját mint gázháborút, amelyben a jelen fegyvereinek két új típusát – a repülőgépet és a mérgezgázokat – egyesítik, s amelynek kimenetelét a levegőből intézett vegyi támadások döntik el. A gázháború katasztrófa víziói azonban nem teljesültek. Noha a második világháborúban a szembenálló felek – a gazdaság és a társadalom totális mozgósításával, a különféleképp értelmezett „totális háborúval” – csakugyan elmentek a fegyveres erőszak alkalmazásának legvégső határáig (az amerikaiak végül is egészen a „jövő fegyverének” az atombombának a „kipróbálásáig”, a szovjetek pedig a biológiai fegyver feltételezhető bevetéséig a háború legkiélezettebb szakaszában, Sztálingrád alatt), a mérgezgáz totális fegyverként való kifejlesztésére és a gázháborúra nem került sor (hacsak Hitlernek és a náci Németországnak a leszármazási

alapon megbélyegzett és teljes kiirtásra ítélt európai zsidóság ellen vívott *magánháborúját* nem tekintjük annak, minthogy azt nagyrészt csakugyan mérgeggel – a szomorúan elhíresült Cyklon-B-vel – folytatták a halálgyárak gázkamráiba terelt védtelen tömeg ellen). A második világháború végétől a jövő fegyvere a nukleáris fegyver lett, amelyet az amerikaiak bevetettek ugyan a második világháború végén, de főként azért, hogy megmutassák, „mijük van”, s ezt követően a két szuperhatalom által felosztott világban egyetlen helyi háborúban sem vetették többé be. Az atombomba és a hadrendbe állított nukleáris robbanófejjel ellátott rakéták a jövő háborújának legfeljebb abban az értelemben lettek a fegyverei, hogy e háborút „jegték” és arra kényszerítették a totálisan szembenálló világhatalmakat, hogy hidegháborúként valósítsák meg, a kölcsönös elrettentés és a nukleáris fegyver alkalmazásáról való kölcsönös lemondás jegyében. Az elrettentés eszközeként megjelenő fegyver azonban a félelemkeltés és a zsarolás fegyverévé alakul át: „bevetjük, ha...”. Márpedig ez a terror – szó szerint: a félelem, a borzadály – irányába tolja el a háború bevett fogalmát. Hiszen a terror nem merül ki a terrorista cselekményben, fontosabb az a félelem, amelyet kilátásba helyezése és/vagy megvalósítása azokra gyakorol, akik a konkrét akció rádiuszán kívül helyezkednek el: elég arra a félelmi hisztériára, pánikra, demoralizálódásra gondolni, amit egy-egy erőszakcselekmény végrehajtásának kilátásba helyezése („ez és ez fog történni, ha... ezt és ezt nem teszitek meg”) vagy jól irányzott, hatásosan mediatizált végrehajtása vált ki az akció által megcélzott társadalomból („mindenkire ez vár” és: „nincs kegyelem és nem lesz menekvés senki számára sem”). Teljes joggal írja Szergej Romasko *A holnap fegyvere* című esszéjében: „Mivel a holnap

fegyvere mindenekelőtt a félelemkeltés fegyvere (’oruzsije sztraha’), azért a határ a terrorizmus és a „normális” háború között mindinkább elmosódik. Ebben az értelemben a kölcsönösen egymás fejébe vagdosott terrorizmus-vádak a régi szovjet idők viccét idézik: »nekünk nincsenek kémeink, nekünk csak felderítőink vannak«. Mindkét oldal a másikat vádolja terrorizmussal és bizonyos értelemben mindkét oldalnak igaza van. Van azonban egy lényegbevágó különbség a jelenlegi »nagy« háborúk – beleértve a félelem stratégiájának törvényei szerint viselt háborúkat is – és a tulajdonképpeni terrorizmus között. A »nagy« háborúban kilátásba helyezett »holnap fegyvere« mindenki számára ismert lehet, hiszen éppen előre megmondható pusztító ereje képezi ez esetben az elrettentés/megfélemlítés stratégiájának alapját. A tulajdonképpeni terrorizmus ezzel szemben saját holnapi fegyverét titokban tartja: a terrorizmus potenciális áldozatai nem tudhatják, mikor, hol és mivel érheti őket csapás, milyen természetű lesz az a fegyver, amelyet bevetnek ellenük. *Sőt, ami még ennél is rosszabb, tekintettel arra, hogy a modern civilizáció sok-sok komponense végtelenül könnyen sebezhető és normális működésének minden megzavarása számtalan veszéllyel jár lakói számára, a ma terroristája számára a holnap fegyvere gyakorlatilag bármi lehet. A totális háború fogalma új dimenziót nyer. Míg a holnap fegyvere a nagy háború számára azoknak a struktúráknak a szétzúzására irányul, amelyek biztosítják valamely társadalom életének fenntartását, addig a terrorizmus fegyvere beépül, akár a vírus, magukba ezekbe a struktúrákba és arra kényszeríti őket, hogy neki dolgozzanak. E vírusok ellen hatékony ellenszer ezidő szerint nem létezik – hacsak idővel maga az organizmus nem lesz képes megbirkózni velük.*”⁴⁸

⁴⁸ Szergej Romasko: *Oruzsije zavtrasnyevo dnya*. In: Logosz, Szpecialnij

A fegyverkorlátozás mindenesetre ma már nem a használat ilyen-olyan módjára, hanem magára a használatra vonatkozik. Az egyes államok de facto (esetenként de jure is, rögzítve a tömegpusztító fegyverek használatáról való egyoldalú vagy kölcsönös lemondást) nem is használják őket: ebben az értelemben háború a haditechnika és a logisztika mai fejlettségi szintjén, az ennek a szintnek megfelelő fegyverekkel és módokon már nem lehet semmiféle politika eszköze, sem szabályok közé szorítva, sem szabálytalanul, hacsak nem egy olyan politikáé nem, amelynek képviselői – valamilyen vallási szekta magántérbolyának engedve – elhatározták a civilizáció öngyilkosságát (ebben az esetben azonban az elhatározás nem politikai, hanem privát természetű és feltétele éppen a politika megszűnése).

Az ezidő szerint érvényes és a szuverén államok és nemzetközi politikai instanciák által általánosan elismert szabály mindenesetre az, hogy – legalábbis a nukleáris fegyverek hadrendbe állítása óta – a haditechnika elért szintjén nem lehetséges háborút viselni egymás ellen⁴⁹, amit az Egyesült Államok – máig egyetlenként és egyetlen alkalommal – minden állam számára nyilvánvalóvá tett az atombomba eléggé el nem ítéhető ledobásával Hiroshimára és Nagaszakira a második világháború legvégén. A szabályt a hidegháborús korszakban a nukleáris nagyhatalmak be is tartották (a maoista Kína retorikailag felrúgta ugyan, ám utóbb, amikor maga

vipuszk *Vojna* 2003. 1. sz. 9.l. (Kiemelés – Sz. Á.) Lásd ehhez még: Vlagyimir Szlipocsenko – Mahmut Gerejev: *Buduscsaja vojna*. Polit.ru – OGI, Moszkva, 2005.)

⁴⁹ Ismeretes, hogy a hidegháború évtizedeiben néhány országban – elsősorban az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban – fölhalmozott nukleáris robbanótöltetekkel a teljes földi életet hatvanszor lehetne megsemmisíteni.

is atomhatalom lett, az atomfegyverrel együtt mintha azonnal megjött volna politikai esze is).

A nukleáris fegyver tabu alá helyezése persze ezt követően sem zárta és nem is zárja ki a fegyveres erőszakalkalmazást államok közötti és államokon belüli konfliktusok megoldásának a világszervezet által mindig helytelenített „végső eszközeként” (1945 és 2000 között több ezer helyi háború zajlott le a világon, általában a nagyhatalmak részvételével), csak hogy mindezekben az esetekben a fegyveres konfliktus a haditechnika sokkal alacsonyabb (lényegében az 1945 előttiinek megfelelő) szintjén vagy alternatív módon valósult meg, noha a szembenálló feleknek olykor módjukban állt bevetni „totális fegyvereiket” is. Ha idáig nem vetették be (márpedig nem tették, bizony, még a „Gonosz Birodalma” sem, még csak kísérletet sem tett rá, pedig ez lett volna a minimum, amit a Gonosz Birodalmától elvártunk), akkor csakis azért, mert az államok vezetőiben az indulatokon felül tudott kerekedni a politikai józanész, annak pusztá belátása, hogy aki a totális fegyvert fog, az abban a pillanatban e fegyver által vész el. Ha bevetette őket, akkor maga ellen is bevetette, a nukleáris világháborúnak nincsenek nyertesei.

E visszatartó mentális erőnek azonban csak a politika szerezhetett érvényt. Nem a magánember esze, természetes vágyai és igényei, hanem egyedül a „politikai ész”, az államrezón volt képes – legalábbis idáig – a civilizatorikus fejlődés során létrejött globális romboló erőket kontroll alá helyezni és a hatalmi politikában magában rejlő démonikus kísértéseket korlátok közé szorítani. Ha a politikába befészkei magát és a politikai racionalitáson felülkerekedik a magánember erőszaka, önkénye és tébolya, akkor semmi nem tudja többé visszatartani ezeket a

romboló erőket⁵⁰. Akkor csakugyan vége a világnak. Az a katasztrófális kombináció, amely a náciizmusban jött létre a politikai állam és a magánhóbort⁵¹ között, az eszközök és elérési módok mai

⁵⁰ Lásd ehhez Bíró Gáspár tanulmányát, melyben többek között a magánszféra és a hadviselés közötti összefüggésnek – az új technológiai civilizáció (a GNR vagyis: genetikai, nanotechnológiai és robotikai civilizáció) hatására bekövetkezett – alapvető módosulását tárgyalja. A technológiai civilizációtól elválaszthatatlan globalizációs világfolyamat gyors kiterjedésének első és legszembetűnőbb következménye a területi államok közötti határok eltűnése vagy virtualizálódása, ellenőrizhetetlensége és védhetetlensége volt. A GNR azonban ennél sokkal régebbi és alapvetőbb határokat is kikezdi, mindenekelőtt az emberi test és a gép között határt („A gén-, robot- és nanotechnológiák kombinálása révén egyes elemzések szerint 2003-ra előállítják az első intelligens robotokat, s bekövetkezik az ember »gépesítése«, az ember és a gép keresztezése útján.”) és a privátszférát a közszférától elválasztó határ. Elemzésünk szempontjából különösen ez az utóbbi határmódosulás lényeges, mivel a határt a magánégyén határozza meg: ő mondja meg, hol húzódik, mikor és milyen mértékben, mi célból lépi át: magához vonva a közszféra eszközeit és funkcióit is. Az egyén felértékelődésének – Bíró Gáspár szerint – két fontos politikai következménye van: „az egyik, hogy az egyén privát szférájának védelmét maga biztosítja, s nem az államtól várja. A legtöbb nyugati demokrácia kormánya egy sor olyan eszköz kereskedelmi forgalmazását engedélyezi, amelyek csúcstechnológiának számítanak, s az egyéni (nem feltétlenül csak testi) védelemhez szükségesek. A másik, hosszabb távon ható politikai következmény, hogy a társadalmi szerződés terminusai alapjaikban változnak meg, ha ez a fikció egyáltalán még érvényesnek tekinthető. Ha az egyén válik saját privát szférájának őrzőjévé, akkor ő lesz az, aki e szféra kiterjedését meghatározza. A klónozással kapcsolatos feszültségek egyik forrása, hogy sokan az egyes államok felségterületén kívül álló, magánpénzből finanszírozott laboratóriumokban vállalják a kísérleti nyúl szerepét. A magánszféra a legújabb technológiák elterjedésével fokozatosan megszűnik, ugyanakkor korlátlanul kitágul, az egyén szabad döntéseinek – ha a lehetőségei megvannak – függvényében. Kétségtelen, hogy a haditechnikák és technológiák fejlődése döntő hatással járt a nyugati típusú ipari társadalmak és politikai rendszerek fejlődésére. Itt csak egy olyan fejleményre hívnám fel a figyelmet, mely ugyan végigkísérte a történelmet, de általában másodlagos jelentőségűnek fogták fel, s a modern nemzetállamok korában egy ideig úgy tűnt, hogy végleg eltűnik: *a magánháborúról van szó. A kilencvenes években a nemzetközi terrorizmus egyes csoportjai a legújabb technológiák alkalmazásával közel jutottak a háború privatizálásához.*” (Bíró Gáspár: *Az új technológiai civilizáció és a világrend.* Liget, 2003. 12. szám, 85.l. – Kiemelés – Sz.Á.)

⁵¹ Hitlerben – Wolfgang Kraus szerint – az osztrák „hóbortosság” és a porosz „komolyság” adott *romantikus* találkát egymásnak: „Játék, álom és valóság elegyéből azért vált veszélyes robbanótöltet, mert a különleges körülmények kiiktatták az önstimulálás sajátos osztrák elemeit: az irónia és hóbortosság

színvonalán a véget jelenti. Olyasféle semmivé foszlik. Egészen a legutóbbi időkig legfeljebb attól kellett épp ezért tartania, az ellen kellett küzdenie a világ politikai racionalitást képviselő hatalmainak, hogy olyan államokban, ahol egyetlen személy zsarnoki önkénye és ideológiai tébolyától függ a szóban forgó eszközök bevetése, erre ne kerülhessen sor. Ez viszonylag könnyebb volt a hidegháborús tömbpolitika időszakában. Először is attól kezdődően, hogy a szovjet vezetés bürokratikus és kollektív jellegű lett, az amerikaiak nem tartottak attól, hogy az oroszok megtámadják őket. Másodsor mindkét nagyhatalom éberem őrködött, hogy nukleáris monopóliumuk ne törjön meg, hogy az atomfegyver ne kerülhessen még „övéi” kezébe sem (avagy legalábbis a világháború győztes nagyhatalmain kívül más kezekbe).

Valóságos veszélyt csak Mao Kínája jelentett a szovjet-kínai szembenállás időszakában, amikor a beszámíthatatlan – vagy a „beszámíthatatlant” játszó – Mao-Ce tung arra akarta rávenni a szovjeteket, hogy adják át neki az atomtitkot és indítsák meg mielőbb az atomháborút az amerikai „papírtigris” ellen. A kínai fenyegetés azonban, ha egyáltalán valós volt, már a 80-as évek végére megszűnt. Ugyanakkor államok sokasága vált nyíltan vagy titokban atomhatalommá – Kína után India, Pakisztán, Izrael, Észak-Korea stb.). Valójában azonban – mint ez a 90-es évek végére egyértelműen kiderült – *már nem területi államok jelentik a*

határát súroló individualizmus máskülönben megvédi az osztrákokat, hogy álmaik után akarjanak szállni. Mármost Hitler humortalan, önirónia híján való férfiú volt – és a németekkel szövetkezett, akik viszont hajlamosak a kollektív romantikára. Míg Bécsben nem volt több közönséges különncél, Németországban megkapta azt, amire mindig is sóvárgott: kezdettől fogva komolyan vették.” (Wolfgang Kraus: *Kultúra és hatalom*. Európa, 1993. 65-66.l.)

világra a legnagyobb biztonsági kockázatot, hanem éppen a területileg azonosíthatatlan, megfoghatatlan kvázi-politikai képződmények, magánereők, amelyeket semmiféle politikai vagy erkölcsi megfontolás nem korlátoz a „totális eszközök” (többek között fegyverek) alkalmazásában vagy bármely eszköz totális (többek között katonai) alkalmazási módjában (az új helyzetet 2001. szeptember 11. demonstrálta a világ számára, ahhoz hasonlítható váratlansággal és élességgel, ahogyan egykor Amerika demonstrálta az atomkorszak beköszöntét a Japánra ledobott atombombákkal).

Eszközök és módok

De mi a háború, ha most már nem *politikai céljai*, hanem a fegyveres erőszak *nem-politikai eszközei* felől nézzük? Egyáltalán: vannak-e a politikának, a politika vitelének csak őrá jellemző, sajátlagos eszközei, amelyek a hadviselés eszközeitől – az úgynevezett *katonai eszközöktől* – világosan és egyértelműen megkülönböztethetők? Nem azt kellene-e inkább mondanunk, hogy maguk a politikai eszközök (és persze politikai gondolkodásmódok, hatalomgyakorlási és hatalomszerzési módok) oszlanak meg egyfelől a leplezetlen és leplezett erőszak alkalmazásának (és/vagy az erőszakkal való fenyegetésnek és terrorisztikus zsarolásnak) eszközeire (ez esetben a háború vagy hadviselés csupán a politikai erőszak bevetésének és alkalmazásának különös esete lenne), másfelől a jogalkotás, a parlamenti vita, a tárgyalás, a szövetkezés és persze cselszövés „erőszakmentes” eszközeire, jóllehet e kétféle eszköztár konkrét helyzetekben korántsem választható ketté olyan magától értetődő

könnyedséggel, ahogyan a fogalmi megkülönböztetés absztrakciós szintjén.

Persze, a kérdést fordítva is föltehetnénk: vajon a hadviselés nem-politikai eszközei, az úgynevezett katonai eszközök csakugyan kellőképpen körülhatárolhatók-e és ilyen értelemben elválaszthatók-e a politika sajátlagos eszközeitől? Kissé általánosabban fogalmazva: megkülönböztethető-e egyáltalán politika és háború *az eszközök szintjén*? Hiszen az eszközök sohasem önmagukban léteznek, mindig *a konkrét használati módokban* nyerik el értelmüket, jelentésüket, merőben függetlenül attól, hogy e felhasználás rendeltetészerű-e (arra a célra használják-e az eszközt, amire eredetileg létrehozták vagy sem?), avagy szabálytalan (az eszközhasználók mintegy kívülről kényszerítik rá az eszközre ezt vagy azt a célt?). Mondjuk, a marcona katona egy gépfegyver csövével is megcirógathatja – mintegy barátkozólag – az utcán bámészkodó kisgyermek fejét vagy beletúrhat a földön heverő könyvkupacba, és egy felhasználóbarát számítógéppel is agyonverheti valaki a szomszédját.

Az eszközök kérdését a célok összefüggésében szokás vizsgálni. Leggyakrabban *morális* szempontból: szentesíti-e a cél az eszközt, avagy bizonyos eszközök használata nem megy-e túl a célon, nem változtatja-e meg, nem rombolja-e le, nem vonja-e vissza a célt, amelynek elérésére használni akarják. De vizsgálható az összefüggés pragmatikusan, például *kalkulatív* szempontból, a költség és nyereség relációjában is, amikor a cél eléréséhez használt eszköz és mód morális árát, társadalmi árát teljesen figyelmen kívül hagyják, s ezért veszteségnek csak az számít, ami a mi veszteségünk (a mi „tulajdonunkban” keletkezett kár), a másik

vesztesége számunkra mindig „tiszta haszon”. Mint George Lakoff írja a „háború költségei” metaforát boncolgatva: „ami »költség« a másik oldalon, az »nyereség« nekünk”⁵². *A cél és az eszköz azonban nem a logikai, üzleti vagy morális absztrakciók vagy metaforák levegőegében, hanem az eszköz gyakorlati és konkrét használati módjában kapcsolódnak össze egymással. A leghatékonyabb eszközöket is hatástalanná, kacattá, a legnagyobb civilizatorikus vívmányokat és átokká változtathatja véletlenszerű, balesetszerű vagy esztelenül intézményesített, rendszerszerűen abszurd használati módjuk.*

A használati módok sokfélék és az egyes használati módok konkrét minősége is igen eltérő lehet: a céltudatos és szakszerű használattól a találmányra történő és szakavatatlan (amatőr, tudatlan, ostoba) használatig, a kifinomult használattól a durva vagy kíméletlen, „civilizált” vagy „civilizálatlan” (az eszközre nem tekintő, a célt pedig csak nagyjából bemérő és elérő) használatig. A használati módok mind eredetüket tekintve (örökölt, eltanult, átvett, újonnan kialakított módok), mind a használat körüket illetően (intézményes rutinok, gondolkodási és viselkedési módok, a tárgyi világgal, az emberekkel, a természeti környezettel szemben

⁵² George Lakoff: *Metafora és háború*. I.m. 33. l. „Alig kerül szóba a morális ár, ami a viták elrendezése során elkövetett gyilkolásból és megcsonkításokból ered. És morális ára van annak, hogy egyáltalán használjuk a „költség” metaforát. *Amikor így teszünk, a háború következményeit mennyiséggé alakítjuk, elrejtőzve a fájdalom és halál minőségi valósága elől.* (...) Gondoljunk az öbölben kiömlött olajra és az olajkúttüzekre, amelyek súlyos ökológiai katasztrófákat okoztak a régióban, Már előre tudható volt, hogy Szaddám Husszein ki fogja önteni az olajat és tüzeket gyújt, ha betörünk az országba. Az amerikai katonaság úgy döntött, hogy mindez »megengedhető veszteség« lenne. Ami azt jelenti, hogy az amerikai katonákat ez nem érintené különösebben. Mivel a régió ökológiája nem amerikai »tulajdon«, nem lehet szignifikáns »költség« az USA-nak. Ha az olajkiömlés és a tűzgyújtás Floridában vagy Texasban történt volna, sokkal magasabbra értékelték volna a »költséget«. (...) Sokat beszélünk az amerikai halottakról, mint 'költségről', de az iraki halottakat meg sem említjük.” (U.o.)

kialakult általános és különös – például szakmai – bánásmódok) igen nagy változatosságot mutatnak. Általában elmondható, hogy eszközöket – technikai-gépi eszközöket, de jogi és politikai eszközöket is – bármilyen társadalom vagy társadalmi csoport minden további nélkül átveheti, ám rendeltetészerű használatukat, a kezelés- és bánásmódokat már korántsem ilyen egyszerű elsajátítani (igen gyakori konfliktusforrás volt és maradt a modernizációs folyamatokban az új eszközök és a régi használati módok közötti ellentét, lett légyen szó az ipari korszak gépeinek használatáról⁵³, vagy a demokrácia intézményes

⁵³ Hadd idézzem ebből az alkalomból csak József Attila élelméjű okfejtését *A szocializmus bölcseleti* című 1934-es írásából: „Már olvastunk híradásokat arról, hogy finom amerikai traktorok milyen hamar mentek tönkre a szovjethasználatban. Lenin azt mondta: »Szovjet hatalom plusz villamosítás, – ez a szocializmus!« Ha ilyen egyszerű volna a dolog! A bolsevikiek elfeledték, hogy *az importált gépi eszközökkel együtt nem importálhatják annak a társadalmi közösségnek a szellemét, objektív tudatát, amely azokat létrehozta!* Elfeledték, hogy nem a modern gépek hozzák létre a szocializmust, hanem az emberekben rejlő eleven szellem, amely a gépeket megalkotta s amelyeknek ezek a gépek csak külső kifejezései.” (József Attila *Összes Művei* III. kötet, Akadémia Kiadó, 1958. 153. l. Kiem. – Sz.Á.) Tehát az eszközök importálásával még nem importálták az adekvát eszközhasználati módokat is. Az adekvát eszközhasználati mód azonban valamely technikai eszköz esetében egyszerre jelentheti jóra és rosszra, mondjuk, elnyomásra és felszabadításra, békés és háborús célokra való felhasználását. József Attila egy másik, töredékben maradt 1935-ben keletkezett eszmefuttatásában – éppen a technika és a modern háború összefüggése kapcsán – erre is rámutat már: „A technika, amely a kezdetbeli struggle for life körülményei között született, máig ennek az elkeseredett, mind nagyobb fokban folytatott küzdelemnek az eszköze maradt. Ellene vetik, és nem oktanul, hogy mindinkább *a létért való küzdelem legrettenetesebb formájának, a modern háborúnak az eszköze lett.* Ha ez igaz is, ne feledjük, hogy *nemcsak az erőszaknak szállít fegyvereket, hanem annak is, hogy azzal szembeszálljunk; a technika szörnyű eszközeivel megsemmisítheti ugyan a civilizált világot, de meg is óvhatja a szabadsága, a jog és a humanitás ellen irányított támadásoktól.* Másutt kell keresni a technikának nem annyira a hibáját, mint inkább a tehetetlenségét: *bármit is tegyen, nem alkothat semmit, ami kizárólagosan, pozitív módon csupán a béke eszköze legyen.* Sőt, azzal a ténnyel, hogy az anyagi erőket mind jobban a hatalmába veszi, hogy megsokszorozza és összegyűjti őket, *rettentő energia tömeget halmoz fel, amely minden pillanatban bevethető egy romboló összeütközésbe.* A technika végtelen anyagi lehetőséget ad az ember kezébe, de a legcsekélyebb befolyása

eszközrendszerének társadalmanként, kormányzati ciklusokként igencsak eltérő működtetéséről).

Természetesen bármely eszköz leválasztható konkrét használati módjáról, ahogyan, mondjuk egy szó is leválasztható a beszéd eleven folyamatáról, hogy az így nyert absztrakciót aztán ilyen-olyan eszköztárak vagy szótárak absztrakt értelmi rendjébe sorolják be. Egy fegyverraktár vagy egy fegyvermúzeum tárlata azonban – a szótárakhoz hasonlóan – csak teljesen elvontan (az eszköz eredeti rendeltetésének vagy történeti felhasználásának ismertetése formájában) képes bemutatni az eszközt, tehát úgy, ahogyan az eszköz konkrétan nem létezik (illetve ahogyan itt, az élet forrágából kivonva, a raktározás, a tárolás, a kiállítás használati módjában: önmaga szemléltetéseképpen – létezik csupán).

A katonai eszközök használati módja – kétségkívül ezeknek az eszközöknek a különös természetéből adódóan is – különösen frappánsan mutatja meg az általános összefüggést cél és eszköz között, ami konkrétan mindig a használati módban valósul meg. Természetesen a használati módoknak mind erkölcsi, mind jogi szempontból határt lehet (és olykor kell is) szabni: bizonyos eszközhasználati módokat valamely adott összefüggésben, adott terepen, adott játékban kifejezetten megengedhetetlennek tekintünk, ennek megfelelően értékelünk és elvárjuk szankcionálásukat. Ha az eszközhasználók átlépnek az eszközhasználatnak az adott játékban

sincs arra, hogy vajon jóra, vagy rosszra fordítják-e.” (*A technikáról*. I.m. 261.l. – Kiemelés – Sz.Á.) A kulcs a használati módban van, egyfelől az intézményesült, rendszerszerű társadalmi használat módjában, másfelől az ezt alkalmanként vagy – a technikai fejlettség egy előre meghatározhatatlan szintjén – egyetemlegesen és egyben katasztrofálisan megtörő egyéni használat módjában. Lásd ehhez e sorok írójának már idézett *A kékek és a zöldek* című könyve *Módok módosítása* című nyolcadik fejezetét (I.m. 585-675.l.)

általánosan elismert határán (megszegik a szabályokat), ha törvénysértést követnek el, akkor azért elítélhetőek, diszkvalifikálhatóak vagy más módon büntethetőek. A gyakorlatban persze maguk a szabályok is eszközök, s mint ilyeneket vonatkoztatjuk – egyszersmind tehát értelmezzük és alkalmazzuk – őket egy konkrét esetben valamely eszközre és eszközhasználati módra: nem általában, hanem e szerint minősülnek aztán ezek a módok *konkrétan* helyesnek vagy helytelennek, megengedettnek vagy megengedhetetlennek. Ámde a törvény a gyakorlatban szüntelenül törést szenved: hol a szükség bont törvényt, hol a játék szereplőinek személyes vagy csoportos érdeke, erkölcsi nívója, hol pedig a minden áron győzni akarás: *a hübrisz*.

Ha felidézzük a katonai eszközök *használati módjának* történetét, nemcsak azt kell látnunk, hogy a fegyverek pusztítóereje – az ember természet fölötti hatalmának növekedésével egyenes arányban – szüntelenül növekszik, hanem azt is, hogy egyfelől – úgyszólván folytonos versenyfutásban a haditechnikával és a hadviselési módokkal – növekszik a nemzetközi jogi erőfeszítés a szóban forgó eszközhasználati módok szabályozására, korlátozására vagy eltiltására; másfelől pedig hogy – ugyancsak a technikai fejlődésnek köszönhetően – *a katonai vagy háborús felhasználási mód mind jobban elszakad* a speciális katonai eszközöktől és ezeknek az eszközöknek a legitim birtokosaitól, vagyis a reguláris hadseregektől, a speciálisan kiképzett, sajátos testületi fegyelemnek alávetett és politikai célokhoz rendelt katonáktól, s kellő cinizmussal és némi fantáziával *minden létező eszközre és színtérre kiterjeszhető* (elég ezúttal a 2001 szeptember 11-i terrortámadásban fegyverként, tehát *katonai módon* felhasznált nem-fegyverekre és nem-hadszinterekre – az eltérített utasszállító repülőgépekre és a

támadás objektumaira – gondolni, felidézni a tokiói metróban végrehajtott mérgezgáz-támadást, utasokkal zsúfolt izraeli autóbuszok felrobbantását, palesztin lakóházak felrobbantását, a moszkvai és a minszki metróban és a domogyedovói repülőtéren történt robbantásokat vagy legutóbb Anders Breivik 77 áldozatot követelő robbantásos merényletét és mészárlását egy norvég szigeten sáttortáborozó fiatal baloldaliak között).⁵⁴

Az egyik oldalon – hatalmas hadseregekkel és a legnagyobb hagyományos pusztítóerővel rendelkező államok oldalán – azt látjuk, hogy a katonai fejlesztések, a fegyveres erőszak sajátos eszközeinek fejlesztése terén az utóbbi két évtizedben bizonyos „civilizálódás” és „finomodás” tapasztalható, ami csak követi az új értékrendet, amelyben az „élet”, a „puszta élet”, az „egyén élete” értéke mindenféle harci becsület, ideológiai vagy vallási eszme, közös érdek fölé helyeződik, föltéve persze, hogy ez az egyén az „intelligens fegyvereket” kifejlesztő nagyhatalom hivatásos hadseregének katonája vagy e nagyhatalom állampolgára (egyébként ugyanis vagy „törvénytelen harcosnak” vagy a „törvénytelen harcosok” elleni háború „elkerülhetetlen” polgári áldozatának, így is, úgy is a *homo sacernek* a helyzetébe kerül⁵⁵).

⁵⁴Lásd ehhez: Herfried Münkler: *Die privatisierten Kriege des 21. Jahrhunderts*. In: Merkur, 2001. 623. szám, 222-234. l.

⁵⁵ Lásd ehhez az irreguláris harcosnak (mindenekelőtt a terroristának, a városi gerillának, a partizánnak) „törvénytelen”, pontosabban talán „törvényen kívüli harcosként” való jogi felfogását és tényleges kezelését az Egyesült Államokban a 2001. szeptember 11. után a terrorizmus ellen globális háborút hirdető és ténylegesen rendkívüli állapotot bevezető ifjabb Bush elnök alatti amerikai gyakorlatban. A törvénytelen – törvénytelenül indított, törvénytelen módon és eszközökkel folytatott – „háborújával” mintegy magát is „törvényen kívül helyező” fegyveres *homo sacerre* válik, akit nem illet meg a törvényes bánásmód, életének nincs értéke, emberi mivolta megszűnt: bármi megtehető vele (nem tekinthető katonának és így nem illeti meg a hadifogoly státusa, ha fogvatartói célszerűnek látják, akár kínzásnak is alávethető stb.) A „homo sacer” római jogi fogalmának újraértelmezését és korunkra alkalmazását lásd:

Nincs az az ügy, amelyért az egyén saját életének feláldozását „normálisnak”, vagy pláne, „kötelezőnek” tartaná, annál kevésbé hiszi el, hogy „dulce et decorum est pro patria mori”. Minél individualizáltabb a modern társadalom, annál „kényelemszeretőbb” és „békülékenyebb” – a militarizmus olvasatában: annál „elpuhultabb” is. Sok tekintetben csakugyan vízváltó ez a mai társadalmak között: képesek-e valamilyen ügyért véráldozatot hozni, hogyan fogadják, mennyire viselik el katonáik halálát valamilyen fegyveres konfliktusban. A kötelező sorozáson alapuló hadseregről a „professzionális hadsereg” való áttérés – innen nézve – szintén nemcsak katonai szempontokkal magyarázható (a haditechnika kezelése egyre nagyobb szaktudást és állandó jelenlétet vagy mozgósíthatóságot, szakmai

Giorgio Agamben: *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press 1998. A könyvből *Az uralkodó teste* címmel részletet közölt a 2000 folyóirat 2005. 5. száma. Lásd ugyanebben a számban e sorok írójának *Homo sacer* című bevezető tanulmányát. Lásd végezetül, de nem utolsósorban a „homo sacer” agamben-i fogalmát az amerikaiak „antiterrorista háborújára” alkalmazó Slavoj Žižek kiváló tanulmányát: *Háborúzunk? És hol az ellenség?* (In: 2000. 2002. 7-8. szám) „A régi római jogban a kifejezés azokra vonatkozott, akiket büntetlenül meg lehetett ölni, s akiknek halála éppen ezért nem képviselt áldozati értéket – írja Žižek. Manapság ezt a kizáró jellegű titulust nem csupán terroristákra, hanem a humanitárius segélyek címzettjeire – ruandaiakra, bosnyákokra, afgánokra – is használják, no meg az okmányokkal nem rendelkezőkre Franciaországban, a favelák lakóira Brazíliában, és az afro-amerikai gettók népére az Egyesült Államokban. (...) Újfajta nézőpontja ez az új világrendnek – *nincsenek már háborúk a szó régi értelmében, amikor két szuverén állam konfliktusa bizonyos szabályok szerint zajlott le* (rögzítették a hadifoglyokkal való bánásmódot, megtiltották egyes fegyverfajták használatát stb.). (...) Már csak kétféle összeütközés ismeretes: egyfelől a homo sacer-csoportok egymással vívott harcai – ezek az úgynevezett ’etnikai–vallási konfliktusok’, amelyek sértik az egyetemes emberi jogokat, nem számítanak ’szabályos’ háborúnak, és a nyugati hatalmak részéről ’humanitárius, békéltető’ beavatkozást vonnak maguk után. Másfelől a közvetlen támadások az Egyesült Államok, illetve az új világrend más képviselői ellen, mely esetben ismét csak nem ’szabályos’ háborúról beszélünk, hanem mindössze annyit mondunk, hogy ’törvénytelen harcosok’ ellenállást fejtenek ki a világrend erőivel szemben.” (U.o. – Kiemelés – Sz.Á.)

megbízhatóságot stb. követel), hanem a háborús szellem, a véráldozatra való készség és képesség lanyhulásával: a hivatásos katonának a halál mintegy szakmájához tartozik, személy szerint és pénzért vállalja azt a kockázatot, ami e szakmával vele jár. Ez a változás például az amerikai társadalom számára összehasonlíthatatlanul elviselhetőbbé teszi „saját fiai” halálát, mint a vietnámi háború idején, amelyben még egy olyan hadsereg vett részt, amely a kötelező sorozáson alapult. Hasonló képet mutatnak a hadászati fejlesztések is, amelyek így vagy úgy az élet (egyrészt a civilek, másrészt az ellenséges katonák élete) technikailag lehetőségessé vált megkímélése felé mutat: elég itt a lézerirányítású, nagy pontosságú fegyverek vagy az „intelligens bomba” kifejlesztésére utalni, a katonai célpontok „sebészeti” körülhatárolására és megsemmisítésére, főként pedig az úgynevezett „nem halálos fegyverekre”, amelyek nem megölik, hanem lebénítják, harcképtelenné teszik az ellenséges katonákat. Ezzel szemben a másik oldalon – a magánember vagy magántársadalom oldalán – a fegyveres erőszak minden korábbihoz képest brutálisabb, ádázabb használati módja van kialakulóban, mindenekelőtt az ember test – a saját test – fegyverként való alkalmazása, amit az úgynevezett „élő bomba” – a robbanóanyaggal felszerelt öngyilkos merénylők – megsokasodása mutat. Az így – bombaként átértelmezett – test is új fegyver és bizonyos értelemben totálisabb, mint azok a csúcstechnológián alapuló fegyverek, amelyek az egyes államok kezében vannak. 2002 márciusában egy amerikai újságíró kérdésére válaszolva az izraeli katonai szakértő ezt mondja: „A spanyolországi polgárháború volt a kísérleti terep, amelyen a nagyhatalmak kipróbálták új fegyvereiket a második világháború előtt. Nos,

mondta Yaron Ezrahi, az izraeli-palesztin konfliktus mai állása szerint a 21. század spanyol polgárháborúja. Nagyszabású próba folyik, vajon az öngyilkos terrorizmus sikeres lehet-e mint felszabadítási stratégia. Le kell győzni, de ez többet kíván, mint katonai stratégiát.”⁵⁶ Mindezekben az esetekben azonban már nem a nagyhatalmak, hanem az egyre nagyobb hatalmat képviselő magánemberek próbálják ki „új fegyvereiket” (így a „testbombát” is), a cél pedig a legritkább esetben a szuverenitás elérése vagy a felszabadítás, hanem különféle priváthóbortok – szektáriánus vallási, politikai, erkölcsi fantazmák – kiélése vagy többé-kevésbé kriminális üzleti érdekek teljesülése.

Ebből következően felbomlóban, sőt, immár megszűnőben az ellenség harcoló és nem-harcoló részének hagyományos (az igazságos háború egyik fontos jogi kritériumát képező) megkülönböztetése is. A legújabb fejlemények, mint arra még visszatérek, valójában korántsem olyan újak a modern hadviselés történetében, mint azt a totális ellenség fogalmával operáló, a totális megsemmisítés eszközeit kereső és felhasználó totális háború elmélete és gyakorlata⁵⁷, továbbá a modern partizánháború⁵⁸ és

⁵⁶ Thomas L. Friedman: *Suicidal Lies*. In: The New York Times, 2002. március 31.

⁵⁷ Ennyiben mintateremtőnek a „totalitárius” államokat kell tekintetnünk, amelyek semmibe vették az „igazságos háború” (*jus ad bellum* és a *jus in bello*) nemzetközi jogi kritériumait (*just cause principle, legitimate authority, principle of discrimination, principle of likelihood of succes, last resort principle*), tehát például háborúindításhoz szükséges „jogos ok” (*causa justa*) régi alapelvét, a háború mint legvégső eszköz elvét, a civil lakosság és a reguláris hadsereg megkülönböztetésének elvét, az arányos erőszakalkalmazás elvét, bizonyos fegyverek, illetve hadviselési módok tilalmát, ahogyan semmibe vették az emberi és polgári jogok összességét saját államukon belül is: „ma már valóban ott tartunk – írja 1938-ban *Homo Ludens* című művében a nagy holland kultúrtörténész, a nem sokkal később a nácik koncentrációs táborát is megjárt Johan Huizinga – , hogy a nemzetközi rendszert nem ismerik el, mint a kultúra alapját általában. Mihelyt egy államközösség egy vagy több tagja a nemzetközi jog kötelező mivoltát a

ennek globalizálási kísérlete is mutatja. (Úgy vélem egyébként,

praxisban megtagadja, elméletben is a helyes állami magatartás egyedüli törvényének saját csoportjának érdekeit, – legyen az a csoport nép, párt, osztály, egyház vagy állam – tekinti mérvadónak, a játékjelleg utolsó formális maradványával együtt tűnik el minden kultúra, és a közösség lesüllyed az archaikus kultúra küszöbe alá.” (Johan Huizinga: *Homo ludens*. Athaeneum, 1944. 110. l. Huizinga, aki a háborút minden olyan esetben a közösség agonális (a játékjellegű versengés szabályozottságát mutató) ténykedésének tekinti, amelyben – az orvtámadástól, csapdától, rablóhadjárattól, emberrablástól, népirtástól stb. *eltérően* – a hadviselő felek egymást ugyanazon célért jogosan küzdő ellenfeleknek, de legalábbis emberi lényeknek ismerik el, és a küzdelemben bizonyos szabályokat követnek, fentebb idézett *Homo ludens* című könyvének ötödik – *Játék és háború* című – fejezetében előrebocsátja, hogy „A háború addig kultúrfunkció (tehát ellentétes oldalak és erők *korlátozó szabályokat* feltételező játékszerű küzdelme – Sz.Á.), míg olyan körön belül zajlik, amelyben az egyes résztvevők egymást egyenjogúaknak ismerik el. *Ha olyan ellenfelek ellen hadakoznak, akiket alapjában véve nem ismerünk el embereknek, vagy akiknek nem akarunk emberi jogokat adni, akár barbároknak, ördögöknek, pogányoknak vagy eretnekeknek nevezük őket, akkor csak annyiban maradhat a harc kultúrhatárok között, amennyiben a csoport önként, a becsület kedvéért bizonyos korlátozásokat vállal önmagára. Egészen a legújabb időkig kultúrfunkciónak minősíthettük a háborút, addig, míg az egyik közösség a másikat »emberiségnek« elismerte, emberi bánásmódra, törvényre és igényekre jogosult lényeknek tekintette őket és a hadiállapotot világosan és egyértelműen hadüzenet által különböztette meg egyrészt a békétől, másrészt a bűnös erőszaktól. Csak a totális háború elmélete mond le a háború játékjellegének utolsó maradványairól is és ezzel egyidejűleg a kultúráról, a jogról és emberiségről általában.” (I. m. 98-99. l. – Kiemelés – Sz. Á.) Ne feledjük, hogy Huizinga a nyers erőszak korlátozására, szabályozására, megszelídítésére irányuló, és végső soron a háborút mint érdekérvényesítő vagy konfliktusmegoldó eszközt az államok közötti politikai érintkezés köréből kizáró nemzetközi jogot is az agonalitásból, „agonális légkörből” eredezteti: „...az olyan államközösség számára, amely elismeri az általánosan elfogadott nemzetközi jogot, saját körén belül nincs többé agonális háború. Ezzel azonban még korántsem vesztette el egy játszóközösség ismertetőjeleit. A kölcsönös egyenjogúság szabályai, diplomáciai formák, kölcsönös kötelezettségek szerződések betartására és a békeállapot nyilvános felmondása alakilag hasonlítanak a játékszabályokhoz, mert csak annyiban kötnek meg, amennyiben a játék köt, azaz amennyiben elismerik egy rendezett emberi együttélés szükségességét. Ez a játék minden emberi kultúra alapja.” (I.m. 110. l.) Lásd még ehhez: Carl Schmitt: *Totális ellenség, totális háború, totális állam* című 1937-es, a jogfilozófus „náci korszakában” írt tanulmányát: In: Uő: *A politikai fogalma*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002.*

⁵⁸ Lásd ehhez: Carl Schmitt: *A partizán elmélete*. In: Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 103-173.l. Lásd még Slavoj Žižek fentebb már idézett tanulmányát: *Háborúunk? És hol az ellenség?* In: 2000. 2002. 7-8. szám

hogy a *globális üzemmódra* váltó és a vallási és politikai megszállottságtól a privátteboly felé eltolódó modern terrorizmus nemzetközi jogi megítélésének ellentmondásossága a partizán és a partizánháború jelenségéből érthető meg igazán⁵⁹.)

Az alapvető különbség tehát nem a privát vagy civil és a katonai, s nem is a politikai és katonai eszközök között húzódik, hanem bármely eszköz politikai és katonai (háborús jellegű) használati módja között. Ez a használati mód függetlenedhet vagy teljesen el is szakadhat a politikai célok világától (e célokból le nem vezethető és e célokkal nem indokolható). (A célokat akkor is politikainak kell tekintenünk, ha magukban véve erkölcsi vagy vallási célok, mert a politika tűzi őket célul valamely politikai közösség elé, függetlenül attól, hogy ez a közösség egy vallási

⁵⁹ Anélkül, hogy a kérdés taglalásába itt belebocsátkozhatnánk, csak utalok arra a feltűnő hasonlóságra, amely egykor a partizán, ma pedig a terrorista jogi státusának változó megítélésében figyelhető meg. Ahogyan a nemzetközi joghatóságok különféle nemzetközi egyezményekkel – a huszadik század derekától kezdődően – fokozatosan a nem-reguláris, tehát a civilektől megkülönböztethetetlen, továbbá nem szabályos módon, nem szabályos eszközökkel harcoló partizánra is kiterjesztették az ellenség (enemy) jogi fogalmát (az ellenségnek mind a harcban, különösképpen pedig a harcból kikerülve, hadifogolyként emberi jogai vannak: nem vethető alá kínvallatásnak, nem végezhető ki, emberhez méltó körülmények között kell fogva tartani, stb.), pontosan ugyanúgy kívánták emberjogi szervezetek az afganisztáni háborúban elfogott és amerikai támaszpontra szállított talib harcosokra, a feltételezett Alkaida terroristáira is kiterjeszteni az ellenség jogi státusát, éles ellentétben, sőt politikai harcban az amerikai hatóságokkal, amelyek kezdettől fogva gyilkosoknak, törvénytörőknek (a háború törvényén kívülieknek), tehát egyszerűen köztörvényes bűnözőknek tekintették a foglyokat, sőt, különlegesen indokolt esetekben még esetleges kínvallatásuk törvényesített lehetőségét is fontolóra vették. Mindenesetre annak eldöntése, hogy a terroristák vagy a talib harcosok hadifoglyoknak tekintendők-e avagy sem, a nemzetközi jog szerint nem az egyik hadban álló fél, hanem csakis nemzetközi instanciák lennének jogosultak. Ám ahogyan megszokhattuk a 2000-es évek elején a nemzetközi jog adta legitimitás és az amerikai állam jogi legitimitása, a nemzetközi intézmények szupranacionális szuverenitásának és az amerikai állami szuverenitásnak a harcából rendre a nemzetközileg legfüggetlenebb, mert legerősebb állam jogértelmezése került ki győztesen.

civilizáció spirituális közössége-e vagy a demokratikus és emberjogi normákra alapozott nemzetközösség.)

Az erőszak politikai használati módja

A politikában, pontosabban a politikai hatalomban⁶⁰ rejlő erőszak a jogállamban persze *nem nyers*, azaz *nem közvetlen*, *nem véres* és *nem korlátlan*. Azt mondhatnánk, a jog mintegy *domesztikálja* az erőszakot azáltal, hogy bizonyos kritériumokkal törvények határai közé szorítja (móresre tanítja), jogos és jogtalan erőszakként különbözteti meg. Ez eredményezi az erőszak kínjának „finomulását” („karóba nem húznak ma már”), hogy a közvetlen – nyilvános, látható, gyakran rituális vagy teatralizált testi erőszak mind közvettebbé, láthatatlanná, rejtőzködővé válik és mindinkább a tudat megváltoztatására irányul. Miközben az erőszak alkalmazásának jogosultságát előbb a feudális kiskirályoktól a központi állam, majd a magánemberektől – azok beleegyezésével – az adminisztratív állam vonja magához, kisajátítva, összpontosítva és törvényesítve (törvényeknek alárendelve) az erőszakot, válik *általánosan* megkülönböztethetővé a jogos és jogtalan („igazságos” és „igazságtalan”) erőszakalkalmazás. (A szokásjog vagy a természetjog szintén fontos lépcsőfokai voltak az erőszak domesztikációjának, civilizálódásának vagy „átszellemítésének”,

⁶⁰ Hannah Arendt a politikum általános modern felfogásával, amely a politikum középpontjába az erőszakot helyezi (az élet fenntartását és berendezését biztosító erőszak eszközt) és a politikumot „az eszközök birodalmaként” határozza meg, amely célját és mércéjét önmagán kívül találja fel, a görög polisz gyökeresen különböző politikum-felfogását állítja szembe, amely éppenséggel kizárta az erőszakot a politikum szférájából és a politikumot a szabadság világaként, egyben pedig a legmagasabbrendű öncélként határozta meg. (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, 2002. 96-97.1. és 112-158.1.)

azzal az egyetemes s egyszersmind jövőre irányuló jelleggel azonban, amellyel az Ész Századában megalapozott formális jog lép fel, a modern világ formális egységesülésének hírnökeként és előkészítőjeként, természetesen nem rendelkezhetek.) Az államrendőrség erőszakos fellépései a jogtalansággal, a politikai vagy magánerőszakkal szemben lehetnek ugyan véresek (bár e tekintetben is számottevő a technológiai fejlődés által részben lehetővé tett, részben diktált erkölcsi „finomulás” mind magukban az erőszakos eszközökben, mind bevetésük módjában: a csendőrsortüzektől, kardlapozástól, mondjuk a könnygázgránátig és gumilövedékig), ez azonban még a legrosszabb esetben sem jelentheti azt, hogy a jogállam háborút visel a társadalom ellen vagy hogy a társadalom teljességgel védtelen a rendőrség esetleges túlkapásaival szemben. Csak a diktatúrát jellemezhetjük úgy, mint egy államnak saját polgárai ellen viselt háborúját, mely gyakran egyfajta „struktúrává fagyott polgárháború” jellegét ölti, és amellyel szemben az állampolgárok csakugyan teljességgel védtelenek.

A politika persze nemcsak erőszak – kényszer, nyomás, fenyegetés, büntetés, megtorlás –, hanem legalább ennyire tárgyalás, párbeszéd, egyezkedés, megegyezés, szerződés, paktum, konszenzus-keresés, tehát az erőszak korlátozása, szublimálása, visszaszorítása. Ámde az ész mérséklő erejét rendszerint a győzelemhez – a hatalom megszerzéséhez és megtartásához – szükséges politikai erő mértéke határozza meg. Nem létezik olyan politikai párt, amely, és szinte alig létezik olyan politikus, aki – bevallatlanul vagy bevallottan – ne akarna örökre hatalmon maradni, és ne tenne meg ezért mindent, ami a számára is adott egyetlen „játékban” (the only game in town) megengedett, vagyis az alkotmányos jogrenden belül lehetséges. Ha túlmegy ezen, ha

felrúgja a közös játék szabályait, ha kettős játékot játszik, végül pedig saját – neki kedvező, az ő mindenkori győzelmét biztosító vagy megkönnyítő – játékot vezet be a demokrácia közös játéka helyett, akkor persze már a diktatúra permanens rendkívüli állapotában járunk, amelyben törvénytelen eszközökkel a törvényt függesztik fel⁶¹.

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a privátterror posztindusztriális *hálózati társadalom* strukturális eleme. A jogállam kifinomult törvényi szabályozása, igazságszolgáltató üzeme tehetetlen vele szemben. Ezért egyre nagyobb a kísértés a helyi vagy globális rendkívüli állapot bevezetésére. Hogy ez mit jelenthet vagy mivé fajulhat, azt egyszer már – meglehet, különös formában, de igen élesen –, a múlt század 20-as éveinek végén megmutatta a maffia elleni harc két változata: a maffia-ellenes

⁶¹ Ott, ahol egy állam nincs hadiállapotban, retorikailag és pszichológiailag létrehozzák a hadiállapotot, hogy felfüggeszthessék a törvény uralmát és bevezethessék a rendkívüli állapotot. A rendkívüli állapottal való kormányzásnak legszebb – mert legleplezetlenebb – példájával alighanem Alfredo Stroessner paraguayi rezsime szolgált az 1960-as és 70-es évekből. „Alkotmányos szempontból nézve – mint Slavoj Žižek írja ezzel kapcsolatban – Stroessner idején Paraguay szabályos parlamenti demokráciaként működött, az ország minden szabadságjogot garantált. Igen ám, csak hogy Stroessner azt mondta: a szabad világ és a kommunizmus küzdelme miatt az egész földgolyó szükségállapotban él. Így aztán örökre fölfüggesztette az alkotmányt, és állandó szükségállapotot vezetett be. A szükségállapotot pedig négyévenként függesztette fel egyetlen napra: a választások napjára. Ezzel legitimálta saját Colorado Pártjának kilencven százalékos többségét a „kommunista” ellenzékkel szemben. Egyszóval a szükségállapot számított normálisnak, és a normális demokratikus szabadság volt rendkívüli. Ez az eszement rezsime mintha előre megérezte volna a liberális-demokratikus országok válaszait a szeptember 11-i támadásra. Vagy nem a globális fenyegetettségre hivatkozik a mai retorika, amikor a terrorizmus elleni háborúról beszél? Nem a különféle jogok fölfüggesztését igazolja ezzel? John Ashcroft igazságügy-miniszter legutóbbi kijelentése baljósan cseng: 'A terroristák Amerika szabadságát fordítják ellenünk fegyverként' – mondja. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy korlátoznunk kell saját szabadságunkat, mert csak így védhetjük meg magunkat.” (Slavoj Žižek: *Háborúzunk? És hol az ellenség?* (In: 2000. 2002. 7-8. szám)

háború *liberális* amerikai és *fasiszta* olasz modelljére gondolok. Az amerikai modell csak ezen az egyetlen területen jelentette a rendkívüli állapot bevezetését (vagyis ezen az egy területen emelte törvényerőre a „törvényszünetet”, szüneteltette a jogállamot). Ezzel szemben a fasiszta modell eleve maga volt a rendkívüli állapot, a maffia megtörése csupán részét képezte mindenféle önállóságra törő rivális, alternatív társadalmi, gazdasági, politikai erő törvényen kívül helyezésének és törvényen kívüli eszközökkel történő felszámolásának. A közös pont a kétféle állami föllépésben maga a rendkívüli állapot, mint végső eszköz ott, ahol a jogállam csődöt mond vagy működése nem eléggé hatékony. (Egyesek magának a fasizmusnak/nácizmusnak a hatalomra kerülését is úgy értelmezik, mint a totális válság, a társadalmi káosz megfékezésében kudarcot vallott jogállam felfüggesztését és rendkívüli állapottal való helyettesítését, amelyben a részek szuverenitását egyetlen rész vonja magához: a sok magánörjögő helyére egyetlen nagyszabású magánörjögő lép, aki ezt az örjögést új állami ideológiaként képes lehúteni és minden ágáló részre ráhúzni, mint a kényszerzubbonyt vagy a vizes lepedőt.) Az alapidilemma ma is ugyanaz, csak globális síkon: ha a hálózati társadalom *glokális* (globális + lokális) privátterrorizmusának kihívására adott jogállami válasz elégtelen, akkor vajon elkerülhető-e a törvényes rendet felfüggesztő rendkívüli állapotban rejlő totalitárius kísértés a rendkívüli eszközök felhasználásának korlátozásával és jogállami ellenőrzésével, különös tekintettel arra, hogy ezúttal – a privátterrorizmus globális jellege folytán – a rendkívüli állapot nem korlátozható a társadalom valamely szegmensére, mint a példában szereplő maffiaellenes harc esetében.

Mindenesetre, ha a közhatalom sorozatosan tehetetlennek bizonyul arra, hogy törvényes eszközökkel védelmezze meg az állampolgárokat a terrortól és a káosztól (különösen a terrorcselekmények megelőzése⁶² értelmében), akkor marad a rendkívüli állapot bevezetése. Egyetlen intézményben, társadalmi területen, cégnél vagy munkahelyen, végső esetben országosan, avagy – ami még nem volt – globálisan is. A két 20. századi *világháború* rendkívüli állapotait így most az új évezred elején a *világbéke* globális rendkívüli állapota követheti. A jogrend

⁶² A megelőzéshez szükséges hatósági illetékesség határa azonban rendkívül rugalmas. Szükség és igény szerint tágítható, attól függően, mit tekintenek nemzetbiztonsági kihívásnak, kockázatnak, fenyegetésnek, továbbá: hol húzzák meg a határt a bűncselekmény és az elkövetésére való előkészület között? Hol ér véget a büntett tervezetése, a bűnös szándék, az előkészület és hol kezdődik maga a bűncselekmény? Mikortól jogosult fellépni a biztonsági szolgálat egy elkövetővel szemben? Azaz: mikortól tekinthető elkövetőnek valaki? Mikor lehet lecsapni rá: csak a büntett elkövetése után, a büntett előkészítése közben, vagy már akkor, amikor még meg sem fordult a fejében semmiféle bűnös szándék, annál inkább megfordult viszont a titkosszolgálat embereinek fejében, hogy – különféle, csak általuk ismert összefüggések következtében – az illető a jövőben esetleg elkövetővé válhat. A titkosszolgálatok bünfelfogása ily módon igen közel kerül az „előbűn” (pre-crime) negatív utópiákból ismert jogi nonszenszéhez, mivel olyan bűnre irányul, amelynek bekövetkezése pusztán eshetőség. Steven Spielberg *Különvélemény* (*Minority Report*) című 2002-es filmje, amelyet a rendező nem sokkal az ikertornyok elleni merényletet követő antiterrorista rendkívüli intézkedések, többek között a titkosszolgálatok hatáskörét kiszélesítő „patrióta”-törvény után forgatott le, karikatúrisztikusan fölnagyítva mutatta meg, hová vezethet ez a fajta bűnmegelőzés. A 2054-ben Washingtonban (!) játszódó film egy olyan társadalom képét tárta a kortársak elé, amely gyors ütemben halad a totalitárius rendőrállamiság felé (az „utolsó akcióhős” persze időben megállítja a végzetes vágót, mint aztán hat évvel később a valóságban is megállította, ha nem is az „utolsó akcióhős”, de a létező amerikai társadalom). A filmbeli fővárosban évek óta nem történnek gyilkosságok, mert a gyilkosokat még azelőtt elfogják és börtönbe vetik, hogy a gyilkosságot elkövethették volna, sőt, hogy akár eljutottak volna annak tetteles előkészítéséig – hála az előrelátás különleges képességével felruházott három „precog”-nak és az ő „előre-látásuk” alapján az „előbűnözőket” elfogó és börtönbe vető „előbűnüldöző” szolgálat – a hírhedt „pre-crime” – különleges alakulatainak. Természetesen, a rendőrállamiságnak a jogállamok arcán egyre-másra kiütöző bibircsókjaiból korai lenne arra következtetni, hogy fatális végzetszerűséggel sodródnak a totalitárius rendőrállamiság felé. A bibircsókokat mindenesetre a lappangó rendőrállamiság tüneteiként kell diagnosztizálnunk.

felfüggesztése, a törvények mint politikailag nem célravezető, nem hatékony, a döntések végrehajtását lassító közvetítések félretolása a jog híveit, a közhatalom demokratikus gyakorlóit tünteti fel rossz színben: tehetetlenek, gyöngék, korruptak. Legfőbb ideje, hogy távozzanak a hatalomból, és az arra hivatottak kimentsék a jogállamnak és demokráciának „csúfolt” káoszból a népeket vagy nemzeteket. Általában így veszi kezdetét minden diktatúra: a törvényszünettel, ami aztán az új előadás alapjává válik.

A párt olyan „pars”, vagyis olyan része a társadalomnak, amely – parlamenti többséget szerevezve – legitim módon lép fel az Egész – a szuverén politikai közösség: a nép – képviselőjében, egyben tehát nevében és érdekében is. Csak a formális jogon és a hatalommegosztás alkotmányos elvén, a fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló poliarchikus demokrácia képes a polgári pártok zsákmányszerző zabolátlanságát, hatalmi telhetetlenségét, korrupcióját valamelyest megfékezni, önkorlátozássá finomítani, az elszakadni és totalizálódni kész politikai részeket a demokratikus hatalmi rendszer osztott jogrendjének függésrendszerébe illeszteni, hogy itt most már egymást szorítsák, nyomják, fogják össze és korlátozzák is egyben a totális terjeszkedésben. Ahol a demokratikus hatalmi rendszer veszélybe kerül, mert társadalmilag talajtalan, gazdaságilag ingatag vagy ahol e rendszert az önző politikai részek saját kezükkel verik szét (azzal hitegetve a társadalmat, hogy éppen a „közjóra” fenekedő ellenséget kalapálják), szükségképpen lépnek elő a pártburkokból a totalitárius vagy egyszerűen diktatórikus, autoritárius pártok és pártvezérek, hogy végül is saját rendszerükbe – a háborús állapotot állandósító diktatúra totális rendszerébe – kebelezzék be a politikai hatalom

ágait, a médiát és civiltársadalom saját jogon létező, autonóm szervezeteit.

Fölmerülhetne a kérdés, miért ne lehetne politikai cél a politikai ellenfél megsemmisítése? Ilyen célt azonban legfeljebb a politikai ellenfelet külső ellenségként, abszolút gonoszként (*foe*) kezelő diktatúrák tűznek maguk elé. A demokrata politikusnak riválisa, versenytársa, ellenfele van, a katonának pedig ellensége, de a nemzetközi jog értelmében még az ellenségnek (*enemy*) is vannak jogai, még vele sem tehet meg a harcoló fél bármikor bármit, különben törvényt szeg és bűnt követ el, amiért a nemzetközi joghatóság – elvileg legalábbis – felelősségre vonhatja. A háború arra irányul, hogy az ellenség ellenállását akár az ellenséggel együtt számolja fel. Ha az ellenség megadja magát, akkor az érvényes nemzetközi konvenciók szerint hadifoglyokat megillető jogai vannak. A ténylegesen mindig a háború rendkívüli állapotában élő politikai diktatúrákban és a politikai ellenség ellen háborút hirdető diktatórikus pártokban azonban az „ellenség” (gyakran a mitológiai „Gonosz”) képét átviszik valamely ideológiai alapon (tehát önkényesen) kijelölt társadalmi csoportra, vagy a potenciális (esetleg ténylegesen is hatalomra törő) politikai riválisra és valóban háborút indítanak ellenük, amelyben a cél csakugyan a megsemmisítés lesz: rosszabb esetben a rivális kiiktatása az életből – jobb esetben csak a politikai életből is. Ahol a politikában felüti fejét az „ösellenség” (ez a héber „Sátán” szó jelentése: Ellenség) vallási metaforája, ott előbb-utóbb kitör a háború, s nemcsak metaforikus értelemben⁶³.

⁶³ Az ellenség metaforájához, illetve fogalmához lásd: Reinhart Koselleck: *Ellenségfogalmak*. In: *Az ellenség neve*. József Műhely Kiadó, 1988. 12-23.l. és George Lakoff: *Metafora és háború*. In: *Huszzonegy*, II. évfolyam, 2. szám, 18-35.l.

A par excellence politikainak tekintett eszközök, mint amilyenek a tárgyalás, az alku, a szerződéskötés, a paktum, a befolyásolás, a nyomásgyakorlás, maga a választás – így vagy úgy, a megszelídített erőszak eszközei. A polémosz – vagyis a létezés teljes körét átfogó háborúság – a pártokon belüli és pártok közötti többé-kevésbé szabályozott harc, szabad polémia, vita, viszály, torzsalkodás, meghasonlás jellegét ölti, amely persze átcsaphat és szüntelenül át is csap a burkolt és nyílt erőszakba, főként pedig az erőszakkal való fenyegetőzésbe, ultimátumok benyújtásába, ilyen-olyan következményekkel való zsarolásba⁶⁴.

A határok – az eszközhasználati módok határai – a „politikum” (vagy „politikai”⁶⁵) esetében sincsenek egyszer s mindenkorra rögzítve; sem a gyakorlatban, sem a jogi kodifikáció

⁶⁴ Lásd ehhez e sorok írójának *A kékek és a zöldek. Hideg polgárháború Magyarországon* című könyve *Kettőről az egyre* című zárófejezetét (Palatinus, 2010. 666-717.1.)

⁶⁵ Carl Schmitt *Der Begriff des Politischen* című művének fordítója és kommentátora, Cs. Kiss Lajos a politikából képzett „politikum” szó elmosódott jelentésétől elhatárolódva, a német szóképzést követő műszóval – „politikai” – adja vissza az eredeti mű vizsgálódási tárgyaként meghatározott és a címbe ekként felvett entitást. Lásd Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. Itt jegyzem meg, hogy Carl Schmitt gondolatmenete, amely a politikai (a politikum) végét hirdetőkkel (a 60-as években még főleg a technokrata liberális állam ideológusaival és politikusaival, különösen ennek amerikai változatával) szemben védelmébe veszi és megszüntethetetlennek tekintti a politikait, mind kiindulópontját (a totális háború mint a politikai vége), mind irányultságát és célját tekintve, egy ponton figyelemreméltó egyezést mutat Hannah Arendt nagyjából szintén ebben az időszakban született, de csak az 1990-es évek elején publikált kézirat tanulmányainak gondolatmenetével (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, 2002.), noha a politikai fogalmát homlokegyenesen ellentétesen értelmezik. Merő véletlen természetesen, hogy a magyar könyvkiadás jóvoltából e két ellentétes indíttatású és pályafutású szerzőnek a művei éppen magyar nyelven és a posztmodernitás szellemi atmoszférájában kerülnek egymás mellé, de csak annál szembetűnőbb szemléleti horizontjuk azonossága és ellentéte a posztmodern elmélettel, amely a politikai fogalmával végleg leszámolni látszik (posztpolitikai, transzpolitikai stb.), s ezt nem kis mértékben ugyancsak a háború mára teljesen megváltozott természetével támasztja alá.

szintjén nem kikezdhetetlenek; történeti rendszerenként, korszakonként, helyzetenként változnak: kitolódnak és összébszűkülnek – a körülmények, a közvélemény vagy akár egy diktatórikus párt, esetleg egy zsarnok hatalmának nyomására. A régi görögök szemében – mint azt Hannah Arendt ragyogó elemzésben mutatta be⁶⁶ – a háború és a politika világa között áthidalhatatlan szakadék tátongott, míg a rómaiak számára még a tulajdonképpeni politika is a háború folytatása volt más eszközökkel. Úgy tűnik, a *modern* Nyugat e tekintetben is inkább Róma – hol a köztársasági, hol a császári, de mindig a birodalmi Róma –, semmint Athén nyomvonalán haladt és halad⁶⁷.

⁶⁶ A régi görögök a harcot elválasztották a háborús-katonai szférától, az erőszak „eredeti otthonától” és ilyen értelemben tették meg a polisz szerves részévé. A „politikai” fogalma, amely a görögöknél egyedül a polisz sajátja lehet, ahol csak szabad, egymással teljesen egyenlő férfiaknak volt helyük, *ellentétes volt a „háború” fogalmával*, hiszen a háborúban szükségképpen meg kellett szünnie a polgárok egyenlőségének, mivel „a háborús cselekmények parancs és engedelmesség nélkül nem működhetnek, a döntéseket pedig lehetetlen rábeszéléssel meghozni” (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, 2002. 114.l.). A görög gondolkodás számára a háborús cselekmények tehát a „nem-politikai” szférájába tartoztak. „Ám alapjában véve ehhez a szférához tartozott *mindaz, amit mi külpolitika alatt értünk; itt nem a háború a politika folytatása más eszközökkel, hanem fordítva: a tárgyalások és a szerződéskötések számítanak a háború más eszközökkel, méghozzá a csel és a család eszközeivel való folytatásnak.*” (I.m. 114.l. Kiemelés – Sz.Á.) Természetesen ez tökéletesen megfelelt egy egész világállapotnak, amelyet – szinte a római birodalom „Pax Romana”-jának létrejöttéig – a szüntelen háborúskodás jellemezett (a békekötések és békeállapotok csak a háborúk felfüggesztését, lélegzetvételnyi szüneteket, időnyerést, erőgyűjtést jelentettek). A szerződés és a szövetség mint a politikum központi koncepciói – írja Arendt – a „politikai” görög felfogásától idegenek, míg a római felfogás lényegét alkotják: a rómaiaknál „éppen ott keletkezett a politika, ahol a görögöknél a határaiba ütközött: nevezetesen nem az egy város egyenrangú polgárai közötti szférában, hanem az egymás számára idegen és egymással egyenlőtlenül szembenálló népek között, akiket először a harc (a háború – Sz.Á.) hozott össze.” (I.m. 130.l. – Kiemelések – Sz.Á.)

⁶⁷ Lásd ehhez Emmanuel Todd szellemes párhuzamát – az Egyesült Államok birodalomépítő törekvésének szükségképpeni kudarcát jósoló könyvében – az amerikai világrendszer és a két ókori birodalom – Athén és Róma – között, a

Noha a *határok* a békés és erőszakos, tárgyalásos és háborús politikai eszközök, illetve az eszközök szabályos és szabálytalan, jogos és jogtalan, erkölcsös és erkölcstelen (akár az abszolút érték-etika, akár a felelősség-etika szemszögéből nézve erkölcstelen) felhasználási módjai között jogilag minden további nélkül megvonhatók és kodifikálhatók. E kódexeknek a jogállam – megfelelő partnerekkel és/vagy megfelelő erőhatalmi fedezettel – mind befelé, mind kifelé érvényt is szerezhet, mindazonáltal a törvények alkalmazása, számonkérése és betartatása, mint mindig és mindenütt, ezen a téren is értelmezésre szorul. Közben persze, mint már utaltam rá, folyton meg is sértik a törvény által nem tiltott és a tiltott szigorúan őrzött határait, áthágják a törvényeket és normákat, a szabályokat és korlátokat. Nem beszélve most azokról a pártokról és politikusokról, akik politikai rezsinváltásra készülődve eleve a jogállam és parlamentáris demokrácia úgynevezett joghézagjaiban vagy inkább jogértelmezési lehetőségeinek szabad tereiben próbálnak az önkénynek és az erőszaknak fészket rakni.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a háború a politikai világban nem általában vett háborúskodást és viszályt jelent. Ilyen általános értelemben – mint Hérakleitosz mondja a változások világ fölötti uralmára utalva –, a háború, a harc csakugyan mindenek atyja, s ha megszűnne, minden megszűnne, hiszen „az ellentétek összes küzdelmének győztese állandó uralomra tenne szert, és a világ mint olyan megsemmisülne”⁶⁸. A háború a világon uralkodó általános viszálynak – az ellentétek harcának – az a különös

„birodalmi sarc” gyakorlata kapcsán: Emmanuel Todd: *A birodalom után*. Allprint Kiadó, 2003. 79-123.l.

⁶⁸ Hérakleitosz fentebb idézett szövegének e kommentárját ld.: G..S.Kirk - J. E. Raven: *A preszókratikus filozófusok*. Atlantisz, 1998. 290.l.

formája és módja, amelyben a politikai vitát, konfrontációt, a verbális csatát és a jogi lépéseket, a nyílt, fizikai erőszak váltja fel.

A háború, bárhogyan képzeljük is el politikailag (igazságos háború, hódító háború, preventív háború) bárhogyan igazolják/tagadják is erkölcsileg és olykor még esztétikailag is (az igazságos háború elmélete, a pacifista elmélet, a militarista elmélet és a realista elmélet⁶⁹), mindenekelőtt: *véres erőszak*. Emberölés és világpusztítás. Az igazságos háború is, amelynek modern elméletére és gyakorlatára alább még bővebben kitérek. Véres erőszak, még ha a véres erőszak megfékezésére, megbüntetésére, visszaszorítására, letörésére irányul is. Így tesznek rendet, így csinálnak békét mindenütt a világon, amióta a civilizáció – civilizáció.

Rendben van, de ez esetben mi a politika? A politika talán nem erőszak? Gyakran akár még véres is? Legitim és nem legitim, nyílt és burkolt, szükséges és szükségtelen erőszak? Talán merő véletlen vagy a retorikai harc heve teszi, hogy oly gyakran jelennek meg a hatalomért, hatalomból, hatalom ellen folyó politikai harcban és harci jelentésekben a „álló- és mozgóháború”, a „lövészárók”, a „roham”, az „erődítmény”, a „front”, a „vezérkar”, a „támadás”, a „közelharc”, az „ellenség”, az „árulás”, „hideg polgárháború”,

⁶⁹ Lásd erről bővebben a Bruno Coppieters, Fotion Nick és Ruben Apreszjan közös szerkesztésében megjelent – amerikai, belga, orosz, kínai jogászok és filozófusok által írt – tanulmánykötetet: *Nravsztvennije ogranyicsenyija vojni: problemi i prijomi*. Gardariki, Moszkva, 2002, amelyre később, az „igazságos háború” elméletének ismertetésekor nagyban támaszkodom. Lásd még: *War. Studies from Psychology, Sociology, Anthropogy*. (Szerk: Leon Bramson, George W. Goethals), Basic Books, New York–London, 1968.; valamint: *Vojni XX veka*. Russzkij Zsurnal, 2004.; „Vojna”. Szpecialnij Vipuszk, Logosz, 2003. 1. (36) Moszkva, Modeszt Kolerov i „Dom Intellektualnoj Knyigi”, 2003.

„szabadságharc” stb. stb metaforái?⁷⁰ Nem beszélve a háború metaforájának modern kiterjesztéséről a gazdaság, a kereskedelem, sőt, a kultúra világára is: „gazdasági háború”, „kereskedelmi háború”, „médiaháború”, „kultúrkampf” és így tovább.⁷¹

A totális használati mód

A határokat végképp kikezdte és átjárhatóvá tette a modern háború kiteljesült válfaja, az úgynevezett totális háború, amelynek első elméletét Clausewitz alkotta meg: „A háború – írja – tehát *az erőszak ténye*, mellyel az ellenséget saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk. Az erőszak az erőszakkal szembeszállandó, magát a tudomány művészeti vívmányaival szereli fel, *s bár a népjog címén alkotott korlátozások nyomon követik is, ezek, mint afféle majdnem észrevehetetlen s említésre is alig érdemes tényezők, erejét lényegesen nem csökkentik. Az erőszak*, t.i. a fizikai erőszak tehát, mivel az állam és törvény fogalmának keretén kívül erkölcsi erőszak nincsen: *az eszköz; az akaratunknak az ellenségre való kényszerítése pedig: a cél.*”⁷² Mivel annak van nagyobb esélye a győzelemre, aki az erőszak

⁷⁰ A háború metaforáját a metaforikus gondolkodás amerikai kutatója George Lakoff az 1991-es Öböl-háború igazolására használt metaforarendszer briliáns elemzése során mutatta be (George Lakoff: *Metafora és háború*. In: Huszonegy, 2. évfolyam, 2. szám, 18-35.1.)

⁷¹ A politikai harc logikájának természetét – a nyaktilózó politikusokat jellemezve – senki nem határozta meg szabatosabban a nagy modern költőnél, Charles Baudelaire-nél: „Azt akarom, hogy én levághassam a te fejedet, de te ne nyúlj az enyémhez!” (Charles Baudelaire: *Válogatott Művei*. Európa Könyvkiadó, 1964. 362.1.) Azt akarom tehát, hogy amit én megtehetek veled, te ne tehesd meg énvelem. Ilyen egyszerű. A hatályos törvények és jogszabályok a te cselekedeteidre vonatkozzanak, az enyéimre viszont ne! Ugyan mi mással lehetne érvényt szerezni e szigorú logikának, ha nem erőszakkal?

⁷² Clausewitz Károly: *A háborúról*. I.m. 13.1. (Kiemelés – Sz.Á.)

alkalmazásában kíméletlenebb, vagyis nem nézi, mennyi vér folyik, skrupulusok nélkül elmegy a végletekig, hogy ellenfelét felülmúlhassa, *azért az erőszak alkalmazásában elvileg nincs határ*⁷³. Az is alátámaszthatja ezt a rettenetes tételt, hogy a mindezidáig az egyetlen *nem meghaladott határ* – ugyanis a nukleáris fegyverek alkalmazása, vagyis a totális megsemmisítő háború – magából az erőszak korlátlan tényéből következett⁷⁴. Az

⁷³ Clausewitz szó szerint ezt írja: „...az, aki ezt az erőszakot kíméletlenül alkalmazza és nem nézi, vajjon e mellett sok vér folyik-e, túlsúlyra emelkedik ama másik fölött, aki ezt nem cselekszi. Ezt tudva mindkét fél azon, egész a végletekig azon van, hogy ellenfelét az erőszak alkalmazásában felülmúlhassa s ebbeli törekvésükben az ellenfélben rejlő ellensúlyon kívül egyéb korlátot nem ismernek.” (I.m.14.1.) „*A mérséklet elvét a háború bölcseletébe felvenni merő képtelenség.*” (U.o.) A „*háború az erőszak ténye, amelynek alkalmazásában határ nincsen*; így szab az egyik fél a másiknak törvényt s áll elő ama kölcsönhatás, amely ennek fogalma szerint *a végletekig vezet.*” (I.m.15.1. – Kiemelések – Sz. Á.)

⁷⁴ Az atombomba ledobását követően immár egyetlen nagyhatalom vezérkara sem tagadja azt a tényt – írta a hidegháború évtizedeiben Hannah Arendt –, hogy „egy háborút, ha már egyszer beindult, elkerülhetetlenül azokkal a fegyverekkel fogják megvívni, amelyek az adott hadviselő feleknek éppen rendelkezésükre állnak. Ez csak akkor [nem] magától értetődő, ha a háború célja immár nem korlátozott, ha a vége nem a hadviselő kormányok közötti békeszerződés, hanem a győzelem az ellenfél állami vagy akár fizikai létének a megsemmisítését akarja elérni. Ez a lehetőség a második világháborúban mégcsak jelzésszerűen bukkant fel... A Japánra ledobott atombomba (azonban) az egész világ számára demonstrálta, hogy a teljes megsemmisítéssel való fenyegetés nem üres beszéd, hanem az ehhez szükséges eszközök valóban rendelkezésre állnak. (...) Immár mindannyian olyannyira a totális háború bűvöletében élünk, hogy nehezünkre esik elképzelni, hogy például egy Oroszország és Amerika között vívott háború után akár az amerikai alkotmány, akár a jelenlegi orosz rezsim képes volna túlélni a vereséget.” (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, 2002. 106-107.1.) Raymond Aron nyomán Pierre Manent is a háború technikai mértéktelenségéből eredezteti az atomfegyver bevetéséről való lemondást: „Lehetséges-e hát, hogy az atomfegyver egy olyan technikai mértéktelenséget hozott magával, amely elrettentő hatásával leküzdte az indulatok mértéktelenségét, sőt még a technika mértéktelenségét is?” (Pierre Manent, i.m. 137.1.) Ám ez csak arra a világra érvényes, amelyben a mértéktelenség cselekedetének – a világ technikailag lehetségessé vált és 1945-ben demonstrált megsemmisítésének – potenciális alanyai államok, népek, társadalmak voltak, nem pedig magánemberek. Azt ma már tudjuk, hogy a 20. században – a világháborúk és tömeggyilkosságok századában – a legrosszabbat még a legrosszabb államok (vagy rossz államok

erőszak ütőerejének technikai tökéletesítésekkel való folytonos növelése a totális háború elvileg új típusának⁷⁵ – a nukleáris megsemmisítő és önmegsemmisítő háborúnak – a megjelenésével önnön korlátjába ütközött, amennyiben a nukleáris fegyverek alkalmazása az alkalmazót magát is megsemmisülésre ítélte és ezért a szembenálló felek – legalábbis a hidegháború korszakában – megőrizve politikai józan eszüket, a kölcsönös elrettentés és az önkorlátozás jegyében (*nuclear deterrence, containment*) képesek voltak megtartóztatni magukat ennek az arzenálnak mind globális, mind lokális bevetésétől. (Persze, az egyes fegyverek – például taposó aknák, robbanó lövedékek, mérges gázok, vegyi anyagok és

legrosszabb korszakukban) sem tették meg. Azt még nem tudjuk, mit fognak megtenni (és mit nem) azok az ismeretlen kilétű és kifürkészhetetlen szándékú magánemberek, akik – bizonyos értelemben – az államok helyére lépnek, hiszen – éppen a technikai fejlődés mértéktelenségének köszönhetően – megszerezhetik, birtokolhatják és bevethetik azokat az erőszakeszközöket, amelyeket a 20. században még államok monopolizáltak, és amelyeknek felhasználásáról és fel nem használásáról választott kollektív testületek vagy legalábbis bürokratikus szervezetek dönthettek – racionális mérlegelésnek és különféle közös céloknak vetve alá személyes indulataikat és társadalmi, népeik ösztönös megnyilvánulásait is.

⁷⁵ Hannah Arendt már többször idézett könyvében ezzel kapcsolatban egyenesen a politikum megsemmisülésének lehetőségéről ír: „...ez azt is jelenti, hogy egy eljövendő háború immár nem a hatalom növekedéséről vagy elvesztéséről, határokról, felvevőpiacokról és léteiről, tehát nem olyan dolgokról szólnak, amelyeket önmagukban erőszak nélkül, politikai tárgyalások útján is el lehetne érni. Ezzel a háború megszűnt a tárgyalásos megbeszélések „ultima ratio”-jának lenni; korábban a háborús célokat a tárgyalások megszakításának pillanatában kijelölték, tehát a kirobbanó katonai akciók valóban nem jelentettek mást, mint a politikai folytatását más eszközökkel. *Immár olyasmiről van azonban szó, ami természetes módon sohasem lehetne tárgyalások témája: nevezetesen egy ország és egy nép pusztá létéről.* A háború valójában csak ebben a stádiumban szűnt meg a politika eszközének lenni; abban a stádiumban, amelyben a háború immár nem előfeltételezi adottként az ellenséges felek együttélését, s nem pusztán a közöttük felmerülő konfliktusokat akarja erőszakos módon megszüntetni – *a háború ekkor kezdi a politikum által kijelölt határokat mint megsemmisítő háború átlépni, s ezáltal magát a politikumot megsemmisíteni.*” (Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond Kiadó–Palatinus Kiadó, 2002. 107-108.1.)

baktériumok – alkalmazását eltiltó nemzetközi egyezményeket a háborúzó felek teljesen soha nem tartották be. Hasonló a helyzet a vegyi fegyverek előállításának és alkalmazásának nemzetközi szerződésekben rögzített tilalmával, amelyek korántsem minden hatalom írt alá és szinte minden aláíró hatalom kisebb-nagyobb mértékben időről-időre megszegett.)

Ha igaz, hogy a háború „mint az erőszak ténye” elvileg korlátozhatatlan, akkor ebből vagy a totális háború – mint az emberiség önmegsemmisítésének – elkerülhetetlensége következik, vagy a háborúnak mint nem-politikai eszköznek a teljes kiiktatása a politikai gyakorlatból, ami gyakorlatilag a pacifizmusnak felelne meg. Csakhogy ez mindaddig elérhetetlen, amíg nem következik be valamilyen erkölcsi forradalom, amíg az „örökbéke” nem érhető el a politikai állam erkölcsi hatalmával. Mindaddig, amíg a háborúskodás erkölcsi tilalmának betartására a társadalomnak államra van szüksége, amely nem erkölcsi hatalmával, hanem az erőszak legális monopóliumával képes csak a békét szavatolni, nos, mindaddig háború is lesz – itt van mindjárt a „háború a háború ellen” –, vagyis az emberi állapot lényegileg nem változtatható meg⁷⁶.

A nukleáris háború határán innen maradva azonban az úgynevezett hidegháború egész korszaka a modern *totális háború*

⁷⁶ „A mohamedánok – írja Gerhard Lohfink német teológus – a világot két részre osztják: a nem mohamedán világ a Háború Háza – Dar al Harb. A „harb” a gonosz, istentelen háborút jelenti, amelyet a hitetlenek vívnak egymás és az iszlám ellen. A hitetlenek világát háború és erőszak itatja át. Ezért ez a neve: a Háború Háza. A moszlimok egész közösségében, az ummában azonban békének kell uralkodnia, azaz ott béke honol. Ezért a Béke Háza. A dzsihád, annak az útja, hogy az iszlám, azaz a Béke Háza egyre inkább kiterjedjen – amíg az egész világ hívő nem lesz, azaz az iszlámhoz tartozva mindenki békében nem él.” (Gerhard Lohfink: *Emberölés Isten nevében? – Tények és gondolatok a Szent Háború ideológiájához*. In: Pannonhalmi Szemle, 2002. 1. szám, 25-26.l.)

jegyében állt, teljesen átértelmezve, egészében véve kikezdve, gyakran eltörölve vagy semmibe véve a hagyományos politikát és a háborút elválasztó határokat: mindenekelőtt is megszüntette „a harcoló és nem-harcoló személyek közötti különbséget” – mint Carl Schmitt írta 1932-ben a határtörlést a háborúként átértelmezett politika természetéből következő haladásként üdvözölve és egyben a jövő háborújának náci projektumát igazolva.⁷⁷ „A háború egészen új szinteket fog át, olyan értelemben, hogy az ellenségeskedés már nem csupán katonai tevékenységet jelent. A totalizálás lényege az, hogy a katonai tevékenységen kívüli területek (gazdasági propaganda, a civiliszféra fizikai és lelki ereje) is részeivé lesznek az ellenséges viszonyoknak. A tisztán katonai tevékenységeken való túllépés nemcsak mennyiségi növekedés, hanem minőségi változás is. Ez éppenséggel nem az ellenségeskedés mérséklődését, hanem elmélyülését jelenti.”⁷⁸

Szuperterrorizmus: háború folytatása más eszközökkel?

Ha a háború a politika folytatása más eszközökkel (folytatása, legalábbis addig, amíg nem ütközik a totális önmegsemmisítő háború határába), *akkor a szuperterrorizmus a háború korlátatlan folytatása más eszközökkel és más módon.* Ha a háború bizonyos értelemben és bizonyos mértékig túl van a politikán, akkor a

⁷⁷ Carl Schmitt: *A háború és az ellenség fogalmak értelmezése.* In: *Az ellenség neve.* (Szerk.: Szabó Márton), Jószöveg Műhely Kiadó, 1998. 32.1. Az 1932-ből származó szövegrész megtalálható a szerző fontos jog- és politikaelméleti műveit tartalmazó és fentebb már többször idézett magyar gyűjteményes kiadásban is, itt azonban – stilisztikai okokból – mégis a korábbi fordítást idézem. Vö. Carl Schmitt: *A politikai fogalma.* Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 78-79.1.

⁷⁸ Carl Schmitt: *A háború és az ellenség fogalmak értelmezése.* In: *Az ellenség neve.* (Szerk.: Szabó Márton), Jószöveg Műhely Kiadó, 1998. 33.1.

globális terrorizmus bizonyos értelemben a háborún (s ekként persze a háború végső eszközét kezében tartó politikán) van túl. Dehát hogyan? Lehetnek a terrorizmusnak más eszközei, mint a háborúnak? Lehet a véres erőszak háborús és terrorista eszközei között különbséget tenni?

Fentebb már utaltam rá, hogy a használati mód (ki használja, miért, mire, mi ellen, mi módon?) az eszközök között mélyreható különbséget von. Az erőszak nemcsak erőszakeszközöket használhat, hanem bármilyen eszközt. Az erőszak használati módja ez esetben először magán az eszközön tesz erőszakot: megváltoztatja az eszköz célját, aminek kedvéért eredetileg létrehozták és a megsemmisítés új – pillanatnyi vagy hosszú távú – céljához rendeli hozzá. Nem fegyvert készít valamilyen használati eszközből (mint amikor harangból ágyút öntenek, ekéből kardot kovácsolnak), hanem fegyverként – ölésre és rombolásra – használ bármit, aminek tárgyi-anyagi adottságai – alakja, súlya stb. – ezt megengedi. Még tovább: a kifejezetten a pusztítás céljára létrehozott erőszakeszközökből – a fegyverekből – önmagukban szintén nem következik sorsszerű elkerülhetetlenséggel az erőszakos használati mód. Az anyagi eszköz – bár célját, amelyre kiképeztek, bizonyos értelemben „beleprogramozták” – nem képes előírni, mire használják és mire ne használják, legfeljebb arra képes, hogy leszűkítse valamelyest a célok és használati módok körét (adott helyzetben, ha vannak, akik felismerik a helyzetet és megvan a bátorságuk megváltoztatásához, még egy ártatlan műanyagkés vagy villa is fegyverré válhat, mint azt 2001. szeptember 11-én a Pentagon épülete felé irányított harmadik utasszállító repülőgép fellázadt utasai megmutatták). A használathoz „felhasználók” is kellene, és ha nem is minden határon túl, de nagy mértékben ők

adnak – alkalmi vagy tartós, új vagy más – célt és ezáltal értelmet és jelentést az eszközöknek. Nem képeznek ez alól kivételt az erőszakeszközök sem. Az eszközök nem predesztinálnak semmire. Az ölés céljára létrehozott különféle hadászati eszközök⁷⁹ – parittyá, kés, forgópisztoly, lángszóró, atombomba, rakéta – *felkelthetik valakiben a vágyat*, hogy „kipróbálja” őket, ha hozzájuk fér, ez azonban csak metafora. Nem az eszközök a kezdeményezők, nem az eszközök provokálnak ki valamilyen cselekedetet, hanem a konkrét helyzetekben cselekvő emberek tesznek meg vagy nem tesznek meg az eszközökkel valamit. Az eszköznek nincs felelőssége, mert nincs mérlegelési lehetősége sem. (Még akkor sem, ha az eszköz – az ember, ha sikerült tökéletesen kivetkőztetni őt esendő emberi mivoltától, például átalakítani „bombává” – „élőbombává” ugyanis.) A kiindulópont: az alany – a vágy vagy a szükséglet, az érdek vagy az indulat –, nem az eszköz. Az eszköz elvan magában az idők végezetéig, vagy legalábbis addig, amíg egy tárgy anyagilag az időben kitart.

A helyzet vagy szükséglet szülte alkalmi, esetleg intézményesült használati módok az erőszakeszközöket is eltéríthetik attól a céltől (pusztítás, ölés), amelyért létrehozták őket, és más célt erőszakolhatnak rájuk. Igen, az erőszakeszközök is megerőszakolhatóak. Ez az erőszakoskodás odáig mehet, hogy a „csőcselék szétlövetésére” kivezényelt katonák puskacsövébe a forradalmi tömeg szegfűt dug, mintha az virágtartó lenne, hogy szimbolikusan semmisnek nyilvánítsa a puskacső eredeti célját: mintha torkollatából immár nem hatalom és halál, hanem szabadság és élet fakadna és egy pillanatig ez csakugyan így is van. Sőt, a

⁷⁹ Lásd ehhez: *A háborúk világtörténete. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét.* Corvina, 1992.

tömegpusztító fegyverek technikai mértéktelenségének egy szintjén esetleg éppen az következik *az eszközök dermesztő hatalmasságából*, hogy – mérlegelve alkalmazásuk kiszámíthatatlan vagy éppenséggel előrelátható következményeit – lemondanak bevetésükről, úgy használják őket, hogy *nem használják* őket. Ez persze csak az eszközök politikai használati módjában képzelhető el.

Végső soron tehát, ha ragaszkodunk a háború általánosan bevett fogalmához, azt mondhatjuk, hogy az a háború, amit *nem* katonai eszközökkel, *nem* nyíltan szembenálló felek, *nem* katonai célpontok ellen folytatnak, mindenféle agonális elem – a háború folytatásának szabályszerűségét biztosító, hallgatólagosan elfogadott vagy nemzetközi egyezményekben rögzített – játékszabály, törvényi kötöttség, jogi megkülönböztetés félresöpprésével, *nem nevezhető a szó bevett értelmében háborúnak, noha az erőszakalkalmazás mértéke és következménye megközelítheti a tömeges fegyveres erőszakalkalmazás mértékét és következményeit. Mégsem háború ez, hanem valami más.* Nevezhetjük globális terrorizmusnak vagy szuperterrorizmusnak, a rá adott választ pedig „háborúnak a terror ellen”, ezek a metaforák azonban (és nem mert metaforák, hanem mert rossz metaforák) csak elfedik annak a világjelenségnek a radikális újdonságát, amit fentebb a „magánember rémuralma”, a „privátfasizmus” és a „magánháború” metaforáival próbáltam érzékeltetni. Valóban, mintha újra időszerű lenne a „magánháború” és „közháború” rég feledésbe merült megkülönböztetése⁸⁰.

⁸⁰ Lásd Hugo Grotius: *A köz- és magánháború megkülönböztetése. A szuverenitás kifejtése*. In: Uő: *A háború és béke jogáról*. I. kötet, Pallas Stúdió –Attraktor Kft, 1999. III. fejezet, 82-128.1.

A technológiai civilizáció – a globális informatikai rendszereken, a globális tőkepiacon, a globális tömegkultúrán keresztül – *a maga módján* minden magánembert e civilizáció potenciális alanyaként von be a globális játékba, anélkül, hogy – az eszközök használatának formális szabályain kívül – bármit (bármilyen tartalmat) előírhatna neki vagy számonkérhetne rajta, anélkül, hogy megbízhatóan követhetné vagy ellenőrizhetné mozgását a globális térben, azonosíthatná őt, ha ő maga nem kívánja azonosítani magát, láthatatlan, névtelen, nyomtalan akar maradni. Ez persze hallatlan szabadságot jelent: a Michel Foucault által leírt *Panoptikon* – a láthatatlan hatalom, a kevesek által totálisan felügyelhető és ellenőrizhető többség, az egységes viselkedésre készíthető, irányítható *fegyelmi társadalom* – végét. Akárcik voltak is – rabok, munkások, katonák, tanulók, páciensek –, mivel sohasem tudhatták, figyelik-e őket a láthatatlan „felügyelők”, vagy sem, az egyéneknek állandóan úgy kellett viselkedniük, mintha látnák őket. „Ideális formájában a Panoptikon – mint Zygmunt Bauman írja – nem tesz lehetővé semmilyen magánteret; legalábbis semmilyen homályos magánteret, felügyelet nélküli, vagy ami még rosszabb, felügyelhetetlen magánteret.”⁸¹ Mára a helyzet alapvetően más, úgyszólván visszájára fordult: a Panoptikont – Thomas Mathiesen szavával⁸² – a Szinoptikon váltotta fel. Míg a Panoptikon alanyai helyhez voltak kötve, hogy megfigyelhetők legyenek, hogy eltűnésüket, szökésüket, egyáltalán mindenféle autonóm vagy szabálytalan mozgásukat megakadályozzák, a Szinoptikonban senki nem „lokalizálható” teljesen, mindenki megfoghatatlan kissé, „területen kívül” van,

⁸¹ Zygmunt Bauman: *Globalizáció*. Szukits Könyvkiadó, 2002. 82.1.

⁸² Lásd Thomas Mathiesen: *Prison on Trial: a Critical Assessment*. London, Sage, 1990.

pontosabban a hálón, a cybertérben, ahol már nem kiválasztott kevesek figyelik a többséget, hanem a többség figyel – méghozzá minden külső kényszer nélkül – a keveseket (azokat is ideértve, akiknek – lévén a világháló számukra elérhetetlen – csak a televíziók képernyője és a műsorszóró csatornák sztárjainak figyelése jutott). Mindez – még ha igaz is, hogy az emberiség nagyobb része egyelőre nem rendelkezik hozzáférési lehetőséggel az internethez és akik rendelkeznek, azok is „csak abban a keretben kapnak választási lehetőséget, amelyet a szolgáltatók állítanak fel”⁸³ – valóban új helyzetet teremt. De az új helyzet, amelyben a megfigyelők és megfigyeltek úgyszólván helyet cserélnek, az egyének *mint magánegyének* (!) eloldozódnak az ipari-fegyelmi társadalom által a fizikai és szociális téridőben rögzített helyükről, s a hatalom gyakorlói (a kevesek) számára szinte megfoghatatlanná válnak, míg viszont maga a hatalom (képviselői, intézményei, szervezetei, infrastruktúrája) a fel- és elszabadult magánegyének számára megfogható lesz, nos, ez az új helyzet nemcsak az egyéni szabadságot, hanem a társadalmi kockázatokat is sokszorosán növeli. A Szünoptikon – egyelőre legalábbis – nem a közember, hanem *az izolált magánember*, az önző, fogyasztói boldogságra és totális felelőtlenségre dresszírozott, anómiás, vágy- és indulatvezérelte, a többi magánemberrel, sőt, gyakran az egész világgal szemben ellenséges magánember szabadságát hozta el. Azét a magánemberét, aki „egyszer él”, de „örökké élni akar”, de mert „öröklét” nincs ma már, ebből azt a következtetést vonja le, hogy akkor minden megengedett („mért legyek én tisztességes?”), hogy „utána az özönvíz”, „inkább dögöljön meg mindenki más, mintsem én”. A problémát persze nem önmagában a „privatizálódás” jelenti,

⁸³ Zygmunt Bauman, i.m. 88.l.

hanem a politikai közösség – jobbjára: az államok – ellenőrzése alatt álló totális technikai eszközök „privatizálhatóságának” – privát előállításának és/vagy privát birtokolhatóságának – új lehetősége. Hiszen már az ipari társadalom korszakában is az a diszkrepancia jelentette a legnagyobb veszélyt a társadalmakra és az egész emberiségre, amely a technikai fejlődés eszközeinek hatalmassága és e társadalmak (elitek és tömegek, egyének és csoportok) morális érettsége között feszült. Ezt a diszkrepanciát fokozta tovább a technikai fejlődés új hulláma, amely lehetővé tette a szóban forgó totális eszközök (többek között a rombolás eszközeinek) privatizálhatóságát és az alkalmazásukról vagy nem-alkalmazásukról való döntést – megtörve a morálisan változatlanul kevésbé érett, de legalább látható és számonkérhető politikai közösség elismert és jogilag korlátozott erőszak-monopóliumát – a morálisan nem beszámítható – nem látható, semmi és senki által nem kontrollálható, jogilag sem korlátozható – *izolált magánember* kezébe helyezte.

Az államok erőszakmonopóliumának megtörése, hogy a globális hozzáférés új eszközei szabaddá teszik az utat a magánegyének előtt a legtotálisabb erőszakeszközökhöz és ezek alkalmazásához, anélkül, hogy nekik ki kellene mozdulniuk ültő helyükből és a magánszféra anonimitásából, föltéve, hogy rendelkeznek a kellő tudástőkével, pénztőkével, kapcsolati tőkével, egyszersmind a priváterőszak – a magánháború, a magánengerilla, a magánterrorizmus – új korszakát nyitotta meg. A globális játszmák színterei nem a földrajzi térben lokalizálható politikai államok vagy az államok közötti intézményesült politikai terek, hanem a lokalizálhatatlan és intézményesíthetetlen cybertér; az új szereplők pedig nem látható, megformált politikai, gazdasági, kulturális

entitások, hanem láthatatlan és megfoghatatlan, pillanatonként alakot cserélő és helyet váltó magánemberek. Mellékes, hogy maffia-érdek, vallási vagy politikai szektatéboly, unalom vagy magánpasszió viszi-e őket bele a globális játékba, netán játékrontók, akik egyenesen arra játszanak, hogy a globális játék véget érjen, s vele együtt összeomoljon az egész rendszer. *Így vagy úgy, a globális rendszerre – és a benne és általa integrálódó társadalmakra – a legnagyobb veszélyt nem a rendszeren kívülre képzelt elvetemült államocskák (rouge state) zsarnokai vagy radikális politikai csoportok jelentik, hanem a globális rendszerben magában létrejött eszközök, szervezési és hozzáférési módok privatizálhatósága, beleértve ebbe a háború – méghozzá a totális háború – privatizálásának lehetőségét is*⁸⁴.

Aki kívülről, egyben tehát hagyományos eszközökkel és lokális módon opponálja, valójában labdába sem rúghat, függetlenül ennek az oppozíciónak a jellegétől. Önmagában a legbrutálisabb erőszak sem érinti a globális rendszert, ha nem a globális térben, a globális intézmények és szereplők ellen és nem a globális világrend saját eszközeit és jártasságait használva fel követik el. Lokális államocskák a globális labdába bele sem érhetnek. Viszont a globális hatalom ágensévé vagy felforgatójává, gyakorlójává vagy ellenzőjévé válhat bármely magánszemély. Ez lett a globális világrend döntő és félelmetes újdonsága, nem pedig az unipolaritás, hogy immár Amerika az egyetlen szuperhatalom.

⁸⁴ Bruce Simpson, 49 éves új-zélandi feltaláló, állítólag merőben pedagógiai céllal – hogy megmutassa, miféle rémes lehetőségek megvalósulásának küszöbén állunk – mintegy 5000 dolláros befektetéssel házilagos körülmények között állított elő egy 100 km hatótávolságú 10 kg robbanótöltetet 15 perc alatt célba juttató rakétát (ez a teljesítmény nagyjából az amerikai Cruise-nak felel meg). Miután találmányáról az interneten is beszámolt és állítólag „komoly érdeklődők” – állami megrendelők és magánemberek – hada kezdte ostromolni a találmányért.

Ez a tegnapi nap alapján elképzelt világrend. Nem az történt, hogy a Szovjetunió eltűnt, Amerika pedig győzött. Az történt, hogy a hidegháború – döntően: a globalizációnak és a globalizációt lehetővé tevő és felgyorsító távközlési forradalomnak köszönhetően – véget ért, és ezzel teljesen új – láthatatlan és ellenőrizhetetlen – szereplők, új parancsadó helyek és új (immár nem-politikai) módon léphetnek színre és cselekedhetnek a világban.

Amikor politikusok és írástudók „új korszakról”, „a civilizált világot fenyegető globális kihívásról”, „harmadik világháborúról”, „szuperterrorizmusról” stb. beszélnek, csupán a levegőt kapkodják: a régi gondolkodás hálójába próbálják bevonni azt a tapasztalatot, amely túl van ezen a gondolkodáson és nyelvezeten. E sorok írója is csak arra vállalkozhat, hogy kísérletet tesz e minőségileg új és – szeptember 11. után – bízvást katasztrofálisnak nevezhető tapasztalatnak a túlfeszített általánosítására. Ezzel a túlfeszítéssel is jelezni kívánom: sem az eddigi gondolati, sem a technikai, sem a politikai eszközök és elképzelésmódok nem alkalmasak az új helyzet artikulálására, s mert nem alkalmasak rá (beleértve a lokális büntetőháború/humanitárius felszabadító háború ideológiai és gyakorlati artikulációs módját is), mindaddig fennmarad, sőt, fokozódni fog egy totális magánháború és nyomában a világkáosz veszélye, ameddig nem születnek meg az új tudatformák – nyelvi és fogalmi készletek – és velük együtt a nemzetközi politikai parancsadó helyek és döntéshozó szintek kezdeményezésére azok a politikai formák, eszközök és módok, amelyek globális szinten képesek blokkolni e katasztrofális végkifejletet bekövetkezését. Most kellene aztán igazán hatalomra emelni a képzelőerőt!

Egyelőre még a régi elképzelésmód uralja a politikát, amely leggyakrabban úgy ragadja meg a történéseket, mint az

„elképzелhetetlen” bekövetkezését (hihetetlen, elképesztő, döbbenetes, lehetetlen stb.), holott éppen az a feladat, hogy az „elképzелhetetlen”, amitől a politikai ész megáll, ami túl van az elképzелhető eddigi határán, azt megpróbáljuk a képzelőerő segítségével utolérni, felfogni és szemléletünk elé állítani. Ez persze nem pusztán elmemunka: az olykor zavarba ejtően képzeletszegény vagy össze-visszaképzelő politikusoktól és az óvatos pénzemberektől egyébként sem várható e téren különösebb teljesítmény. Szigorúan véve 1991 és 2011 között, tehát az elmúlt húsz évben „csak” három elképzелhetetlen dolog történt a világban: az első a Szovjetunió és vele a szovjet blokk és az egész kétosztatú hidegháborús világrendszer összeomlása; a második a 2001. szeptember 11-én a New York-i Világkereskedelmi Központ ikertornyaitak ledőlése, miután a magukat muszlim harcosoknak nevező terroristák által nekik vezetett utasszállító repülőgépek felrobbantak. A harmadik elképzелhetetlen esemény a globális gazdasági rendszert megrendítő 2008-as pénzügyi válság, amely jelenleg, 2011 végén ott tart már, hogy politikusok és gazdasági szakemberek az euró fennmaradásáért küzdenek és az egész euro-zóna, vele pedig az Európai Unió szétesését latolgatják.

Sajnálatos módon azonban még sok elképzелhetetlen dolognak kell megtörténnie ahhoz, hogy az új politikai képzelőerő birtokába vehesse a világot. Főltéve, hogy lesz ideje megszületni és lesz mit birtokba venni. Ahhoz, hogy eljussunk az új tapasztalati világ elképzeléséhez és elgondolásához, egyelőre vegyük szemügyre a háború régi tapasztalatát általánosító fogalmakat és elképzelés módokat.

Láttuk: a globalizáció olyan eszközöket, hozzáférési és használati módokat teremtett, amelyek lehetővé teszik, hogy a

magánegyén – ültő helyében – az egész világgal érintkezzen (kapcsolatba lépjen, információt szerezzen, szervezkedjen, utasításokat, parancsokat adjon és fogadjon el stb.), ugyanakkor *sem előírni* nem lehet számára, hogy ennek a kapcsolatnak mi legyen a tartalma és célja, kikre és mikre terjedjen ki, mit hozzon mozgásba vagy bénítson meg (például vírusokkal, koholt információkkal stb.) *sem megbízhatóan ellenőrizni és számonkérni*, mi lesz és mi volt ez a cél. A fegyelmezés és felügyelet hagyományos modern eszközei csődöt mondanak. El is kezdődött a versenyfutás az állam, közelebbről a biztonsági szolgálatok versenyfutása a magánemberekkel a hálózati kommunikáció ellenőrzéséért. Innen nézve a napi vírustámadások a világháló ellen, vagy a betörések ilyen-olyan titkos adatbázisokba, függetlenül attól, üzleti, politikai, vagy vallási érdek motiválja is őket, ugyanennek az új – területileg lokalizálható politikai egységekhez: államokhoz vagy államok ellenőrzése alá *nem tartozó* – privát-terrorizmusnak a részét képezik. A privát-jelleg kifejeződik az agresszió infantilis-játékos öncélúságában (nézzük csak: hogyan lehet feltörni a rendszert, túljárni készítői eszén, hogyan lehet tönkretenni a hatalmasok hatalmas pénzén vásárolt, magabiztosan feltörhetetlennek nyilvánított biztonsági a rendszereit). De merőben privátjellegű az agresszió, a felforgatás, a rombolás, a botrány esztétizáló önélvezete vagy az internetes „összeesküvő” (a „cyber-harcos”), a „digitális széf-feltörő” – a hacker – ilyen-olyan politikai vagy vallási fantazmája, barkácsolt hite, ideológiája, avagy egyszerűen paranoiája is. Innen nézve mellékes, hogy a hacker merő önélvezetből vagy haszonért, eladható titkos információ megszerzéséért tör be valahová; hogy tudása és ügyessége hatalmán, megfoghatatlanságán örvendezik-e, avagy öntudatos

anarchistaként „forgat fel”, csúfol ki, aláz meg („semmi hatalmat senkinek!”), netán üzleti csoportok megbízásából (a másik üzleti csoporttal szemben) cselekszik, amikor egy új, „megavírust” dolgoz ki és szabadít a hálóra.

A lényeg az, hogy a posztindusztriális világ technikáját birtokló magánegyének számára széleskörűen hozzáférhetővé válnak a globális világ – pénzügyi, információs, politikai – parancsadó helyei (vagy legalábbis ez a hozzáférés, eszközökkel és szakértelemmel együtt megvásárolható, végtére is: „eladó az egész világ!”), míg e parancsadó helyek számára a magánegyének – minden adatbank és számon-tartás és ellenőrzés ellenére – egyre kevésbé elérhetőek. Szándékaikban, mozgásukban egyre megfoghatatlanabbak, fékezhetetlenebbek, mert felelősségre vonásuk lehetősége is igen csekély. A privátterrorista – akár szomszédja, akár egy rivális cég, akár egy szörny-államnak látott világhatalom ellen vet be ilyen-olyan eszközöket – a legkritkább esetben nevezi meg magát. Az akció maga az ő neve. A név mögé nézni nem lehetetlen, de mire sikerül, az illető már más név alatt „akciózik”. Annyi nevet visel egyidejűleg, amennyit akar.

Intelligens bombák – ostoba emberek

Az egyetemes világpolgári köztársaság vagy a globális birodalom felé siető emberiség minden jel szerint a folytonos háborúk új korszakába lépett. Korunk ebből a szempontból a középkor végét idézi: a feudális anarchia, a magánháborúk világát, amelyből a központi hatalom megerősödésével fokozatosan kiemelkedtek az első abszolút államok: az első szuverének. Ma ezeket az államokat szuperszuveréneknek nevezik.

A háborúk okai és természetük az utóbbi másfél évtizedben jelentősen megváltozott. *A döntő újdonság a 19-20. századhoz képest, hogy a hadviselés területén megtört az állam monopóliuma.* Miközben az államok közötti háborúk száma nagymértékben csökkent, a magánháborúk száma ugrásszerűen megnőtt. Már a múlt század 90-es éveiben zajló háborúk túlnyomó többsége sem államok közötti háború volt. A háborúk döntő többsége szuverén államok (legtöbbször a globális világrendszer parancsadó helyei) és a békéjük, biztonságukat, érdekeiket közvetlenül fenyegető állam-alatti vagy államok közötti magánszervezetek, gyöngé államokat megszálló, „túszul ejtő” „privatizáló” kriminális és/vagy terrorista hálózatok, kiskirályok, ópiumbárók, ilyen-olyan sejkek, hadurak („warlords”-ok) között folyt és folyik.

A háborúk okaival foglalkozó Hamburgi Kutatóközpont adatai szerint 1999-ben csak a háborúk 9 %-a felelt meg a háború klasszikus modern definíciójának, 41 %-ukat a fennálló rendszer elleni háborúként, 32 %-ukat szeparatista háborúként határozták meg, a fennmaradt 18 % jellegét pedig nem lehetett egyértelműen definiálni. Annak, hogy a háborúk egyfelől – eszközhasználati módjukat tekintve – totálissá váltak, másfelől privatizálódtak, lett egy igen drasztikus következménye: a háború áldozatainak összetételében minőségi változás következett be. Az első világháború áldozatainak még 90 %-a a frontokon harcoló katona volt, és csak 10 % volt civil.⁸⁵ A második világháborúban ez az arány már – és nem csupán a „fajelmélet” jegyében iparszerű alapossággal megszervezett náci népirtások következtében, hanem

⁸⁵ Az adatokhoz lásd: Herfried Münkler: *Die privatisierten Kriege des 21. Jahrhunderts.* In: Merkur, 2001. 623. szám, 222-234. l.

mert hadszíntérré váltak a nagyvárosok és a falvak is – kiegyenlítődött az arány, a civil veszteségek nagysága megközelítette, egyes országokban jelentősen meg is haladta a katonai veszteségekét. 1999-től pedig az arány megfordult: a döntően nem államok között zajló háborúk halottainak és sebesültjeinek 80 %-a a polgári lakosság köréből kerül ki.

A háború az államok kezében csak végső eszköz – ultima ratio – lehet. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének alapokmánya még ilyen minőségében is csak agresszió esetén ismeri el jogosnak, mint a természetes önvédelem végső eszközét. Egyébként a háborút (és a háborúval való fenyegetést) a béke elleni bűncselekménynek minősíti, amit meg kell akadályozni vagy meg kell előzni. Ebben az értelemben legitim minden háború ellen (vagy háború megelőzésére) ENSZ-felhatalmazással, nemzetközi jóváhagyással indított „háború”, pontosabban fegyveres erőszak-alkalmazás.

Innen nézve tehát nem az a kérdés, hogy – a közelmúltból ragadva ki egyetlen példát a sok közül – joga volt-e Izraelnek az önvédelemre néhány évvel ezelőtt Libanon területén háborút indítani az ellene agressziót elkövetett Heszzbollah katonai erejének szétzúzása céljából. Ezt a jogát nemigen vitatta egyetlen állam, még az arab államok többsége és a Világszervezet sem, jóllehet az önvédelmi háború megindításához Izrael nem kért és nem is kapott előzetesen nemzetközi jóváhagyást (a magát szuperszuverénnek tekintő kis közel-keleti állam kormányfője, Ehud Olmert akkoriban ki is jelentette: „Izraelnek nincs szüksége engedélyre, hogy megbüntesse a terroristákat”.) A kérdés nem az volt tehát, joga van-e Izrael államnak az önvédelemre azokkal szemben, akik létében vonják kétségbe és agressziót követnek el ellene. A kérdés

az volt (és mindmáig a földfolyó minden pontján az is maradt), mit jelent az önvédelem? Jelentheti-e, mondjuk totális megtorló háború indítását a másik állam területén berendezkedett terrorszervezet ellen, ha erről a területről ez a szervezet agressziót követ el, s ha sem az illető szuverén állam (ez esetben a libanoni állam), sem nemzetközi szervezetek (ENSZ, EU) nem képesek (nem is igen igyekeznek) megakadályozni ezt az agressziót, nem rendelkeznek megfelelő katonai vagy politikai eszközökkel a terrorisztikus szervezet lefegyverzéséhez, eltűrik gyors növekedését, elhatalmasodását a helyi szuverén államon (Libanonon) és eltűrik folyamatos terrorakcióit egy másik szuverén állam ellen.

Miben állhat katonailag az agresszióra adott válasz? Meddig mehet el önvédelemben egy megtámadott ország? Milyen eszközök bevetéséig, milyen arányú válaszcsepítésig, milyen kockázatok és áldozatok vállalásáig? Különösképpen pedig: meddig mehet el egy másik, szuverén ország területén a vele szemben agressziót elkövetett és állami létének megsemmisítésére szövetkezett terroristák üldözésében és megsemmisítésében? A másik ország milyen mérvű lerombolásáig? Nemzeti vagyonának, infrastruktúrájának milyen mérvű elpusztításáig? Főként pedig meddig mehet el a katonai válaszcsepítés során az illető ország lakosságának – zömmel ártatlan, a terrorszervezet által megzsarolt, túszként kezelt, élőpajzsként használt civileknek – okozott szenvedések figyelmen kívül hagyásában vagy a hatékony válaszlépés szükséges áráként való elkönnyvelésében?

Senki nem vitatta, még a közel-keleti arab államok többsége sem, hogy a Heszbollah provokációja és agressziója elégséges ok egy olyan katonai ellencsepítéshez, amely a dél-libanoni határsávot megtisztítja a Heszbollahtól, ha már erre sem a

libanoni kormány (és reguláris hadserege, mely mindezidáig teljesen intakt maradt a véres eseményekben, ezzel is bizonyítva, hogy csakugyan nem államok közötti háború zajlik), sem pedig nemzetközi erők nem voltak képesek és nem voltak hajlandóak. De az, hogy „Izrael támadást indít a Heszbollah ellen – mint annak idején Tony Blair külügyminisztere Jack Straw egy londoni muszlim lapnak adott és Blair Izrael melletti kiállítását kritizáló interjújában mondta – nem jelentheti azt, hogy légitámadásokat mérhet Libanon civil lakosságára”.

De hát – mondták erre és más hasonló barátságtalan kijelentésekre méltatlankodva az izraeliek – ki akar itt légitámadásokat mérni Libanon civil lakosságra? Minek néznek minket? Mi kizárólag a Heszbollahra és infrastruktúrájára akarunk légitámadásokat mérni, hogy felszámoljuk agresszív katonai potenciálját, amellyel fenyeget és támad minket, s amellyel – a Hamasszal karöltve – lehetetlenné akarja tenni a közel-keleti békét. Olyannyira nem kívánjuk a libanoniakat bombázni – mondhatnák Straw-nak a megbántott izraeliek –, hogy még fel is szólítjuk őket röpcédulákon odafentről, hagyják el a körzetet, a lakóházat, a kórházat, ahol bombáznunk kell, kell, mert pontos értesülésünk van róla, hogy a szóban forgó objektumok – házak pincéi, garázsai, alájuk fűrt titkos alagutak – a Heszbollah vezérkarát, fegyvertárát, rakétáit, fegyvereseit rejtik. A probléma csak az (és ez a *kontaktus nélküli hadviselés*⁸⁶ általános problémája), hogy ahol szüntelenül potyognak a digitalizált pontossággal célba vett objektumokra az okos bombák, ott hullanak a buta civilek.

⁸⁶ Lásd ehhez: Vlagyimir Szlipcsenko: *Beszkontaktnije vojni*. Izd.dom „Gran-Press”, 2001.

Az okos bombák nem azért ölnek meg annyi civilt, mert azok nem oda mennek, ahová küldik őket, netán, mert eleve civilek ellen vetik be őket, hanem azért, mert a célpontok ostoba módon állandóan elmaszatólódnak, összekeverednek más pontokkal, a civil bagázs folyton belemászkál a képbe, a célkeresztbe, ott lábatlankodnak, laknak, tesznek-vesznek a megsemmisítendő célpont körül. Pedig figyelmeztették őket! Megüzenték, megírták, könyörögve kérték őket! De ők nem hajlottak a jó szóra. Az is lehet persze, hogy nem hallották meg, vagy túl későn jutott el hozzájuk lakónegyedük, házuk katonai szempontból elkerülhetetlen megsemmisítésének híre. Esetleg épp aludtak, ittak, ettek, ágyban henteregtek, tették, ami kell, vagy merő véletlenségből jártak arra, eltévedtek, vagy lévén mozgáskorlátozott emberek, nem tudták időben arrébb vonszolni béna tagjaikat. Aztán ott vannak a konok hülyék, akik nem akartak elmenni saját házukból, nem tudták otthagyni megszokott környezetüket, értékeiket, javaikat. Végül pedig sokakat talán épp a terrorszervezet tartott vissza, nem hagyta, hogy elmeneküljenek, sőt, kifejezetten azt akarták, leljék csak halálukat a romok alatt, ők meg, az agresszorok, a gyilkosok az előásott holttestekkel a kamerák előtt tetszelegve, vádlón Izraelre mutathassanak, a fizikai terrort médiaterrorral tetézve meg.

A precíziós fegyverek csakugyan végtelenül intelligensek (az okos bombákat másként „intelligens bombáknak” nevezik, alighanem ők alkotják a bombák népének értelmiségét), az embereknél minden bizonnyal intelligensebbek (nem nagy kunszt, persze!), de annyira mégsem intelligensek, hogy különbséget tegyenek elpusztítandó katonai objektum és nem-katonai (civil) objektum, megcélzott lakóházak, garázsok, kórházak, iskolák és a

bennük élő vagy körülöttük tébláboló emberek között. Ha az ostoba emberek végtelen ostobaságukban – hiszen a haladás e téren sem ismer határt! – kifejlesztik a még ennél is okosabb bombát, amely leérve előbb okosan körülnéz, tájékozódik, elbeszélget az emberekkel, meghallgatja érveiket, méltányolja panaszait és kéréseit és végül így szól hozzájuk: „állj már odébb egy kicsit, édes fiam, mert majd felrobbanok!”, vagy fel sem robban, hanem visszaszáll ura és parancsolója karjára, mint a vadászsólyom vagy egy angyal és közli vele, hogy sajna, nem robbanhatott fel, mert tele volt hülye civilekkel a pálya, nos, akkor!, talán!, majd!, egyszer szóba jöhet végső eszközként az okos bombák hajigálása, alkalmazható lesz önvédelemként a kontaktus nélküli hadviselés ilyen-olyan hadurak, maffiavezérek, vallási tébolyultak, terrorista szektavezérek, zsarnokok véres agressziójával szemben. Persze, ha a bombák ennyire intelligensek lesznek, akkor talán nem is lesz szükség emberekre, vagy ha lesznek még emberek, akkor bombák fogják majd le szemrehányóan kezüket, mikor az éppen fegyverhez nyúlna, és a háború rút szokása („the habit of war”) egyszer s mindenkorra véget ér. De mi legyen addig? Addig mindenesetre meg kell tartóztatnia magát az agresszió áldozatának (kicsinek és nagynak) az okos bombák mégoly pontos hajigálásától, minden kontaktus nélküli hadviseléstől, mert ezzel többet árt, mint használ, több értéket pusztít el, több végtlen embert öl meg, mint amennyit megvéd.

Zárszó helyett

Már a huszadik században létrejött a lehetősége, hogy államok elpusztítsák egymást, vagy akár az egész világot, de ezekben az esetekben a döntés – még ha nem is mindig demokratikusan – politikai instanciák kezébe volt letéve, politikai megfontolás tárgyát képezte. Ettől kezdve fennállt a veszélye annak, hogy a technikai apparátusok kiszabadulnak a politikai instanciák ellenőrzése alól, mert – mondjuk – félreértés vagy más véletlen folytán „megnyomnak egy gombot” a kezelőpulton, a kiszolgáló személyzet egyik tagja megőrül, vagy a politikai hatalom kerül egy örült kezébe (a tömegtársadalom szorongásos félelmi hisztériáinak formát adó és ennyiben ezeket valamelyest oldó kommersz akciófilmek kiapadhatatlan témája ez). Mára gyökeres fordulat következett be azzal, hogy a tömegpusztító- és világromboló eszközök fölötti döntés *a megformált, lokalizálható, azonosítható, számonkérhető* politikai instanciák kezéből kezd kicsúszni, s magánemberek kezébe kerül át. A magánemberek kényük-kedvük szerint tehetnek tönkre vagy béníthatnak meg informatikai rendszereket, rombolhatnak le merőben privát okból (bosszú, téveszme stb.) intézményeket, félemlíthetnek meg egész társadalmakat (szaringáz a metróban, antraxos levelek stb.), mert azok a globális technikák, amelyek az egyre szélesülő biztonsági rést megszüntetnék, még nem léteznek. Azok az eszközök, amelyek az egyének számára a közösségi létesítmények uralhatóságának és irányíthatóságának (a közvetlen demokráciának) a lehetőségét ígérik, ezidő szerint a szóban forgó létesítmények lerombolásának eszközeivé váltak a láthatatlan, megfoghatatlan, lokalizálhatatlan, azonosíthatatlan *privátgonosz* kezében. Ezzel szemben egyelőre csak az államrendőrség vagy állambiztonság ellenőrző, fegyelmező eszközeinek a privátélet minden részletére való kiterjesztésével

próbálnak védekezni azok az államok, amelyek tehetik, s amelyeknek elitjei a demokratikus jogállamot – a ténylegesen létező veszélyre hivatkozva – a totális rendőrállamiság és az oligarchikus uralom irányába tolják.

A politikai instanciák nem képesek lefogni gonosz vagy őrült privátemberek kezét, miközben – tehetetlenségük folytán tehetetlenül – maguk is a legrosszabb irányba fejlődnek. Hogy aztán a priváttéboly valamilyen vallási áramlat vagy politikai ideológia *nevén* jelentkezik-e be, ebből a szempontból semmit sem jelent, hiszen a vallás és a politika is magánügy, kinek-kinek a személyes választása, ha ugyan nem saját barkácsolása, az elnevezés pedig csak áruvédjegy a priváttébolyon. Akkor is, ha a tébolyult ruházza fel magánőrületét, magántébolyát, magánhisztériáját e védjeggyel (keresztrel, félhoddal, horogkeresztrel, árpádsávval vagy sarlókalapáccsal, mindegy), s akkor is, ha a megtámadott hatalom, hogy a szokott módon lokalizálhassa és racionalizálhassa a lokalizálhatatlan rosszat (és ezzel némiképp megnyugtassa a közvéleményt). Ezzel egyben politikai vagy erkölcsi (esetleg egyenesen vallási) jelentést és jelentőséget ad a puszta magánrossznak, s olykor menlevelet magának a hatalmi túlterjeszkedéshez (a törvények felfüggesztése, a törvények átírása és a tényleges katonai-hatalmi expanzió). A leggyakoribb azonban a magánrossznak a politikai rosszból eredeztetése és téves lokalizálása a földrajzi-politikai térben: az új rosszat a régi területi államokkal azonosítják (rogue state), hogy aztán erre hivatkozva – annak régi rendje és módja szerint: helyi háborúk formájában – leszámolhassanak velük. A magánrossznak azonban ettől haja szála sem görbül. A világot fenyegető lokális „haramia-államok” azonosíthatóak, a *globális magánrossz* azonban

nem azonosítható, nem horgonyozható le térben és időben. Bárhonnan bármikor előugorhat. Épp ezért jelent nagyobb veszedelemet jelenleg amazoknál.

A nukleáris háború fenyegetése a huszadik században elsősorban a szuperhatalmak konfrontációjában jelent meg, de a következmények belátásán – egzisztenciális félelmen és felelősségvállaláson egyaránt – alapuló *világpolitikai játszma* az elrettentés és önmérséklés doktrínája révén lehetővé tette a legrosszabb elkerülését. A legfőbb veszélyt a hidegháborúban nem az államok esetleg végzetes döntése, hanem valamilyen véletlen – üzemzavar, technikai baleset, a személyzet tévedése stb. – folytán bekövetkező nukleáris világháború jelentette. Mostantól ez a véletlen nem a technikai gépezet esetleges meghibásodásának alakjában jelenik meg fenyegetőleg világunk horizontján, hanem a „véletlen egyén” (vagyis az izolált privátember) „meghibásodásai” – általa megvilágosodásnak vélt meghibbanásai, erkölcsi eltévelyedései – formájában, amely konkrétan csak akkor lenne elhárítható, ha létezne egy minden egyén potenciális „meghibásodását” elhárító (vagy a „meghibásodott” egyén hozzáférési lehetőségeit blokkoló) preventív ellenőrző mechanizmus, ami viszont ténylegesen a totalitárius állam Panoptikonjának globális kiterjesztését jelentené⁸⁷ (hiszen már

⁸⁷ Ennek a – totális jellegű szuperterrorizmusnál nem kevésbé – félelmetes totalitárius ellentendenciának, a rendőrállamiságnak első jelei 2001 után ki is ütköztek a globális szuverénként fellépő Egyesült Államok demokráciájának politikai arcvonásain. Elég talán most John Ashcroft igazságügy miniszter 2001 végén beterjesztett „antiterrorista” avagy „hazafias” törvényesomagjára utalni, amely lehetővé tette a „gyanús személyek” külön bírói engedély nélküli letartóztatását, deportálását, kihallgatását, magáncellában való fogva tartását, telefonbeszélgetései lehallgatását, levelezésének, internetezésének megfigyelését, az otthonukba való behatolást és a házkutatást. A rendőrállamiságot idézte az 1937-38-as szovjet „nagy terror” idejének „trojkáira” emlékeztető jogkörrel felruházott hadbíróóságok 2001. november

maga az, hogy ez esetben a tényállás megállapítása, a „diagnózis” megadása – „ki” hibásodott meg és mi számít „hibának”, „betegségnek”? – az állam/világállam ellenőrizhetetlen monopóliuma lenne, azt jelentené, hogy valósággá vált Terry Gilliam *Brazil* című filmjének negatív utópiája). E dilemma – privátháború a világ ellen *versus* globalizált totális állam – feloldásának konkrét útját és módját egyelőre még körvonalakban sem látni, sőt, az sem világos, hogy ez a dilemma – a lét és nemlét:

13-i felállítás. Itt vannak továbbá a kínvallatás legalizálásának kísérletei („A kínzás rossz dolog, de a terrorizmus még annál is rosszabb” – foglalta össze lapidáris tömörséggel Tucker Carlson a konklúziót a Newsweek 2001. november 5-i számában). Slavoj Žižek fentebb már idézett tanulmányában hozza fel elrettentő példaként Jonathan Alter *Ideje eltűnődnünk a kínzásról* (*Time to Think about Torture*) című cikkét, amely szintén a Newsweekben jelent meg (2001. november 5.), s amelynek felvezető részében ez olvasható: „Új világban élünk, és fennmaradásunkhoz bizony olyan régi eszközökre is szükségünk lehet, melyeket korábban *elképzeltetlennek* tartottunk.” (Kiemelés – Sz.Á.) Miután – írja Žižek – Alter eljátszik a súlyos vész helyzetben alkalmazható testi és lelki kínzás engedélyezésének Izraelből származó ötletével (azokban az esetekben például, amikor tudjuk, hogy a terrorista fogoly olyan információ birtokában van, mellyel emberéletek százait lehet megmenteni), és olyan »semleges« kijelentéseket tesz, mint »Egy kis kínzás egyértelműen meghozza a maga eredményét«, így folytatja: »Nem törvényesíthetjük a kínvallatást – ez ellenkezne az amerikai értékekkel. De míg tovább beszélünk arról, hogyan csúfolják meg világszerte az emberi jogokat, elfogulatlanul kell tekintenünk bizonyos terrorizmusellenes intézkedésekre, például a bíróság által elrendelt pszichológiai alapú kihallgatásra. És azt is meg kell fontolnunk, hogy néhány gyanúsítottat átengedjünk kevésbé finnyás szövetségeseinknek, akkor is, ha ez képmutató viselkedés. Tudtuk előre, hogy ez a küzdelem nem lesz fáklyásmenet.«” Végezetül, de nem utolsósorban meg kell említenünk az Information Awareness Office-t (ironikus magyar fordítása: Éberségi Hivatal), amely a Pentagon kezdeményezésére jött létre, hogy előkészítse egy 2007. november 7-én induló totális adatgyűjtő rendszer (Total Information Awareness) beindítását, mely gigantikus technológiai háttérre támaszkodva, mindenféle bírósági engedély nélkül magánszemélyek adatait gyűjtheti és archiválhatja. (Egyébként a szintén 2011. szeptember 11. után elfogadott belbiztonsági törvény, amely azon kívül, hogy a hackerek számára életfogytiglani börtönbüntetést irányoz elő, alapjául szolgált a Belbiztonsági Minisztérium létrehozásának, mely hasonlóképpen korlátlan adatgyűjtési jogkörrel van felruházva, bárkiről, annak tudtán kívül gyűjthet és tárolhat személyes adatokat). Az Éberségi Hivatal logóján egy piramis látható, csúcsán hatalmas árgus szemmel, amely a földgolyót vizslatja, alatta felirat: „Scientia est Potentia” (A tudás – hatalom).

a civilizáció fennmaradásának vagy összeomlásának, a szabadság világrendjének vagy a káosznak a dilemmája – és nem más, áll a világ „uralkodó népei” előtt manapság.

A kérdés az, kik (mely politikai szereplők), milyen (kitől-mitől eredő) felhatalmazással és milyen legitimitás alapján képesek hathatósan „ellenállni a privatgonosznak”, anélkül, hogy ez az ellenállás ne bizonyulna magánál a megsemmisítendő rossznál is rosszabbnak (vagy legalábbis vele egyforma rossznak), hogy ne egy Új Leviathán globális szörnyállamában végződjön, hogy a *totális magánháború* abszolút fenyegetése ne adhasson igazolást semmiféle – az állampolgári jogokat korlátozó vagy egyenesen szükségállapotot hirdető – *globális totális állam* kiépítése számára.